

AXESS

VETENSKAP / BILDNING / TRADITION

FÖRDJUPNING

Rikard Westerberg om den globala geoekonomins historia

FRIZON

Mauricio Rojas om hundra år av svensk identitetskris

KRITIK

Torbjörn Elensky om när AI gör uppror mot mänskligheten

ANNA ACHMATOVA

POLITISERAD POET

Under sin livstid censurerades hon av Sovjetunionen.
Nu används hennes minne i kriget mot Ukraina.

Johan Hakelius politisk chefredaktör

Journalister och »journalister«

NÄGONSTANS KRING 160 journalister har dött sedan Hamas attackerade israeliska civila och utlöste Gazakriget. Det är den amerikanska ideella organisationen Committee to Protect Journalists, CPJ, som står för statistiken.

Undrar ni också vilka de här journalistererna är?

En spoiler: de är inte Tintin.

Det första namnet på CPJ:s lista arbetade bland annat för det islamiska magasinet al-Mugtama och för Holy Quran radio, en saudiarabisk statlig radiostation. Låt mig gissa att den saudiarabiska idén om public service skiljer sig en aning från den vi är vana vid. Flera av de 160 är bara registrerade som frilansjournalister, men många är det inte. Bland dem finns ett tydligt mönster.

En vanlig arbetsplats för de »journalister« som dött var Al-Aqsa tv. Det är Hamas propagandastation, känd bland annat för sina frejdiga barnprogram som syftar till att rekrytera de små livet som Hamaskrigare och självmordsbombare. Andra arbetade för Al-Manar tv, som drivs av killarna i Hizbollah och räknas som den iransfinansierade terrorgruppens viktigaste internationella propagandamaskin. »Själva kärnan i Hizbollahs hela medieapparat«, som det statliga danska institutet för internationella studier kallat Al-Manar.

Här finns reportrar som arbetade för Al-Hadaf, PFLP:s politiska språkrör, en rörelse som är lite old school och blandar marxism-leninism med sitt övergripande mål att utplåna Israel. På listan finns även »journalister« som arbetat för Quds Al-Youm tv, som representerar den islamiska jihad-rörelsen. Det finns de som arbetade för Hamaskontrollerade Saba News Agency och de som företrädde den Hizbollah-, Iran-, och Assadvänliga nyhetskanalen Al Mayadeen.

Alla hör förstås inte till den här kategorin »journalister«. Det finns en journalist som representerade Reuters. Det finns flera som arbetade för Al-Jazeera, en kanal som av och till haft något slags trovärdighet. Den har nu gjort sitt bästa för att göra sig av med den. Under den här konflikten har Al-Jazeera redigerat bort kritik mot Hamas, kallat fallna Hamaskrigare »martyrer« och kabbat ut rena fabrikationer av israeliska övergrepp. Det var Al-Jazeera som nyligen i en »dokumentär«

återupplivade LVU-kampanjen mot svensk socialtjänst. Som vanligt baserat på rena lögnen.

Det är förstås ingenting förvånande med detta. Det är i stort sett omöjligt för riktiga journalister – sådana som inte är propagandalakejer – att arbeta i Gaza. Skulle de ta sig in vore verkligen risken stor att de hamnade på CPJ:s lista, för kriget gör det i praktiken omöjligt för journalister, eller några andra, att känna sig trygga. Bland de på CPJ:s lista som bara kallas »frilans« finns säkert sådana som verkligen fungerat som journalister på riktigt.

Men frågan inställer sig ändå: är det verkligen rimligt att på det här sättet

likställa propagandister i terrorrörelsers tjänst med »journalister«? Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?

Jag tycker att det är en intressant fråga, särskilt eftersom västerländska journalister och mediehus noggrant undviker att ställa den. De vill helst inte alls nämna vilken typ av »journalistik« åtminstone hälften – antagligen betydligt fler – av de på CPJ:s lista ägnade sig åt.

Det väcker ytterligare frågor. Gör de det därför att Genèvekonventionen inte tillåter oss att göra skillnad på journalister och språkrör för terrorgrupper och förtryckarregimer? Gör de det för att de är rädda att varje distinktion mellan journalister och propagandister skulle försämra respekten för verkliga journalister och deras arbete? Eller gör de det bara för att det är för jobbigt att tala om?

Jag misstänker det sistnämnda. Och att det som verkligen hotar att urholka skyddet för journalister är att blunda när jihadister, islamister och terrorister gömmer sig bakom sin yrkestitel. ■

»Spelar det ingen roll om man jobbar för Der Stürmer eller Helsingborgs Dagblad?«

Följ Johan Hakelius blogg på Fokus.se

Vill du ta del av mer journalistik från Fokus?

Skaffa en prenumeration. Just nu får du 3 månader (12 nr) för **198 kr**. Du sparar **870 kr!**

Läs mer och ta del av erbjudandet
Skanna QR-koden
eller svara på fokus.se/axess

FOKUS

LADDA NED VÅR APP

Dokumentärer, intervjuer och reportage med forskare och författare från hela världen – direkt i din mobil. Helt kostnadsfritt.

För dig som vill förstå världen.

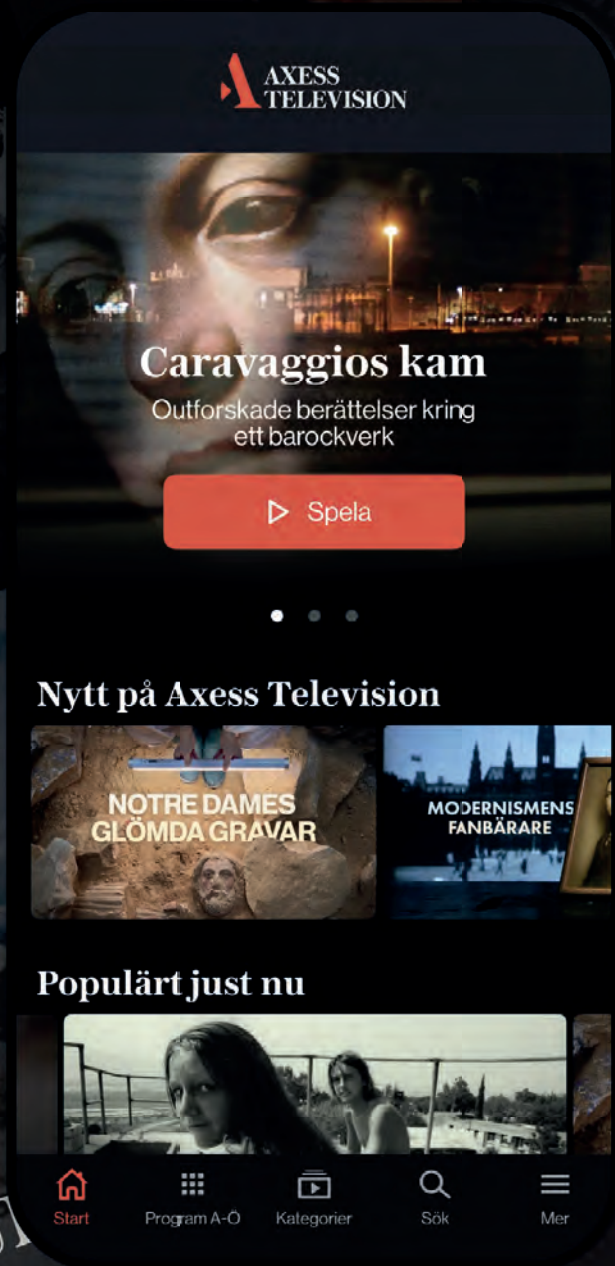
Hämta i App Store

Ladda ned på Google Play

AXESS
TELEVISION

LEDARE

Allt är inte harmlöst med Wikipedia

NINA SOLOMIN
är chefredaktör
i Axess magasin.

”En öppen plattform som Wikipedia är förstas sårbar för infiltration av krafter som vill påverka historien.”

För ett antal år sedan startade jag för min dåvarande arbetsgivares räkning en podcast som – förutom att nå en smal grupp specialintresserade tjänstemän i bistandssektorn – även fungerade som effektivt sömnmedel för min man när han vaknade under natten och hade svårt att somna om. Det var en bieffekt som faktiskt glädde mig nästan lika mycket som att Sidas dåvarande generaldirektör var en regelbunden lyssnare under sina hundpromenader.

Jag kommer att tänka på detta när jag i min podcast-app hittar ett program som heter Wikipedia for Sleep. I det läser en AI-genererad röst upp faktatext om chiafrön, origami eller tupplurar och... zzzzz. Ett harmlöst sätt att använda det numera ikoniska encyklopediska verket, som när det skapades var både utopiskt och nydanande.

Men allt är inte harmlöst med Wikipedia.

Den 15 januari i år var det exakt 25 år sedan Wikipedia lanserades, av filosofen Larry Sanger och internetentreprenör Jimmy Wales. Tanken var att vem som helst skulle kunna bidra till det digitala uppslagsverket och sedan dess har det visionära projektet gjort en lång resa: Från att ha betraktats med källkritisk skepsis just på grund av sin ”demokratiska”, eller polyfona, kunskapsinhämtning, till att idag användas av nästan alla, inklusive skolor, för de mest grundläggande informationssökningar. Wikipedia är också en av nyckelkällorna som AI tränas på.

Ett intrikat system av redaktörer och administratörer ligger bakom alla sidor som författas, liksom ändringar, justeringar och uppdateringar. Be mig inte redogöra exakt för hur det går till eller vem som har rätt att blocka vem och varför... men det pågår av allt att döma en livaktig debatt, ibland rentav maktkamp, om formuleringar och påståenden bakom kulisserna. En öppen plattform som Wikipedia är förstas sårbar för infiltration av krafter som vill påverka historieskrivningen i en viss riktning i politiskt laddade ämnen.

Nyligen avslöjade en brittisk sajt för grävande journalistik att den Londonbaserade PR-byrån Portland i många år har hjälpt kunder som Qatar med så kallad *wikilaundering* – det vill säga att systematiskt tvätta bort fula fakta eller låta dem hamna i skuggan av mer positiva beskrivningar på Wikipedia. I fallet Qatar fick PR-byrån

uppdraget efter 2010, sedan det blivit klart att landet skulle stå värd för fotbolls-VM 2022.

I april 2025 stämde följaktligen 106 gästarbetare Portland och flera PR-byråer för att ha bidragit till att dölja den grava exploateringen av dem inför VM i Qatar.

Även Iran är en aktör som ägnar sig åt att tvätta Wikipedia. Brittiska The Times har rapporterat om hur uppslagsverket manipulerats för att mildra den iranska regimens brott mot mänskliga rättigheter. Och nyligen skrev den grävande reportern Ashley Rindsberg i The Free Press om hur regimens försök att förändra fakta på Wikipedia görs gradvis, på försåtliga sätt och över tid.

Men Wikipedia utsätts inte bara för medvetna påverkansoperationer – innehållet har även tillskrivits en ideologisk slagsida vänsterut. I höstas markerade bägge grundarna på olika sätt mot vad de såg som en utveckling i ideologisk riktning. Larry Sanders skrev i oktober förra året om hur han ansåg att Wikipedia på flera punkter borde reformeras för att bibehålla sin kvalitet och trovärdighet. Någon månad senare kritiserade Jimmy Wales, som fortfarande är engagerad i Wikipedia, artikeln ”Gaza genocide”, vars extrema påståenden han ansåg bröt mot neutraliteten.

Politisk påverkan på Wikipedia är allvarligt eftersom sajten ses som en så trovärdig källa. Emellertid är detta bara en mild västanfläkt i jämförelse med de manipulationer som kan göras i takt med AI-utvecklingen framåt. Redan nu går det ju som bekant att kapa både röster och utseenden för att skapa falska nyheter och desinformation som sannolikt kommer att bli alltmer omöjliga att urskilja. Paradoxalt nog kan vår tekniskt avancerade tid göra att vi kastas tillbaka till en närmast primitiv situation, där tillförlitlig information blir en sällsynthet.

Frågan är vad vi då retirerar till. ■

Nina Solomin

P.S. I mitten av mars har en ny podd från Axess magasin premiär. PJ Anders Linder leder historiepodden *Förr eller senare*. Håll utkik.

Börja veckan med **Axess nyhetsbrev**

Scanna QR-koden för att skriva upp dig på vårt nyhetsbrev

Eller gå till axess.se/nyhetsbrev

AXESS INNEHÅLL

Nr 2 MARS 2026

4 LEDARE

Nina Solomin om desinformation på Wikipedia

6 INNEHÅLL

Axess i mars 2026

8 SKRIBENTER

Medverkande i detta nummer

9 LÄSARBREV

Brev till redaktionen

SAMHÄLLE

12 POLITIK

Håkan Boström om det historiska maktskiftet i Sverige 1976

14 SYDOSTASIEN

Jojje Olsson om Kinas hybridkrig mot Taiwan

16 AFRIKA

Bengt G. Nilsson om det muslimska landet som bara Israel erkänner

18 KOLUMN LIVET & POLITIKEN

Susanna Birgersson om varför danskarna inte är att lita på

19 INVANDRINGSDEBATTEN

Torbjörn Elensky om hur det blev en dygd att förneka problemen

21 KOLUMN SÄKERHET & FÖRSVAR

Mikael Holmström om de många turerna i Sveriges relation till USA

22 DEBATT

Håkan Lindgren gör upp med AI-utvecklingen

FÖRDJUPNING

24 MERKANTILISM

Rikard Westerberg om varför frihandelseran går mot sitt slut

31 KOLUMN SAMTIDEN

Fredrik Johansson ser sig omkring och skakar på huvudet

32 ARGENTINA

Rutger Brattström om vad vänstern erbjuder för alternativ till Javier Milei

37 STATSINDIVIDUALISM

Magnus Henrekson om hur välfärdsstaten underminerar förutsättningarna för sin egen existens

VD **Kurt Almqvist**
Chefredaktör & ansvarig utgivare
Nina Solomin
Art Director **Johanna Jonsson**
Redaktörer **David Andersson**,
Blanche Sande och **Jan Söderqvist**

Redaktionsassistenter **Linnéa Backvall**
och **André Casselbrant**
Marknadsassistent **Agnes Bergström**
Korrektur **Fredrik Rimmerfors**
Vinjettbilder **Johan Hörberg**

Redaktionsråd **Katarina Barrling**,
Louise Belfrage, **Adam Cwejman**,
Torbjörn Elensky, **Anna Victoria Hallberg**
och **Sten Widmalm**
Repro och tryck **Printpool / Mukusala**
Kontakt redaktionen@axess.se
08-788 50 00

Omslag:
Alamy

42 INTERVJU

Emma Gate samtalar med Sung-ju Lee om hans flykt från Nordkorea

FRIZON

46 SVERIGEBILDEN

Mauricio Rojas om den svenska självbilden

50 ANNA ACHMATOVA

Per-Arne Bodin om en stridbar rysk poet

55 KOLUMN EKONOMI & PSYKOLOGI

Cecilia Nikpay ger dig de enda investeringsråd du behöver

KULTUR

58 TRADITION

Martina Björk läser Alice Lyttkens

62 CIVILISATION

Björn Linnell om kulturpolitik
Jakob Sjövall om Richard Årlins bokkonst
Sten Wistrand om den ständigt aktuella Medea
Per Wästberg om Muslimska brödrskapet

69 KOLUMN KULTURRÅDET

Bengt Ohlsson läser Franz Werfel

KRITIK

71 RECENSIONER

Jan Sjunnesson om Gilles Deleuze
Torbjörn Elensky om riskerna med AI
Anders Mathlein om förlustens problematik
Erik W. Larsson om övernitisk jakt på diagnoser
Joel Stade om modets frånvaro inom politiken
Eddy Nehls om det unikt mänskliga

TILL SIST

93 VETT & ETIKETT

Edward Blom om hur man gör sig av med sina vänner

94 VÄRT ATT MINNAS

Bengt Jangfeldt om den sovjetiske dissidentförfattaren Vasilij Aksionov

96 BREV FRÅN ... BERLIN

Nina Lekander stiftar bekantskap med en väldigt genuskorrekt professor

97 STAD & STIL

Lars Anders Johansson om arkitekters hybris, på tal om det nya Nobelcentret

98 KOLUMN MELLAN RADERNA

Katarina Barrling om hur det friktionsfria samhället åter upp våra kärleksrelationer

Prenumerationsärenden

Helår 9 nummer 799 kr
Två år 18 nummer 1 499 kr
Kundtjänst 08-12 10 62 27
axess@flowyinfo.se

Villkor axess.se/personuppgifter

Följ oss

Instagram @axessmagasin
Facebook @axessmagasin
X @axesspublishing
Du kan även läsa oss digitalt på Axess.se
Nästa nummer **7 april**

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Insänt material kan lagras och publiceras elektroniskt.

AXESS SKRIBENTER

Katarina Barrling
*Docent i statskunskap vid
Uppsala universitet*

Susanna Birgersson
Fri skribent

Martina Björk
*Fil.dr i latin vid Lunds
universitet*

Edward Blom
*Gastronom och kultur-
historiker*

Per-Arne Bodin
*Professor i slaviska språk och
författare*

Håkan Boström
*Ledarskribent i
Göteborgs-Posten*

Rutger Brattström
*Projektledare inom
internationell marknads-
ekonomi på Timbro*

Torbjörn Elensky
Författare och skribent

Mikael Fuchs
*Författare, illustratör och
jurist*

Emma Gate
Journalist

Magnus Henrekson
*Professor i nationalekonomi
och forskare vid Institutet för
näringslivsforskning (IFN)*

Mikael Holmström
*Journalist och författare med
inriktning på försvarsfrågor*

Bengt Jangfeldt
*Författare och docent i
slaviska språk vid Stockholms
universitet*

Fredrik Johansson
Konsult och skribent

Lars Anders Johansson
*Författare och journalist,
driver podcasten Budoar-
stämning*

Erik W. Larsson
Läkare och skribent

Nina Lekander
Journalist och författare

Håkan Lindgren
Journalist och kritiker

Björn Linnell
Skribent och f.d. förläggare

Anders Mathlein
Frilansskribent

Eddy Nehls
*Lektor i kulturvetenskap och
docent i etnologi*

Cecilia Nikpay
*Ekonom och journalist
i Affärsvärlden*

Bengt G. Nilsson
Journalist och författare

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Jojje Olsson
Journalist och författare

Mauricio Rojas
*Riksdagsledamot (L) och
docent i ekonomisk historia*

Jan Sjunnesson
Fil.mag. i filosofi

Jakob Sjövall
Statsvetare och frilansskribent

Joel Stade
*Pol.mag. och f.d. politiskt sak-
kunnig i Statsrådsberedningen*

Rikard Westerberg
*Ekonomihistoriker och
chef för Handelshögskolans
Centrum för statskonst och
strategisk kommunikation*

Sten Wistrand
Docent i litteraturvetenskap

Per Wästberg
*Författare och ledamot av
Svenska Akademien*

RED@AXESS.SE

Brev till redaktionen

Är du glad eller upprörd över något du läst i Axess? Eller vill du lägga till något i ämnet? Skriv till oss: red@axess.se

Smarta AI-assistenter?

I Axess nr 5/2022 ondgjorde jag mig över stendumma kundtjänstrobotar. De ersätts nu av smarta AI-assistenter.

Nyligen blev jag uppringd från ett hemligt nummer. En mekanisk röst yttrade något om mitt bankkonto och bad mig trycka 2 för att bli kopplad till en betaltjänst. En engelskspråkig kvinna svarade. "Guess you want me to log in on to my bank-ID", sa jag. Kvinnan la på.

Ville som god medborgare anmäla bedrägeriförsöket hos betaltjänsten. Fyllde i en digital blankett, tryckte på sänd. "Fyll i telefonnumret", blev svaret. Det var förstås omöjligt. Anlitade AI-assistenten och fick gång på gång som svar: "Jag förstår att du blivit uppringd från ett hemligt nummer. Fyll i det på blanketten!" Till slut gick topplocket och jag skrev att "numret är för jävulen hemligt!" Blev kopplad till en assistent av kött och blod och allt löste sig.

Jag erinrar mig en 40 år gammal episod. Jag och min hustru anlände med flyg till Frösön, stuvade in oss i en taxi och kom till färjeläget. Där stod en skylt: "Kör inte över kajkanten innan färjan lagt till!" Undslapp mig att myndigheter verkar underskatta människors intelligens. Det skulle jag inte gjort. Vi blev utslängda ur taxin i det iskalla kvällsmörkret. Jag fick senare förklarat för mig att vi troligen råkat ut för en s.k. surjämta. (Inget ont om jämtar i allmänhet.)

Vad har denna historia med AI att göra? Jo, om jag i framtiden anländer med självkörande taxi till ett färjeläge kommer jag att tacka min skapare om där står en skylt med budskapet "Kör inte över kajkanten innan färjan lagt till!"

*Benny Carlson,
skribent i Axess och
professor emeritus
i ekonomisk historia*

Om "Skolan lär inte barn att läsa och skriva" i nr 6/2025

Tack för denna artikel! Skolväsendet har många problem. Kvotering vid antagning är ett av dem. Artikelns läste jag med tårar i ögonen.

*Med hälsning
Aila Erkkilä, tidigare tfhögskolelektor på
Företagsekonomiska institutionen
vid Stockholms universitet*

Varför har vi slutat bygga kvarter?

Nu kan det mycket väl vara så att ni inte alls vill ha tips om ämnen att skriva om ifrån era läsare – det saknas väl knappast uppslag – men här kommer ett ändå, riktat till er arkitekturansvarige (uppskattad ny nisch!) Lars Anders Johansson: Varför har vi slutat bygga kvarter? För att göra frågan lite klarare kommer ett exempel: Jag bor i Karlstad, en stad som under de senaste 20 åren har byggt mycket. Delar av staden som under min barndom var till exempel helt öde eller gamla sågverk är numera bostadsområden som rymmer rejält med människor.

De flesta av husen förtjänar nog den vanliga kritiken om "Wingårdhsk likriktning", andra ser rätt hyggliga ut om jag själv ska tycka till; men det som slår mig mest är att nästan alla är uppställda åt fel håll! De går på tvären, inåt sett från en gata, i stället för att skapa en naturlig fortsättning på staden genom att sträcka ut huskropparna, dikt an mot varandra, längs med nämnda gata.

Jag vet inte om ni känner till Karlstads geografi, men den är hur som helst till hög grad villkorad av Klarälvsdeltat och dess olika armar. Jag kan inte tänka mig något mer naturligt än att längs med

dess armar bygga hus vilkas fasader vetter ut mot vattnet, med en gata framför, men så har inte skett. Resultatet blir att i stället för en större stad får man en apart ansamling hus.

Om man skulle fråga en byggherre gissar jag att man skulle få ett schablon svar om att det är mer ekonomiskt, att fler lägenheter kan byggas på samma yta; men hur kan då Paris vara så tätbefolkat som det är?

Detta är knappast något värmländskt fenomen, utan det ser nog likadant ut i resten av landet. Det vore intressant att få höra en fackmans åsikt om fenomenet.

*Med vänliga hälsningar
Claes Nordli Olsson,
prenumerant sedan många år,
Karlstad*

En kopp Kafka

av Mikael Fuchs

PREMIÄRER I MARS

2 mars

Ambassadörernas
gömda symboler

10 mars

Pengarnas historia

15 mars

Vart är världen på väg?
Säsong 2: Arktis

18 mars

När forskning blir politik
och propaganda

26 mars

Dagböcker från
Hitlers Tyskland

Streama

kostnadsfritt

Ladda ned
Axess Television

VRT ÄR
VÄRLDEN?
PÅ VÄG?

Säsong 2
Arktis

**PENGARNAS
HISTORIA**

**AXESS
TELEVISION**

SAMHÄLLE

AKTUALITET / DEBATT / FÖRDJUPNING

FOTO: GETTY IMAGES

Hur länge kan Taiwan hålla ut mot Kina?
Läs mer på s. 14.

Håkan Boström om det historiska maktskiftet i Sverige 1976 s. 12

Jojje Olsson om Kinas hybridkrig mot Taiwan s. 14

Bengt G. Nilsson om det muslimska landet som bara Israel erkänner s. 16

Torbjörn Elensky om hur det blev en dygd att förneka problemen med invandringen s. 19

Håkan Lindgren gör upp med AI-utvecklingen s. 22

Rikard Westerberg om varför frihandelseran går mot sitt slut s. 24

Rutger Brattström om vad Argentinas vänster erbjuder för alternativ till Javier Milei s. 32

Magnus Henrekson om hur välfärdsstaten underminerar förutsättningarna för sin egen existens s. 37

POLITIK

50 år sedan ett historiskt maktskifte

1976 förlorade Socialdemokraterna makten efter 44 år – men allt borgerligheten kunde göra då var att lappa och laga det befintliga samhällsbygget.

Av Håkan Boström

Sverige var i början av 1970-talet ett av världens rikaste länder. Vi delade topppligan med USA, Schweiz och Luxemburg. Samtidigt var vi något av ett socialdemokratiskt skyltfönster. Inget annat land ansågs ha lyckats kombinera hög materiell standard, jämlikhet och jämställdhet på samma sätt.

Ändå förlorade Socialdemokraterna makten 1976 efter 44 år av i princip obrutet regeringsinnehav (undantaget den kortlivade "semesterregeringen" 1936). Vilken betydelse hade maktskiftet 1976 och de fyra borgerliga regeringar som därefter hade makten fram till 1982?

De borgerliga 1970-talsregeringarna har i efterhand inte betraktats som särskilt ideologiska, ur ett systemskiftesperspektiv. Skattetrycket var inte lägre 1982 än det hade varit 1976, trots vissa justeringar. Regeringstiden präglades nämligen av en ekonomisk industrikras – inte minst inom stål och varv – till följd av kraftigt stigande oljepriser och internationell lågkonjunktur. En stor mängd industrier förstatligades tillfälligt. Statsminister Thorbjörn Fälldin (C) regerade just när industrisamhället började knaka i fogarna och vi stappande tog klivet in i tjänstesamhället.

Den billiga oljan hade varit central för de föregående rekordårens tillväxt, både för uppvärmning och transporter i hela västvärlden. Sverige hade dessutom gynnats starkt av att stå utanför andra världskriget. Vi hade en intakt industri som var redo att börja exportera. Svenska folket hade vant sig vid att få det bättre under tre decennier. Den ekonomiska kris som hade utlösts redan 1973 bidrog visserligen till att regeringen Fälldin kom till makten, men placerade den samtidigt i en otacksam sits när

förutsättningarna såg helt annorlunda ut än tidigare.

1970-talets makthavare hade ingen större insikt i att man befann sig på tröskeln till en ny tidsålder. Man trodde att krisen var tillfällig och att man kunde komma tillbaka till 1960-talets "normaltillstånd". Därav alla försök att rädda krisande industrier och driva keynesiansk stimulanspolitik – en politik som på 1970-talet främst resulterade i hög inflation.

Regeringarna Fälldin och Ola Ullstens (FP) kortlivade regering genomförde visserligen en rad socialliberala reformer. Dagens arbetsrättsliga regelverk kom exempelvis på plats, samt medbestämmandelagen, stärkt skydd för den psykiska hälsan i arbetslivet och tydligare krav på jämställd behandling av kvinnor och män. Kvinnlig tronföljd infördes och universitetsexamina avskaffades.

Regeringen Fälldin byggde i rätt stor utsträckning vidare på 1960-talets socialdemokratiska politik, men med mycket mer begränsade resurser. Man

fick ofta nöja sig med justeringar. Ändå är det fel att bara betona kontinuiteten. Maktskiftet i sig var betydelsefullt. Trots alla regeringskriser hade de borgerliga för första gången visat att de kunde samarbeta. Det skulle bli svårare för Socialdemokraterna att "söndra och härska". Det var en mer sammanhållen och stridbar borgerlighet som mötte Socialdemokraterna i valen på 1980-talet än vad som hade varit fallet före 1976.

Minst lika viktigt är att regeringen Fälldins insatser måste ställas mot vilken politik som hade förts om Socialdemokraterna suttit kvar vid makten. Politiken står inte still. Sommaren 1976 antog LO-kongressen det av Rudolf Meidner utarbetade förslaget om löntagarfonder. Hade detta blivit regeringspolitik skulle Sverige gradvis ha förvandlats till något som liknade en öststat av jugoslavisk modell. Fackföreningsägda företag hade i praktiken inneburit en enorm maktkoncentration. Det hade knappast varit förenligt med ett bibehållet flerpartisystem.

Det är förstas inte säkert att Socialdemokraterna hade gått i en så radikal riktning. Men det fanns ett starkt tryck på vänsterkanten att möta den besvikelse som fanns på många håll med hur Sverige utvecklats – trots att landet hörde till de rikaste i världen. Löntagarfonderna var ett slags svar på frågan varför socialismens icke-materiella löften inte hade förverkligats trots fyra decennier av socialistiskt styre. Människor kände maktlöshet.

Faktum är att det aldrig hade blivit något maktskifte om inte Centerpartiet under Thorbjörn Fälldin lyckats kanalisera detta missnöje, vars kärna handlade om att samhället hade blivit för materialistiskt, omänskligt, byråkra-

Thorbjörn Fälldin ser Olof Palme erkänna sig besegrad i valet 1976.

tiskt, urbaniserat och tekniskt storskaligt. Miljömedvetandet hade också börjat vakna till liv. 1970-talet präglades av en modernitetskritik som inte på ett enkelt sätt kan etiketteras som vänster eller höger, men där kritik riktades mot både marknad och stat. På många sätt var detta också ett uttryck för att industrisamhället höll på att ersättas med något annat.

En viktig symbol för tidens strömningar var kärnkraftsmotståndet, som också hjälpte till att föra Fälldin till makten. Ironiskt nog kom kärnkraften att bli hans största huvudvärk och orsak till den första av flera regeringskriser. Detta eftersom både Moderaterna och Folkpartiet var anhängare av ny kärnkraft. Oenigheten inom regeringen löstes till slut med folkomröstningen om kärnkraft 1980, vars otydliga resultat länge definierade svensk energipolitik.

Kärnkraftsomröstningen är kanske det enskilda beslut under Fälldin som skulle få mest långtgående verkningar – ett resultat som ingen av de inblandade riktigt hade önskat. I övrigt var man i hög grad tidens fånge.

Här finns faktiskt en likhet med senare borgerliga regeringar. Regeringen Carl Bildt (M) 1991–1994 fick i hög grad ägna sin tid åt ekonomisk krishantering. Den genomförde även flera avregleringsreformer, dock enligt ett internationellt mönster. Ett undantag är friskolereformen, som saknade egentlig förebild på annat håll, och kanske just därför blev mest politiskt signifikant. Den friskolemarknad dominerad av koncerner som blev resultatet var något helt annat än reformatörerna hade tänkt sig från början.

Regeringen Reinfeldt (M) 2006–2014 drabbades även den av krishantering – finanskrisen 2008. Den var visserligen inte lika allvarlig för svensk del som 1970- och 90-talskriserna, och regeringen hanterade den bättre. Reinfeldts centrala politik, inklusive de omfattande jobbskatteavdragen, följde dock i hög grad även den internationella mönster. Den var närmast kopierad från Bill Clinton och Tony Blair. På en punkt gick man dock sin egen väg. I efterhand är kanske det som gjort störst politiskt avtryck att Reinfeldt öppnade för en väldigt generös invandring på ett sätt som saknade motstycke i andra länder

Fälldin var i hög grad tidens fånge – men i energipolitiken satte han djupa spår.

”Hade detta blivit regeringspolitik skulle Sverige gradvis ha förvandlats till något som liknade en öststat av jugoslavisk modell.”

– och även här blev resultatet ett helt annat än man hade tänkt sig. En slutsats man kan dra är att regeringar har svårt att bedriva en politik som avviker från de ramar som sätts av omvärlden, teknikutvecklingen och konjunkturerna. När man försöker ”forma samhället” i en viss riktning leder det ofta till oavsedda konsekvenser. Politiskt ledarskap handlar mer om att navigera på en flod än att försöka bestämma färdriktningen.

Dessa snäva förutsättningar har blivit tydligare efter industrisamhällets glansdagar. Tage Erlander hade under rekordåren ovanligt gynnsamma förutsättningar att forma Sverige. Den enorma omvandling som genomfördes de åren satte ramarna för framtida

regeringar. Många borgerliga samhällsstrukturer slogs sönder i den hårt drivna moderniseringsprocessen. Men inte heller i det fallet handlade det om en tydligt utstakad plan, utan den ena reformen födde den andra. Om det från början hade handlat om grundtrygghet för alla så växte ambitionerna från slutet av 1950-talet oerhört. Delvis på grund av den politiska logik som säger att ett parti aldrig kan ”vara klart” med sitt projekt. Delvis på grund av de stora resurser som stod till buds.

Hade svensk borgerlighet varit mindre splittrad och haft förmågan att vinna val redan under de goda tiderna på 1950-talet, hade det med all säkerhet gjort ett större avtryck på det svenska samhället än vad de sentida borgerliga regeringarna lyckades åstadkomma. Då hade man kanske kunnat bevara mer av den ursprungligt borgerliga samhällsmiljön och skapa mer konstruktiva stigar framåt. Som det blev har man i stället fått ägna sig åt att reparera och marknadsisera ett i grunden socialdemokratiskt samhällsbygge. ■

Håkan Boström är ledarskribent i Göteborgs-Posten.

Mer om valet 1976 i Fredrik Johanssons kolumn s. 31.

SYDOSTASIEN

Hybridkriget mot Taiwan

Det stora hotet är inte Kinas militär utan hybridkrigföring och en intern politisk splittring. Taiwan kan bli ett nytt Hongkong. Av Jojje Olsson

En av de främsta paradoxerna inom Taiwans politik är hur Kuomintang (KMT), som en gång förlorade det kinesiska inbördeskriget mot Mao Zedongs kommunister, i dag är det av landets större partier som står närmast Kina. Närmandet har dessutom intensifierats de senaste två åren, då KMT använder sin kontroll över parlamentet för att underminera regeringens arbete.

Förklaringen stavas identitet. Kuomintangs fullständiga namn är Kinas nationalistiska parti, och enligt dess uppfattning är Taiwan en del av en större kinesisk nation. Regeringspartiet Democratic Progressive Party (DPP) förespråkar å sin sida en taiwanesisk identitet och anser att Taiwan är en separat politisk entitet.

Detta utgör ett hot mot KMT, vars existensberättigande bygger på Taiwan som Republiken Kina. Hotet från DPP är därför rentav större än hotet från regimen i Peking, som ju också anser att Taiwan är en del av Kina, låt vara under helt andra förutsättningar.

Väljarkåren står på DPP:s sida. Enligt den senaste av National Chengchi-universitetets regelbundna enkätundersökningar vill bara 7,2 procent av alla taiwaneser se en politisk union med Kina på kort eller ens lång sikt. Endast 2,5 procent identifierar sig numera som ”kines”, att jämföra med 62 procent som ”taiwanes” och resterande som en kombination av de två.

Att DPP som första parti i Taiwans historia 2024 vann sitt tredje raka presidentval – samtliga med betryggande marginal – är ytterligare ett kvitto på detta. Men i egenskap av gammalt maktparti har KMT fortfarande stora nätverk på lokal nivå, där man alltid

Handgemäng mellan DPP och Kuomintang i Taiwans parlament den 17 maj 2024.

”Lägg därtill att även taiwaneser röstar med plånboken och kan uppleva trötthet på sittande regering.”

lyckas bättre än i presidentvalet. Lägg därtill att även taiwaneser röstar med plånboken och kan uppleva trötthet på sittande regering. Då över två tredjedelar av de 113 ledamöterna i parlamentet utses genom enmansvalkretsar lyckades KMT i samma val bli största parti i den lagstiftande församlingen med en ledamots marginal.

Sedan början av 2024 har parlamentet präglats av bråk, ofta bokstavligen talat. Flera ledamöter från båda sidor har uppsökt sjukhus. Chen Yu-jen från KMT dök en dag upp i hjälm och fräste åt DPP:s parlamentariker att hon minsann kunde hantera tio av dem på egen hand.

Flera av KMT:s ledamöter har besökt Kina, och efter samtal bakom stängda dörrar kommit tillbaka med lagförslag som att göra det enklare för kineser att få taiwanesiskt medborgarskap. Tillsammans med Taiwan People's Party (TPP) – vågmästare med åtta platser i parlamentet – har man även föreslagit en rad lagar för att flytta makt och pengar från centralregeringen till parlamentet och lokala myndigheter. Flera lagförslag har stoppats av konstitutionsdomstolen.

Men den är lamslagen sedan 8 av de 15 medlemmarnas mandatperioder löpte ut i oktober, varefter parlamentet har vägrat att godkänna någon av de domare som president William Lai har nominerat.

Det talas nu brett om en konstitutionell kris i Taiwan, där presidenten saknar vetorätt och i teorin inte har något annat val än att agera efter vad KMT beslutar i parlamentet. Den stora striden under årets början gäller försvarsbudgeten. DPP har som ambition att öka försvarsutgifterna till 3,5 procent av BNP i år och 5 procent av BNP till år 2030. I slutet av fjolåret presenterade regeringen en specialbudget på drygt 350 miljarder kronor utöver den ordinarie försvarsbudgeten, öronmärkt för asymmetriska vapenslag som ska motverka hotet från Kina. Parlamentet har dock vid ett tiotal tillfällen blockerat denna budget genom att inte ens ta upp den på dagordningen. Regeringen har därför tvingats be USA om uppskov med betalning av redan beställda vapenpaket. KMT motiverar detta med risk för korrupktion, ineffektivitet och förseningar i leveranser av andra vapen som man redan har betalat för. Men i bakgrunden anas andra, mer ideologiska syften. KMT befinner sig i en själavandring angående relationen till Kina. Man kan inte slå DPP i deras egen gren, det vill säga främjande av taiwanesiskt självstyre. I stället framställer sig KMT som enda aktör förmögen att samtala med både Kina och USA, med löften om fred och ekonomisk utveckling som följd.

I november tillträdde Cheng Li-wun, KMT:s mest pro-kinesiska partiordförande på länge, efter att något överraskande ha vunnit partiets internval. Hon identifierar sig öppet som kines och har som målsättning att alla Taiwans invånare stolt ska beskriva sig som kineser. En av Cheng Li-wuns talepunkter är att Taiwan inte ska agera bankomat för USA:s försvarsindustri. Hon uppger sig även vara villig att träffa Kinas ledare Xi Jinping "100 gånger" för att bevara freden. Hon beskrev i början av året Kina som "familj", innan hon skickade KMT:s största delegation på två årtionden dit för att återuppliva ett forum med Kinas kommunistparti som senast hölls 2016.

Allt detta pågår samtidigt som Kina

"Redan före valet 2024 satsade KMT på 'anti-amerikanism', genom att så tvivel om USA:s pålitlighet som Taiwans säkerhetsgarant."

trappar upp sitt militära hot mot Taiwan. Under 2025 tog sig 5 709 kinesiska stridsflygplan in i Taiwans luftförsvarszon, 15 gånger så många som för fem år sedan. Man avslutade fjolåret genom att omringa Taiwan i en militärövning som hölls på större områden än någonsin tidigare. Fler fartyg som tog sig närmare Taiwan än förut och ett rekordstort antal långdistansraketer avfyrares i övningsområdet.

Dessa provokationer till trots vill Kina helst ta över Taiwan utan att behöva avfyra ett enda skott. Drömlösningen vore att Taiwan blir nästa Hongkong; faktum är att konceptet "ett land, två system" först utarbetades med Taiwan i åtanke i början av 1980-talet.

När DPP innehade presidentposten 2000–2008 var oppositionen liksom nu i majoritet i parlamentet. Men då agerade man lojal opposition. Under Cheng Li-wuns ledning har Kina större möjligheter till samarbete med lokala politiker, just som var fallet i Hongkong.

Hybridkrigföring är en annan viktig komponent från Hongkong som nu upprepas i Taiwan. Kina använder sin stora ekonomi som piska och morot mot företag och kändisar. Propaganda och desinformation trappas upp, och försöken att infiltrera Taiwans militär är alltmer framgångsrika. I höstas dömdes en före detta generallöjtnant till fängelse för att mot betalning ha försökt etablera en beväpnad motståndsorganisation. Just dessförinnan dömdes ett nätverk av tio militärer till upp till 13 års fängelse för liknande brott.

William Lai varnade nyligen för att Kina utnyttjar det demokratiska Taiwans friheter, mångfald och öppenhet för att rekrytera kriminella gäng, medier, kommentatorer, politiska partier och anställda inom militär och polis för att splittra, förstöra och omstörta Taiwan inifrån. Men lagstiftning för att motverka detta har regelbundet kritise-

rats av oppositionen och stoppats i parlamentet.

Utländska diplomater varnar för att situationen påverkar viljan till investeringar och förtroendet för att Taiwan ska kunna stå upp emot Kina. Flera amerikanska lagstiftare har för första gången öppet kritiserat KMT med anledning av den blockerade specialbudgeten för försvaret. Frågan är hur långt KMT kan gå utan att straffas av sina egna väljare? Det är oklart, men desto tydligare är att man ironiskt nog får hjälp på traven av Donald Trump.

Redan före valet 2024 satsade KMT på "anti-amerikanism", genom att så tvivel om USA:s pålitlighet som Taiwans säkerhetsgarant. Trumps utrikespolitik har gett ordentligt med vatten på denna kvarn.

På kort tid har USA infört tullar mot Taiwan och i praktiken tvingat landets omhuldade halvledarindustri till jätteinvesteringar på amerikansk mark. Donald Trump och flera av hans tjänstemän har uppmanat Taiwan att spendera 10 procent av BNP på försvaret.

Något som skulle få stora konsekvenser för landets ekonomi, vilket nu utnyttjas av oppositionen som bevis på USA:s opålitlighet och nödvändigheten av att samtala med Kina.

Det verkliga hotet mot Taiwan är alltså inte militärt. Det utgörs snarare av hybridkrigföring och inrikespolitisk splittring, i en tid av ökade påtryckningar från såväl Kina som USA. I fokus står en opposition som ökar koordineringen med Kina av rädsla för att förlora sin relevans. För detta kan man förstås straffas av väljarna 2028, men fram till dess riskerar det politiska dödläget att urholka väljarnas förtroende för demokratin – vilket främst gynnar ett tålmodigt Kina. ■

Jojje Olsson är journalist och författare baserad i Taiwan.

AFRIKA

Landet som bara Israel erkänner

Somaliland har utsatts för negativ särbehandling av det internationella samfundet sedan 1991. Nu är Israel först med att erkänna landet. Av Bengt G. Nilsson

Den 26 december förra året gav Israel diplomatiskt erkännande åt den muslimska staten Somaliland i Östafrika. Det var, intressant nog, andra gången det inträffade. Första gången var i juni 1960 då protektoratet Brittiska Somaliland blev självständigt – men det varade inte länge. Efter bara fem dagar slog sig landet samman med Italienska Somaliland och bildade republiken Somalia, som vägrade erkänna Israel. När Somalia anslöt sig till Arabförbundet 1974 inleddes en regelrätt bojkott av den judiska staten.

Somalias utveckling blev ett misslyckande. Nationalstaten är ett europeiskt påfund som aldrig riktigt har slagit rot i afrikaners politiska tänkande, och somalier anser i allmänhet att det är den släktbaserade klanen som utgör den viktigaste politiska och sociala enheten. Det kom därför inte som någon överraskning att republiken Somalia strax efter sin tillblivelse drabbades av starka inrikespolitiska konvulsioner som handlade om maktkamp mellan landets dominerande klaner. De kunde inte enas om hur landet skulle styras och varje administration gav upphov till nya motståndsrörelser.

Den mest långlivade och mest kända av Somalias ledare var Muhammad Siad Barre, som styrde landet i 22 år, från 1969. Under hans styre blev Somalia en marxistisk enpartistat men fick ändå se en del positiva reformer. Landet hade fyra sinsemellan konkurrerande skriftspråk och Siad Barre beslutade att det latinska alfabetet skulle gälla, vilket sågs som nydanande. Han utvecklade en nära relation till Sovjetunionen och gick 1977 i krig mot grannlandet Etiopien. Det slutade i nederlag.

Siad Barre störtades 1991, då inbör-

Somaliland förklarade sig självständigt från Somalia 1991 i övertygelsen att man skulle klara sig bättre på egen hand.

deskrig bröt ut, och det var då Somaliland bildades. Representanter för den dominerande klanen Isaac tänkte att det forna brittiska protektoratet skulle ha bättre framtidsutsikter på egen hand, utan att vara del av det krigshärjade Somalia.

Det var ett klokt beslut som har gagnat landet alltsedan dess, men det mötte automatiskt motstånd från omvärlden. Inom Afrikanska unionen finns en utbredd rädsla för fragmentering. Det är en attityd som grundades i samband med avkoloniseringen, och exemplet Biafra,

som på 1960-talet ville skiljas från Nigeria, bar syn för sägen. De självständiga afrikanska staterna enades om att behålla de gamla kolonialgränserna, trots att de ofta var dragna med linjal och inte tog hänsyn till kulturer och etnicitet.

Man kan säga att Somaliland bestraffades för sin separation från Somalia med uteblivna diplomatiska erkännanden. Detta trots att det finns ett färskt exempel på en fragmentering som inledningsvis hyllades av omvärlden, nämligen Sydsudan. Den staten skapades 2011 efter ett långt inbördeskrig i

FOTO: GETTY IMAGES

Sudan, ett krig där inte minst USA ställde sig på de sydsudanesiska rebellernas sida. Sydsudan fick snabbt diplomatiskt erkännande av Sverige.

Somaliland har särbehandlats negativt av det internationella samfundet. Diplomatiske erkännanden, som är oerhört viktiga för att ett land ska kunna upprätta internationella handelsförbindelser, ingå i mellanstatliga organisationer och få ekonomiskt stöd från IMF och Världsbanken, har delats ut tämligen orättvist. För att ett land ska kunna bli erkänt diplomatiskt krävs det formellt att det har en permanent befolkning, ett definierat territorium och en regering som kontrollerar detta territorium. Somaliland uppfyller alla dessa kriterier.

Man kan göra en intressant jämförelse med det som kallas staten Palestina. Den har inget definierat territorium, gränserna är ständigt ifrågasatta och under debatt. Styret, alltså den palestinska myndigheten, saknar helt kontroll över framför allt Gaza. Ändå har 148 av FN:s medlemsländer erkänt staten Palestina. Sverige var först i EU med ett erkännande. Men bara ett land, Israel, har erkänt Somaliland.

Under sin 35-åriga existens har Somaliland utvecklats till ett demokratiskt föredöme i regionen. Mycket återstår att göra, men landet åtnjuter fred, och senast 2024 ägde ett regeringskifte rum efter det val som hade hållits. Samma år fastslog forskningsinstitutet Freedom House att Somaliland var "delvis fritt". Landet fick 43 poäng på en 100-gradig skala där 100 är bäst, medan grannen Somalia bara fick åtta i samma mätning. Sexton andra afrikanska länder fick ungefär samma betyg som Somaliland. Bland Afrikas övriga länder fick de flesta betyget ofria. Freedom House anses allmänt utfärda korrekta betyg.

Somaliland saknar inte problem. En svag ekonomi och dåliga förutsättningar för internationell handel och utländska investeringar gör det svårt att erbjuda service till de sex miljonerna invånare. En stor del av landets intäkter består av pengar som skickas privat från utlandet, samtidigt som fenomenet *brain drain*, begåvningsflykt, är påtagligt. Exportvarorna utgörs till största delen av boskap och relaterade produkter, som torkade djurhudar.

FOTO: ALAMY

En moské i Somalilands huvudstad Hargeisa.

”Under sin 35-åriga existens har Somaliland utvecklats till ett demokratiskt föredöme i regionen.”

På senare år har landets läge vid inloppet till Röda havet gett upphov till förhandlingar med grannländer gällande hamnbyggen. Etiopien, som saknar egen kust och ligger i fejd med Eritrea, är intresserat av att utveckla kontakten med Somaliland. Ett företag baserat i Förenade arabemiraten bygger en djupvattenhamn i staden Berbera till Somalias förtret, och utöver detta växer de säkerhetspolitiska aspekterna i betydelse.

USA har sin största afrikanska bas i grannlandet Djibouti. Där har även Kina en flottbas. Turkiet bygger nu en bas i Somalia och allt detta studeras av Israel, som har egna ambitioner att kunna etablera militär kapacitet vid Röda havets inlopp.

På andra sidan havsviken ligger nämligen Jemen, vars huthirebell blockerar trafiken genom Röda havet och återkommande avfyrar raketer mot Israel. Det är ett problem som inte kommer att försvinna av sig självt och som Israel måste hantera. Goda relationer till Somaliland kan vara nyckeln till det.

Israel och länderna kring Röda havet har en gemensam historia som kanske inte är allmänt känd. Judarna i Jemen

och i flera andra arabnationer hade sedan urminnes tider existerat under benämningen *dhimmi*, vilket betydde att de var andra klassens medborgare med begränsade rättigheter, skyldiga att erlägga en speciell skatt, *jizya*, som i praktiken var ett slags beskyddaravgift. De fick inte nyttja andra riddjur än åsnor, de sattes i tvångsarbete med att rensa muslimernas toaletter, och föräldralösa judiska barn tvångsomhändertogs och uppfostrades till muslimer. År 1948 fanns det 55 000 judar i Jemen och ytterligare ett antal tusen i Saudiarabien och andra närliggande länder, som Eritrea, Djibouti och Somalia. I Etiopien bodde sedan gammaltestamentlig tid hundrausentals judar. I samband med Israels skapande 1948 flydde omkring 49 000 judar från Jemen, där de fått utstå förtryck, till Israel. Operation Flygande mattan, som evakueringen av de jemenitiska judarna kallades, kunde genomföras efter det att kungen i Jemen hade mutats frikostigt. Hela operationen innebar ett stort lidande. Hundratal judar dog av umbäranden under sina försök att ta sig till platser där de kunde tas om hand för transport till flygplanen som skulle föra dem till Israel. Många av dem som inte kunde ge sig i väg tillräckligt snabbt utsattes för hot och trakasserier, i många fall dödligt våld. Skapandet av staten Israel hade uppväckt en folklig vrede i alla muslimska länder, eftersom det sågs som ett allvarligt brott mot Koranen att judar skulle tillåtas bygga sig en egen stat på muslimsk mark, vilket den gamla osmanska provinsen Palestina ansågs vara.

Medborgarna i Somaliland har efter erkännandet hyllat Israel på olika sätt, och länderna har diplomatiska relationer. I bästa fall kan det betyda att pragmatism och rationellt tänkande successivt kan ersätta vidskeplighet, judehat och allmänna religiösa fördomar i regionen.

I Sverige är det bara enskilda ledamöter i KD och SD som förespråkar ett diplomatiskt erkännande av Somaliland. Regeringens linje är att följa Afrikanska unionens ställningstagande. ■

Bengt G. Nilsson är journalist och författare. Han har rest och arbetat i Östafrika under decennier.

LIVET & POLITIKEN

Jag litar inte på danskarna

SUSANNA
BIRGERSSON
är fri skribent.

Postnord delar inte längre ut brev i Danmark. Det är, i förhållande till allt annat utsägligt hemskt som händer i världen, en liten nyhet. Men den är så illavarslande att jag mår illa.

Det kändes inget vidare när det svenska och det danska postväsendet slogs ihop 2009 till ett duostatligt företag. Statliga verk ska vara statliga verk och inte göras om till bolag med vinstkrav. Och de ska vara nationella.

(Ja, jag sörjer fortfarande över att Televerket blev Telia, som gick ihop med finska Sonera och numera, sedan mutskandalen i Uzbekistan i stort sett fallit i glömska, presenterar sig som en ”ledande telekomoperatör i Norden och Baltikum”. Men det är som det är.)

Svenskt postväsen och danskt postväsen passar otroligt dåligt ihop. Danmark är ett mycket litet land. Det så kallade *Udkantsdanmark* är en mental placering snarare än en geografisk. Det är på riktigt inte långt till ens den minsta håla. I Sverige däremot finns det platser så avlägsna att danskarna lika gärna hade kunnat försöka föreställa sig rymdens omfattning.

Danska staten har därtill medelst lag tvingat medborgarna att skaffa en digital postlåda – e-Boks. Utan en sådan kan man inte ta emot post från myndigheter. Under mitt halva decennium som boende i Danmark bidrog denna e-Boks med betydande stress och sänkt livskvalitet. Jag förstår att sådana som jag – medelålders patologiskt teknikfientlig kvinna – med tiden får anpassa sig, men jag tänker ofta på de danska 90-åringarna, på 95-åringarna.

Det spelar ingen roll hur gammal du är, om du är född under mellankrigstiden och minns freden, kvällen den 4 maj 1945; du ska ha en digital mejlbox och du måste kunna identifiera dig digitalt. Kunde de inte få slippa? De borde få njuta av sina sista år, lyssna på fågelsång, känna vårsolen i ansiktet, äta *flæskesteg* og *kartofler* – inte behöva lära sig navigera i en helt ny digital tillvaro, en tillvaro de snart ska lämna.

Inget enskilt land kan stå emot den tekniska utvecklingen, särskilt inte ett litet land. Men man måste inte skynda på utvecklingen, man måste inte prompt omöjliggöra för människor att leva kvar, om så bara litet, i världen av i går.

Att skriva ett brev, kanske för hand, vika ihop

arket och stoppa ner i kuvert, skriva dit adressen och klistra på ett frimärke, för att sedan posta i en gul metallåda utanför Konsum, förlåt, Coop – det är en civilisatorisk handling, underbart otidsenlig och därför en välbehövlig påminnelse om en tid då eftertänksamhet var en dygd och där kommunikationsmedlen tvingade in tid mellan tanke och utsaga.

Det spelar ingen roll att de på postspråk kallade ”brevvolymerna” har minskat kraftigt, i Danmark precis som i Sverige. Poängen med att behålla otidsenliga fenomen är att de förankrar oss i den fysiska verkligheten och upprätthåller ett band till gångna tider.

Somt är redan förlorat.

Mina barn förstår inte vad de ser när de tittar på en telefonkiosk i det gamla ”Sverigememory” jag tvingar dem att spela. Och de skrattar när de ser den lilla kvadratiske bilden på gamla sedlar.

Ja, just det, kontanterna! Också på utdöende. Jag vill därför gå så långt som att hävda att det är en kulturarvspolitisk välgärning att kräva att banker och butiker fortsätter acceptera och hantera kontanter, pengar man kan ta i, mynt som kan skramla och rulla. Alla barn behöver en spargris, också om pengarna så småningom sätts in på konton och omvandlas till ettor och nollor och saldon.

Vi måste hålla emot.

Jag litar inte på danskarna i postfrågan. De flesta är överens om att svenskarna blev lurade vid samgåendet. Vi fick en oproportionerligt liten del av ägandet, och därtill bara hälften av inflytandet i styrelsen. Det är av yttersta vikt att svenska politiker inte låter sig luras att införa ett danskt digitaliseringstvång.

För rätt som det är tycker sedan det statligt ägda postbolaget att det är dumt och dyrt och meningslöst att behöva dela ut brev. Det är mycket roligare att försöka konkurrera på den lukrativa och ständigt växande pakettistributionsmarknaden, mycket roligare. Och så har man, snipp, snapp, snut, av affärsmässiga skäl, gjort slut på en urgammal mänsklig sedvänja.

Det förvånar mig att det inte är uppror runt om i kungariket Danmark.

Allt fokus är på Grönland, inget på det tysta kulturmord som just ägde rum. Man kan bli konspiratorisk för mindre. ■

”De flesta är överens om att vi blev lurade vid samgåendet.”

INVANDRINGSDEBATTEN

Ären med åsiktskorridoren

Den som ville diskutera utmaningar förknippade med Sveriges omfattande immigration stämplades länge som högerradikal. Paulina Neudings bok skildrar hur problemförnekelse blev en dygd. Av Torbjörn Elensky

Under de första årtiondena av detta sekel havererade den svenska offentligheten. I stället för faktabaserade argument blev det allt vanligare med *guilt by association*, personangrepp eller att helt enkelt tiga ihjäl sådant som inte passade. Tanken var att vissa problem *blev till* genom att man pratar om dem. Pratar man negativt om vissa bostadsområden frammanar man just de problem man pratar om. Nämn brottslighet och ungdomar blir kriminella. Den vänsterpartistiska politikern Ali Esbati myntade rentav uttrycket ”våga vägra ta debatten”.

Detta bidrog till att viktiga frågor hela tiden sköts undan. Det hade till exempel kunnat gå att prata om invandring och hur den påverkar samhället, ta folks oro på allvar och bemöta den sakligt. I stället användes uttryck som att den som ville ta upp ett problem ”fiskar i grumliga vatten”. Det var också vid denna tid det blev standard att kalla all kritisk diskussion kring invandring, vare sig det handlade om dess storlek, kulturkrockar, bristande integration eller något annat, för ”brun”. Brun står, som alla förstår, för nazistisk, fast man väljer att inte säga det rakt ut.

Ämnen som helst inte skulle tas upp var exempelvis hedersvåld, klaner, religiös extremism, antisemitism bland muslimer, kriminalitet bland invandrare och våld riktat mot etniska svenskar. Det har också varit viktigt att visa förståelse för våldsbrott som motiverats med skändning av Koranen. Jag kan i och för sig tycka att förståelse är viktig. Och det finns ingen självklarhet i vilka förklaringsmodeller som fungerar bäst när det gäller dessa problem. Men att anse att de över huvud taget inte borde tas upp – eller att varje gång de tas upp vilja vräa diskussio-

Trygghetsfrågor kopplade till invandring var länge ett ovälkommet ämne i den svenska offentligheten.

”Paulina Neuding har ända från början, då hon tagit upp problem knutna till invandringen, misstänkliggjorts för att ha en dold agenda.”

nen till att handla om något dåligt infödda gör är inte konstruktivt.

Hedersförtrycket är ett av de värsta exemplen, dels för att det är så på tvärs mot alla de rättigheter och friheter som vi anser att svenska medborgare, oavsett ursprung, ska ha. Men också för att det fick pågå så länge – och jo, det pågår naturligtvis ännu,

men det har blivit lättare att prata om det på ett konstruktivt sätt.

Oförmågan att ta itu med svåra ämnen i den svenska offentligheten är huvudförklaringen till att internetsidan Flashback är så stor. Det är tämligen unikt för Sverige att ha en så stor alternativ nyhetssajt, där alltifrån praktiska råd till uthängning av kriminella förekommer. Visst finns det sajter även i andra länder där det diskuteras på gränsen till det lagliga, men de sidorna är oftast mera marginella. Det gäller såväl Reddit, som är mer restriktiv, och 4chan, som är mera kaotisk. Flashback är typiskt svenskt: en tekniskt mogen befolkning, en extrem öppenhet kring myndighetsdata och en stark kulturell vilja att diskutera det som ”etablerade medier” inte tar upp, skyddat av anonymitet – offentlighetens motsvarighet till hembränning. I samband med den tragiska skolskjutningen i Örebro i februari 2025 kraschade Flashback på

Forts. →

grund av mängden besökare: 600 000–800 000 unika besökare under dagarna direkt efter skjutningen, ungefär dubbelt så många som normalt.

I en intervju på journalisten Emanuel Karlstens sajt – alltså inte heller detta i någon etablerad nyhetskanal – säger Flashbacks grundare Jan Axelsson: ”Det är en plattform som är politiskt oberoende, utan vinstkrav, som aktivt försöker inkludera marginaliserade grupper i diskussionen och som inte väjer för obehagliga frågor.

Detta kan tyckas som en liten fråga, men är faktiskt något väldigt unikt. Det finns ingen annan aktör (och nu pratar vi i hela världen) som ens liknar Flashback. Vilket man kan tycka är både bra och dåligt. Jag tror tyvärr att Sverige skulle bli väldigt tyst om Flashback försvann. Vissa nyanser och möten skulle försvinna helt.”

Under 2000-talets början fanns det naturligtvis också enstaka skribenter som försökte ta i frågorna. För att inte glömma någon ska jag inte börja räkna upp namn. Men en av dem som hade både orken och modet att skriva inopportuna artiklar var Paulina Neuding. Hon har ända från början, då hon tagit upp problem knutna till invandringen, misstänkliggjorts för att ha en dold agenda, fiska i grumliga vatten, normalisera rasism, svartmåla läget, förorten, bruna människor – och själv såklart kallats ”brun”. När hon nu kommer med en bok där hon systematiskt går igenom flera av de ämnen och fall hon skrivit om genom åren är mottagandet av den lika intressant som boken i sig.

Igår kväll i Sverige handlar om våld och kriminalitet – och om hur det blev en dygd att förneka problemen. Neuding anser att vi borde ha fokuserat mer på ”nykomlingar med goda utsikter och en ambition att integreras i Sverige”, och spontant är det lätt att instämma. Det här har varit ett av problemen med debatten: att det inte gjorts en rimlig åtskillnad mellan kategorier av immigranter.

De med verkliga flyktingskäl kan vara traumatiserade och behöva rätt omfattande terapi. Sådant är dyrt och tar tid. När det gäller ekonomiska migranter är det helt uppenbart att vi varit alldeles för

”Fortfarande vill man helst avfärda henne, placera henne i ytterhögern, associera henne med rasism.”

släpphänta och haft alldeles för låga trösklar.

En av de debatter där Neuding var tidigt ute var rapporteringen om stök och våld på bibliotek. Hon läste om biblioteket i Hässelby, där trakasserier av personalen hade lett till att man minskat öppettiderna. Det rapporterades om hur det blivit en fritidsgård, där dominant invandrarkillar störde ordningen. Neuding blev intresserad, letade efter fler nyheter av liknande slag och upptäckte att flera bibliotek runt om i landet hade samma problem. Så hon skrev om det i en artikelserie i SvD. Reaktionerna kom direkt. En stadsbibliotekarie i Stockholm ifrågasatte varför det hela alls uppmärksammades. En kommunalpolitiker i Örebro kallade henne brunhöger, trots att Neuding är judinna. I Expressen Kultur sades det hela vara en ”främlingsfientlig fantasi”.

Allra mest absurd var Stockholms dåvarande kulturborgarråd Roger Mogert (S), som hävdade att de som vill ”tysta biblioteksbesökare” inte bara ger uttryck för främlingsfientlighet utan dessutom klassförakt. Samtidigt

Paulina Neudings boktitel är en blinkning åt Donald Trumps ”last night in Sweden”.

fortsatte problemen, bibliotekarier rapporterade att de mårde dåligt på jobbet och flera bibliotek utökade sina stängningstider. Det var en chockerande debatt, faktiskt, där de som gick emot Neuding utan omsvep var de verkliga rasisterna, som tog för givet att invandrarkillar måste strula och stöka och bråka och som helt osynliggjorde den stora majoritet av invandrarrundomar och andra som behöver biblioteken för att kunna studera, låna böcker och läsa i lugn och ro. Motsvarande mönster går igen i nästan alla de debatter Neuding refererar: de invandrare som vill att samhällsservice ska fungera, ambulanser komma fram utan stenkastning, brottsligheten stävjas och islamister hållas kort osynliggörs systematiskt – trots att de rimligen utgör majoriteten. Men de stökiga fyller uppenbarligen något slags behov för väldigt många infödda skribenter.

Mottagandet av den nya boken liknar reaktionerna på hennes artiklar genom åren. Fortfarande vill man helst avfärda henne, placera henne i ytterhögern, associera henne med rasism. Hon påstods i SVT:s recension mest titta bakåt – men boken är ju uttryckligen en återblick, så det är en konstig kritik. Andra menade att hon vinklar – varför tar hon inte upp det positiva? I Aftonbladet klagades det på att hon bara presenterar problem, men inga lösningar. Detta från den sida som länge omöjliggjorde sökandet efter fungerande lösningar genom att helt enkelt förneka problemen.

Med tiden har den svenska offentligheten steg för steg, sakta bakande, tvingats erkänna det ena problemet efter det andra, från hederskultur till klaner, gängvåld och islamism. Ironiskt nog nästan helt tack vare skribenter med invandrarbakgrund, precis som Paulina Neuding.

I framtida upplagor skulle hon kunna göra om Per Ahlmarks trick från pocketutgåvan av *Vänstern och tyranniet* och citera alla kritiska recensioner i ett appendix. Även utan kommentarer blir mönstret väldigt tydligt: hon både har och är fel. Det kräver verkligen pannben att framhärda som Paulina Neuding gör. ■

Torbjörn Elensky är författare och skribent.

SÄKERHET & FÖRSVAR

Snubbeltråden på Grönland

MIKAEL HOLMSTRÖM
är journalist och
författare med inriktning
på försvarsfrågor.
mhcoldwar@hotmail.com

**"Trump, som
ju själv är
en mästare i
tvetydigheter,
blev arg och
förolämpad."**

När Sverige i januari sände officerare till Grönland mitt under Trumps hotfulla retorik inleddes en ny epok i relationen till USA.

Till ingen stormakt har Sverige haft ett så komplicerat förhållande som till Amerika. Under kalla krigets neutralitetspolitik var det en dubbelpolitik. På kvarterets framsida kritiserade Sverige ofta USA. Men på dess baksida pågick topphemliga samarbeten för att få militär hjälp om Sovjet angrep oss.

Därefter följde på 1990-talet fredsinsatser på Balkan som förde Sverige närmare Nato och dess viktigaste medlem. Terrorattacken mot USA den 11 september 2001 startade en ny epok.

"Terrorismen kan aldrig accepteras. Tillsammans måste vi visa vår beslutsamhet att bekämpa denna ondska i alla dess former." Statsminister Göran Persson i brev till president George W. Bush den 12 september 2001.

Sverige slog följe med USA i kriget mot terrorn. Fram till 2021 tjänstgjorde 8 000 svenska militärer i Afghanistan, varav fem stupade.

När Ryssland annekterade Krim 2014 fördjupades Sveriges vänskapsband västerut. President Donald Trumps försvarsminister James Mattis sade mig 2017 under ett besök i Pentagon: "If you are in trouble – we will be there!"

Joe Biden var president när Ryssland startade storkriget mot Ukraina och Sverige blev genom Natointrädet allierat med USA.

"Medlemskapet betyder att vi har kommit hem. Hem till ett stort antal demokratiers samarbete för fred och frihet." Statsminister Ulf Kristersson i tal till nationen från Washington då Sverige blev medlem av Nato, den 7 mars 2024.

Tio månader senare tillträdde Donald Trump. Omedelbart talade han om att införliva Grönland "på ett eller annat sätt".

Krisen blev akut i januari i år när Trumps hot och hån tilltog samtidigt som presidenten inte uteslöt ett väpnat angrepp.

Kristersson och övriga ledare i Västeuropa som dittills hanterat Trump II med smicker och eftergifter reagerade nu. De kritiserade USA:s hotfulla retorik och slog fast att endast Danmark och grönlandarna bestämmer sitt öde.

Danska statsministern Mette Frederiksen konstaterade: "Den amerikanske presidenten har dessvärre inte uteslutit bruk av militär makt.

Därför kunde vi andra inte heller utesluta det". I klartext: USA kunde förvandlas från allierad till fiende.

Inför ett kritiskt möte i Washington den 14 januari mellan utrikesministern Lars Løkke Rasmussen och vicepresident J.D. Vance väddade därför den danska regeringen och militärledningen om solidariskt stöd. Det offentliggjordes samma dag, och först ut var Sveriges statsminister.

"Några officerare från den svenska Försvarsmakten anländer idag till Grönland. De ingår i en grupp från flera allierade länder." Kristerssons kortfattade meddelande uppgav att officerarna (de var bara tre, vilket hölls hemligt) skulle förbereda moment i en dansk övning, Operation Arctic Endurance. Efter hand framkom att det var snabbutryckning med officerare från sju Natoallierade: Sverige, Norge, Finland, Nederländerna, Storbritannien, Tyskland och Frankrike. De flögs till Grönland tillsammans med stridsutrustade danska soldater.

Det blev ett typexempel på *deterrence by ambiguity*, alltså avskräckning genom tvetydighet.

Å ena sidan: officerarna åkte dit och förberedde en fredlig övning. "Den utgör inget hot mot någon", förklarade de sju länderna gemensamt tre dygn senare.

Å andra sidan: om USA angrep Grönland utgjorde officerarnas närvaro där ett problem. De utgjorde då en *tripwire*, en snubbeltråd, som skulle utlösa krig med åtta allierade. I praktiken slutet på Nato. Det tog skruv.

Trump, som ju själv är en mästare i tvetydigheter, blev arg och förolämpad. Han svarade med hot om strafftullar för dessa åtta länder. Och Sverige svarade med sällan skådad skärpa: "Vi låter oss inte utpressas" (statsminister Ulf Kristersson på X den 17 januari 2026).

Därpå slöt EU-kommissionen upp och mullrade om handelskrig mot USA. "Förenata staterna missbedömde hur Europa skulle agera på detta extraordinära hot", sade den tidigare amerikanske Natoambassadören Nicholas Burns. Varpå Natochefen Mark Rutte i Davos den 21 januari arrangerade en reträttväg för Trump, som drog tillbaka hoten. För denna gång.

Klart är att Sveriges relation till USA gått in i en ny epok – mer osäker än någonsin. ■

FOTO: GETTY IMAGES

DEBATT

ASIKTERNA
ÄR
SKRIBENTENS
EGNA

Går det att
stoppa detta?

Död åt utvecklingen

Lagstiftare och IT-oligarker vill att vi ska tro att AI är en närmast evolutionär nödvändighet. Det stämmer inte.

Av Håkan Lindgren

Antag att du vaknar upp en morgon och har möjlighet att avskaffa en välkänd idé – en enda. Vad skulle du välja? För min del är svaret enkelt. Det är dags att vi befriar oss från de idiotiska missförstånd som ryms i ordet ”utveckling”.

Den största lögnen om framtiden är att det finns en utveckling som inte går att stoppa. Ju förr vi inser det, desto bättre. Det finns ingen utveckling som pågår oberoende av oss, och som vi är tvungna att anpassa oss till. Utvecklingen är vi. Utvecklingen är inte något som

händer, den är vad vi gör. Den är inget annat än en följd av en mängd små och stora mänskliga beslut.

Därför kan vi, när som helst, fatta helt andra beslut om vilken framtid vi vill sikta mot, men det avstår vi från. Vad gör vi i stället? Vi låtsas att vi sitter på ett tåg som rusar framåt, mot en destination som vi inte har valt. Vi inser visserligen att resan tidvis kan bli ganska obehaglig, men vi tror att vi inte kan göra något annat än att följa med och acceptera vad som händer. Att det är vi själva som har byggt tåget, lagt rälsen och svettas medan vi skyfflar kol i ångpannan vill vi

inte erkänna. Visst är det märkligt att lägga ner allt detta jobb och sedan lämna förarhytten tom! Så länge vi fortsätter göra det ska vi inte bli förvånade om färden blir lite skakig, eller om tåget spårar ur ibland.

Just nu används utvecklingen som ett argument för att vi inte får tacka nej till AI – men vi har inte fått AI för att det är vad världen behöver bäst, utan för att ett antal personer i Kalifornien går i gång på en gammal 1950-talsfantasi om tänkande maskiner. Kring dem samlas sedan ett gäng företagsledare som hoppas tjäna stora pengar på den senaste hajpen. De

här människorna och deras mer eller mindre kortsiktiga affärsbeslut och egotrippar är vad vi förväntas kalla *utvecklingen* – som om det vore någon sorts naturkraft. Därför har AI sjösatts utan en tanke på de konsekvenser som automatgenererad text och video kommer att få för domstolar, universitet, nyhetsrapportering och kulturliv.

Det här är inte utveckling, det är *business*, men vi uppfostras att kalla det utveckling, så att vi inte ska inbilla oss att det finns några alternativ. En populär myt inom AI-branschen är att artificiell intelligens är en naturlig fortsättning på den biologiska evolutionen. Vi ska föreställa oss ett flöde från encelliga organismer till människan och vidare till överlägset intelligenta maskiner. Detta ska få oss att tro att vi inte kan välja en annan framtid än den som AI-oligarkerna erbjuder – att säga nej till AI ska låta lika absurt som om en bakterie för två miljarder år sedan försökte tacka nej till evolutionen.

Man vill övertyga oss om att det redan är kört och att vi inte har några valmöjligheter – det vill säga ett tillstånd som är motsatsen till utveckling. Vi måste fullborda AI-tekniken innan kineserna gör det! Med andra ord handlar det inte om utveckling, utan om *rädsla*. Du måste säga av dig foten, annars hinner Xi Jinping säga av sin fot först!

Kan rädda människor fatta ansvarsfulla beslut om framtiden? Fram till 2030 ska Sveriges regering satsa en halv miljard om året på AI utan någon klar idé om vad man vill uppnå. Det enda som framgår av regeringens pressmeddelande (10/9 2025) är en rädsla för att "den globala konkurrensen hårdnar" och att vi därför måste – ja, vad måste man göra när en osäker framtid närmar sig? Planera långsiktigt? Fråga sig själv vilket framtida samhälle som skulle vara önskvärt och människovärdigt? Nej, vi måste skynda oss att säkerställa vår "konkurrenskraft och innovation" genom att springa efter den boll som Elon Musk och Sam Altman sparkar framför sig.

Regeringen har så bråttom att den inte bryr sig om lagar och avtal, skriver Författarförbundet, Förläggareföreningen och Tidningsutgivarna i en debattartikel i Expressen (28/10 2025). AI-satsningen innebär bland annat att Kungliga

"Att säga nej till AI ska låta lika absurt som om en bakterie för två miljarder år sedan försökte tacka nej till evolutionen."

bibliotekets samlingar ska användas som råmaterial för en svenskspråkig Chat GPT – men upphovsrätten råkade man glömma bort.

Kommer ni ihåg förra gången det var lika bråttom? Det gör jag. Det var bara 25 år sedan. Internet skulle bli ett paradiset, sade det. Ett globalt samhälle med miljarder människor skulle uppstå helt av sig självt, utan planering, lagar eller stabiliserande institutioner. Om du tvivlade på det fick du höra att du var "rädd för utvecklingen". Vi behövde inte tänka, bara lyda; vägen framåt var redan förutbestämd. Sedan gick det som det går när man vägrar tänka: nätet blev en infrastruktur för massövervakning, dominerad av en handfull företagsjättar.

Nu hoppas vi återigen att utvecklingen ska ta oss med sig till den framtid vi drömmer om, lika bekvämt som när en rulltrappa tar oss upp till leksaksavdelningen, men det blir aldrig som vi hoppas, det blir som vi *gör*. Därför borde vi intressera oss för vad vi gör; i annat fall kommer vi bara att upprepa samma misstag på nytt.

Ett samhälle vars medborgare aldrig ifrågasätter vart de är på väg kan inte bli något annat än ett samhälle av konsumenter. Med ett oräkneligt antal böcker, artiklar och kurser försöker man lära dig hur du ska dra nytta av AI – det vill säga lära dig att bli en lydig konsument, som aldrig efterfrågar en annan värld än den som är till salu. Någonstans har din tjänstvillighet en gräns. Du borde fråga dig var gränsen går.

Vi får aldrig använda vår intelligens och kreativitet för att *välja* framtid, bara för att uthärda den framtid vi råkar få. Kinesiska ungdomar har börjat lägga upp videoklipp där de använder kroppen för att härma dåliga AI-animationer, förklarar man för oss – så fräckt och spännande! Om vi lydigt färglägger innanför strecken med hjälp av storföretagens AI-verktyg kallas vi "kreativa"; om vi vill tänka självständigt är vi "rädda

för framtiden". Vore folk lika mycket rebeller som de påstår skulle de genomskåda den sortens retorik.

Naturkrafter vill vi förstå, men vår egen sociala dynamik – allt det som sätts i rörelse när miljarder människor reagerar på varandras reaktioner – vill vi förvandla till en naturkraft som ligger bortom all förståelse. Våra framsteg inom naturvetenskap, teknik och medicin har befriat oss, säger man, men titta närmare: vad har vi använt friheten till? Vi har inte använt den alls. I stället har vi förvandlat utvecklingen till en fetisch, så att vi kan bibehålla det mått av tvång som naturen tidigare utövade. På detta sätt förhindras allt som skulle förtjäna att kallas utveckling – nämligen en långsam förbättring av mänsklighe- tens mognad och omdöme. Den stora fördelen med alltihop är att det hjälper människan att undvika två saker hon avskyr: frihet och ansvar. Inget är mer förföriskt än illusionen att vi inte har något val.

Kanske trodde du att människan vill vara fri. Då har du fel, skriver Erich Fromm i *Flykten från friheten* (1945). Människan är inte skapt för frihet, utan för sociala relationer. När en förtryckande relation upphör känner jag mig inte fri – jag känner mig övergiven. Och om jag måste ta det fulla ansvaret för mina handlingar – inklusive uppgiften att fylla mitt eget liv med mening – känner jag mig utsatt för en kosmisk orättvisa.

Människan gläntar på dörren till friheten, skriver Fromm, men tycker snart att det blåser kallt och flyr tillbaka till en eller annan välbekant form av förtryck, som till en livsmoder. Om ingen erbjuder sig att förtrycka henne kommer hon att förtrycka sig själv. Myten om utvecklingen är en särskilt listig version av detta självpålagda förtryck; därför är den så svår att ta död på. ■

Håkan Lindgren är journalist och kritiker.

Stockholm år 1768, ett blomstrande handelscentrum i slutet av den merkantilistiska eran. Då ansågs det viktigt att exportera mer än man importerade, så att man skulle kunna bunkra guld. Den föreställningen har sedan dess kommit att omvärderas – många gånger om.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

MERKANTILISMENS ÅTERKOMST

Dagens handelspolitik är konsekvensen av en många hundra år gammal pendelrörelse mellan frihandel och merkantilism – och det kommer att dröja innan den svänger tillbaka.

Av Rikard Westerberg

Den tyske 1800-talsfilosofen Friedrich Hegel menade att historien drivs framåt av motsättningar mellan idéer. Principen kan användas för att förstå hur protektionistiska och frihandelsvänliga idéer avlöst varandra genom århundradena. Vi befinner oss nu i en period då Hegels pendel i snabb takt rör sig i riktning mot protektionism, och av skäl som jag ska förklara i den här essän bör vi förvänta oss att det dröjer innan pendeln slår tillbaka. Trumpadministrationens tullkrig signalerar att USA vill förändra världsekonomin i grunden, och även om Trumps Magarörelse så småningom blir av med den politiska makten är det inte sannolikt att ett nytt styre under Demokraterna skulle rulla tillbaka handelspolitiken. När de hade chansen under president Biden lät de Trumps tullar bestå.

Rudolf Kjellén, statsvetarprofessor i Uppsala vid förra sekelskiftet, var bland de första att använda begreppet

Efter andra världskriget kom begreppet geopolitik att (inte utan orsak) förknippas med de fascistiska regimernas besatthet av territoriell expansion.

FOTO: TT

När Donald Trump valdes till president 2016 innebar det slutet på den nyliberala eran. Enligt America First-doktrinen är internationell handel inte ett sätt att sprida demokrati utan ett sätt att bli blåst.

geopolitik. För den konservative Kjellén skulle staten analyseras som en levande organism vars livsvillkor ytterst bestämdes av geografin, som därigenom hade en stor påverkan på politiken. I en värld dominerad av de europeiska stormakternas imperialistiska ambitioner fick dessa idéer snabb spridning, liksom liknande teoribildningar om behovet av att militärt kontrollera världshaven eller vissa land- och kustområden.

Efter andra världskriget kom begreppet geopolitik att (inte utan orsak) förknippas med de fascistiska regimernas besatthet av territoriell expansion, men under 1960- och 70-talen fick det diskrediterade konceptet en renässans i framför allt en amerikansk utrikespolitisk kontext. När begreppets fascistoida baggage lades åt sidan fanns där en analysapparat för att tänka strategiskt kring exempelvis geografiska nyckelregioner och maktbalans mellan stormakterna.

I Kjelléns geopolitiska koncept ingick även ekonomi- och befolkningsförhållanden, men på 1990-talet började även det mer specifika systerbegreppet geoekonomi användas av akademiker som studerade geopolitikens ekonomiska aspekter.

De senaste decenniernas allt intensivare geoekonomiska rivalitet har i huvudsak tre orsaker. För det första gör vår tids multipolära stormaktsrivalitet, som alltmer påminner om 1800-talets världssordning, att länder blir mer benägna att använda sig av geoekonomiska verktyg. För det andra har moderna stater betydligt mer resurser än tidigare. För det tredje har den globaliserade marknadsintegrationen givit stater fler möjligheter att straffa rivaler ekonomiskt (baksidan är förstås att den egna sårbarheten också ökat).

Verktygen som står till buds är många och inkluderar handelspolitik (framför allt tullar men också kvoter och licenser för import och export), investeringspolitik (staten styr vem som äger och investerar, antingen via lagar och regler eller genom statligt ägande i företag och investeringsfonder), ekonomiska och finansiella sanktioner (här spelar den amerikanska statens kontroll av världens reservvaluta en central roll), statsstödda ekonomiska cyberattacker, sabotage och spioneri, bistånd, finans- och penningpolitik, energi- och råvaruflöden, industripolitik och subventioner samt blockader. Det säger sig självt att olika stater har olika förutsättningar och vilja att använda sig av dessa instrument. Statskapitalistiska diktaturer som Kina och Ryssland har länge utnyttjat hela arsenalen, medan länder i väst av marknadsideologiska skäl varit mindre benägna att använda sig av en del av verktygen. Därtill spelar det roll vilket inflytande staten har över in- och utgående investeringar samt råvaru- och energiflöden, hur den inhemska marknaden ser ut och fungerar samt inflytandet i det globala finansiella systemet. Ett litet exportberoende land som Sverige har i praktiken mycket litet att sätta emot om en stormakt bestämmer sig för att straffa oss eller våra företag ekonomiskt.

Geoekonomiforskaren Mikael Wigell menar att internationella företag har tre olika strategier för att hantera politiseringen av ekonomin. De kan fortsatt hävda att deras uppgift är att tjäna pengar åt sina ägare och att detta görs bäst genom att staten håller sig borta. Alternativt, vilket har blivit allt vanligare, kan de också tillmötesgå bägge sidor i en geoekonomisk konflikt enligt principen "ett företag, två system". Typexemplet är ett västerländskt företag som tar ställning för

mänskliga rättigheter på sin hemmamarknad men håller tyst om detta i Kina. Slutligen kan företagen också anamma en "patriotisk kapitalism" där de liar sig med den egna regeringen och/eller accepterar sin position som en pjäs i ett större geoekonomiskt schackspel. De amerikanska techjättarnas uppslutning bakom Trump bör ses i det ljuset.

Globaliseringens historia kan delas in i sex faser. I den första fasen, cirka 1500–1800, började världen knytas ihop ekonomiskt och politiskt på de merkantilistiska kolonialmakternas villkor. Rikedom sågs som ett nollsummespel där kolonierna fungerade som leverantörer av råvaror och som marknader för moderlandet. Genom att utfärda monopol till handelskompanier som backades upp militärt ökade statens ekonomiska förmåga att föra krig och lägga under sig fler kolonier. Makt säkrade överflöd.

Den andra fasen, från cirka 1800 till 1914, präglades av industriell globalisering och imperialistisk kapitalism. Den tekniska utvecklingen med nya maskiner, fabriker och transporter gjorde att produktion och handel växte snabbt. Samtidigt förde upplysningens idéer med sig ett nytt sätt att tänka kring handel och ekonomiskt välstånd. Den skotske filosofen Adam Smiths kritik av merkantilismen fick med tiden stort genomslag. Det var inte genom att samla ädla metaller i statens skattkistor som välstånd skapades. I stället skulle borttagandet av hinder för kommers leda till ett alltmer specialiserat samhälle genom människans inneboende strävan efter att förbättra sin egen situation genom byteshandel. I ett sådant samhälle utvecklas ny teknik och överflödet

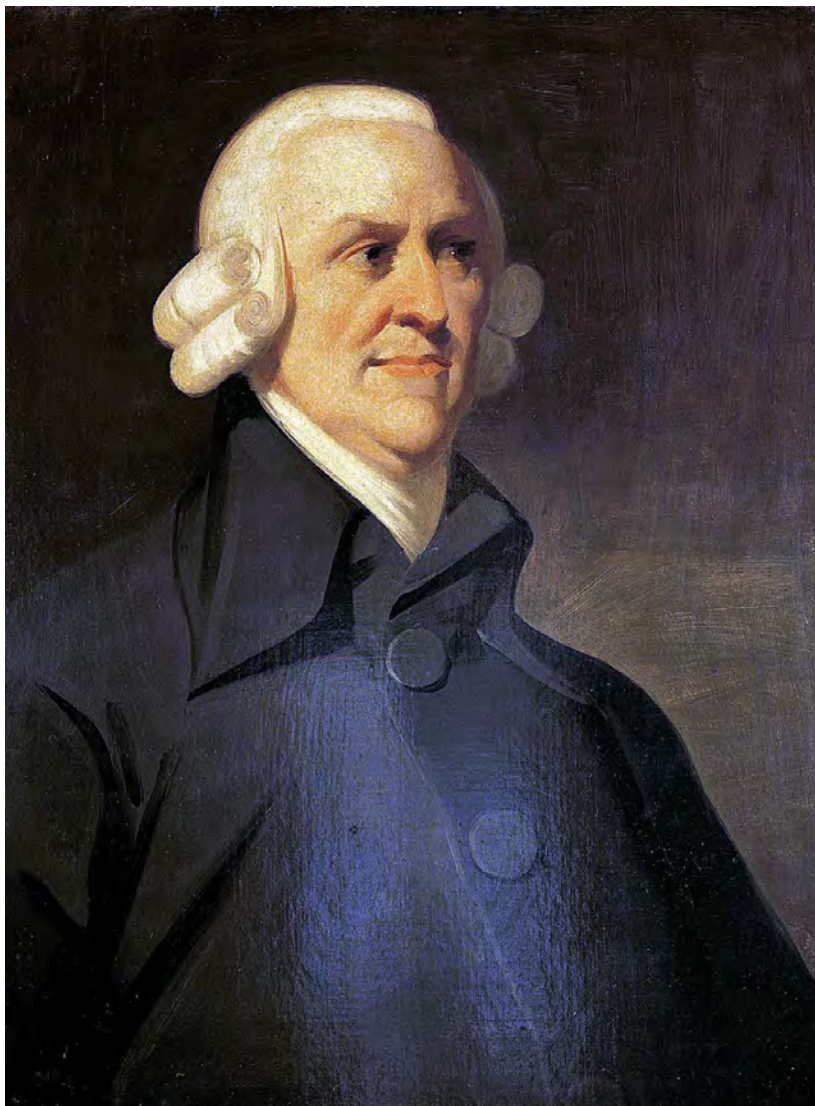

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

sprids till det stora flertalet, inte bara till dem som fått statliga privilegier. Genom att Smiths idéer fick fäste i den ledande europeiska stormakten Storbritannien under 1800-talet spreds frihandeln över världen – även om många länder, exempelvis USA, alltså behöll höga tullar för att skydda inhemsk industri och jordbruk.

Första världskriget krossade den frihandelsinriktade världshandeln, och det skulle dröja till 1980-talet innan handelsvolymerna som andel av global bnp var tillbaka på samma nivåer. Efter att kanonerna tystnat såg den engelske ekonomen John Maynard Keynes tillbaka på en förlorad värld: "Vilken enastående episod i människans ekonomiska framsteg den tid var som tog slut i augusti 1914! (...) Invånaren i London kunde, medan han låg i sängen och drack sitt morgonte, ringa ett telefonsamtal och beställa olika produkter från hela världen, i den mängd han önskade, och med fog räkna med en snar leverans direkt till

Frihandelns fader Adam Smith (1723–1790) fastslog att det är maximal handel, inte maximala förråd av ädelmetaller, som gör oss rika. Konstnär okänd.

Hamnen i Marseille
1754, målning av
Joseph Vernet.
Vid den tiden hade
staden varit ett
handelscentrum
i över 2300 år.

FOTO: IT

I Vita huset härskar nu de merkantilistiska idéer som Trump har torgfört sedan 1980-talet: handel är ett nollsummespel där den enes vinst är den andres förlust.

sin dörr. Han kunde på samma gång och på samma sätt placera sina tillgångar i naturresurser och nya företag var som helst i världen [...] Han kunde omedelbart, om han så önskade, säkra billiga och bekväma färdmedel till vilket land eller klimat som helst – utan pass eller andra formaliteter.”

Globaliseringens tredje fas, präglad av mellankrigstidens nationalism och protektionism, tog i sin tur slut 1945 då de allierade länderna enades om en ny ekonomisk världsordning i den lilla amerikanska staden Bretton Woods. Arkitekten bakom detta finansiella system var just Keynes, och vi kan därmed tala om globaliseringens fjärde fas mellan 1945 och 1970-talets mitt som ”den keynesianska globaliseringen”, där huvudmålet var att skapa ett stabilt internationellt finansiellt system för ökad handel. Hörnstenen i systemet var fasta växelkurser (världens valutor knöts till dollarn, som i sin tur kunde växlas mot guld till ett fast värde) under den nya Internationella valutafondens övervakning. Strikt kapitalkontroll skulle förhindra mänskligt flockbeteende (vad Keynes benämnde *animal spirits*) på finansiella marknader.

Systemet fungerade ungefär som tänkt i 30 år: världshandeln ökade snabbt och de finansiella kriserna blev färre. Samtidigt underminerades förtroendet för att USA verkligen kunde lösa in dollar mot guld när landet gick från export- till importöverskott parallellt med att statsbudgeten försämrades av sociala reformprogram och ett dyrt krig i Vietnam. År 1971 upphävde president Nixon möjligheten att växla dollar mot guld. De tusenåriga banden mellan pengar och metall försvann över en natt. Dollarn kom dock att behålla sin status som reservvaluta, mycket tack vare att olja – världsekonomin smörjmedel – alltjämt handlades med den amerikanska valutan.

Bretton Woods-systemets kollaps, 1970-talets oljekris och den ekonomiska tillbakagången

ökade efterfrågan på nya ekonomiska idéer.

Återigen slog Hegels pendel över till förmån för en mer marknadsorienterad frihandel. Akademiker som Friedrich Hayek och hans adept Milton Friedman plockade upp mycket av 1800-talets liberala ekonomiska idéer. Fri prissättning, konkurrens och begränsad statlig inblandning i ekonomin blev det nygamla recept som också fick gehör bland en ny generation politiska ledare. Den marknadsorienterade nyliberalismen – globaliseringens femte fas – gick hand i hand med idén om *Wandel durch Handel*: ju fler länder som anslöt sig till den kommersiellt drivna globaliseringen, desto större acceptans för idéer om demokrati och mänskliga rättigheter.

Med valet av Donald Trump som amerikansk president 2016 fick även denna era sitt slut. I Vita huset härskar nu de merkantilistiska idéer som Trump har torgfört sedan 1980-talet: handel är ett nollsummespel där den enes vinst är den andres förlust. Genom sin öppenhet har USA enligt detta synsätt blivit ”blåst” samtidigt som landets handelspartners fått amerikanskt militärt skydd. Budskapet har föga förvånande visat sig särskilt potent bland väljare som sett sina jobb försvinna utomlands eller automatiseras. Trump får också vatten på sin kvarn av de enorma underskotten i amerikansk handels- och budgetbalans. Enligt nationalekonomisk teori borde de stora underskotten leda till en svagare dollar – och därmed mindre import – men dollarns status som reservvaluta har gjort att utländska investerare velat hålla stora dollartillgångar, särskilt i ekonomiskt svåra tider. Trumps ekonomiska rådgivare har därför fört fram idén att avsiktligt sänka värdet på dollarn genom uppgörelser med sina största handelspartners. Idén har än så länge stannat på pappersstadiet, men när dollarn nu haft sitt sämsta år sedan Bretton Woods-systemets kollaps oroar det knappast

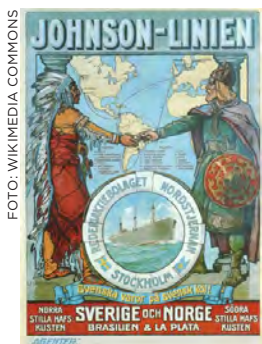

Den tyske filosofen Friedrich Hegel (1770–1831) konstaterade att utveckling drivs av motsättningar mellan idéer. Målning av Jakob Schlesinger.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

I västvärldens huvudstäder och i styrelserummen växer insikten om att *Wandel durch Handel* inte har fungerat.

Johnsonlinjen, som band Sverige samman med Sydamerika, etablerades 1904 i en period av intensiv frihandel av rederiet Nordstjernan.

administrationen. Trumps handelspolitik har således ideologiska och ekonomiska skäl (även om de flesta ekonomer knappast skulle rekommendera åtgärderna). Men globaliseringens sjätte fas, som påminner om mellankrigstidens nationalism och protektionism, har naturligtvis även andra orsaker. I västvärldens huvudstäder och i styrelserummen växer insikten om att *Wandel durch Handel* inte har fungerat. Repressionen i Kina har ökat – inte minskat – i takt med att välståndet höjts. Därtill finns klimat- och säkerhetsmässiga skäl till att outsourcingen till Kina har varit mindre lyckad.

Världshandeln står alltså långt ifrån en kollaps. Världshandelsorganisationen WTO, som numera är helt oförmögen att upprätthålla efterkrigstidens normer för internationell handel, spår minskad handel men inte något ras. Prognosen för 2026 utgick från att varuhandeln skulle öka med 1,8 procent, men den har nu skrivits ned till 0,5 procent. Tillväxten inom handel med tjänster minskar också, om än inte lika mycket då den har förskonats från drakoniska tullar. I globaliseringens senaste fas är det tydligt att marknadslogiken står tillbaka till förmån för geopolitiska hänsyn.

I en sådan värld är det troligt att globaliseringen ”regionaliseras”: länder eller block av länder väljer i första hand handelspartners som de kan lita på och vilkas värderingar de delar. Genom att flytta produktionskapacitet till hemmamarknaden (*reshoring*) eller till vänligt sinnade länder (*friendshoring*) minskas sårbarheten för geoekonomiska påtryckningar då lager och produktion kommer närmare slutkunden. Användandet av geoekonomiska verktyg kommer sannolikt också att öka: vi kommer att se mer av sanktioner, handelshinder, valutamanipulation, exportkontroll och politiserade försörjningskedjor. En kinesisk blockad av Taiwan är en uppenbar risk, särskilt efter USA:s

blockad av venezuelansk olja. Om vi ska tro den nationalekonomiska teorin borde hushållen förvänta sig högre inflation, ökad arbetslöshet och lägre tillväxt än vad som hade varit fallet i en fredligare värld med färre handelshinder. Företag kan förvänta sig ökad regelbörda, högre kostnader, större behov av egen geopolitisk analys samt krav på att välja sida mellan olika stormakter.

För svensk del är detta på det stora hela dåliga nyheter då vårt välstånd ytterst beror på obehindrad tillgång till utländska marknader, även om det också finns uppenbara möjligheter för exempelvis försvars- och gruvindustrin. Vi har redan sett exempel på hur vi som ett litet land kan utsättas för geoekonomiska repressalier i form av sabotage mot kritisk infrastruktur (ryska och kinesiska fartyg som ”råkat” dra sina ankare över el- och kommunikationskablar på Östersjöns botten), desinformationskampanjer (svenska företag i Mellanöstern som hotats av bojkott i samband med koranbrändningar eller statsunderstödd ryktesspridning om svensk socialtjänst som tvångsomhändertar barn) eller att nyckelföretag förvägras tillgång till viktiga exportmarknader (när H&M kritiserade behandlingen av uigurer på kinesiska bomullsfält stängdes företaget ute från Kinas e-handelsplattformar och butikerna bojkottades).

Medlemskapen i EU och Nato ger viss hävstång, men behovet av att bygga fler och fördjupade allianser, exempelvis runt Östersjön, ökar.

Om historien upprepar sig kommer pendeln någon gång i framtiden att återigen slå över till frihandelsns favör. Just nu känns den dagen avlägsen och vi gör bäst i att förbereda oss på en lång era av nymerkantilism, protektionism och nationalism. ■

Rikard Westerberg är ekonomihistoriker och chef för Handelshögskolans Centrum för statskonst och strategisk kommunikation.

SAMTIDEN

Taggtrådsvalet

FREDRIK JOHANSSON
är konsult och skribent.

”Den som grävde i socialdemokratiska kongressprotokoll vid den här tiden behövde inte leta länge för att hitta saker att skrämmas med.”

I år är det 50 år sedan valet 1976. Det stora maktskiftesvalet. Mycket stod på spel. På den borgerliga kanten fanns en känsla av att det var ”nu eller aldrig”. På den socialdemokratiska sidan upplevdes ett hot mot en ordning som hade blivit naturlig. En förändring skulle – som en ledande framtida socialdemokrat uttryckte det – kännas som ”en statskupp”.

Tonläget var helt enkelt hyggligt uppskruvat. Valrörelsen var starkt ideologisk. Center- och oppositionsledaren Thorbjörn Fälldin höll på stämman i Ystad i juni ett tal inför 8 000 (!) ditresta centerpartister. I valet 1973 hade Centerpartiet fått 25,1 procent av rösterna, och även om stjärnan börjat sitt utdragna dalande var partiet en central kraft i svensk politik.

Talet har gått till historien som ”taggtrådstalet”. Fälldin anklagade Socialdemokraterna för att vilja driva Sverige i en närmast öststatlig riktning. Eller rättare sagt: skulle nog Centerledaren hävda, han ville varna för de demokratiska riskerna med en socialisering av ekonomin.

Socialdemokraterna hade på kongressen 1975 fattat beslut om löntagarfonder, men ville även att läkemedelsindustrin och produktionen av skolläromedel skulle övergå i ”samhällets regi”. Den som grävde i socialdemokratiska kongressprotokoll vid den här tiden behövde inte leta länge för att hitta saker att skrämmas med.

”Icke i något land där socialismen genomförts har man kvar de fri- och rättigheter som svenska folket sätter sådant värde på”, dundrade Fälldin. Dagens Nyheters ledarsida – som redan då hade ett ömmande hjärta för Socialdemokraterna – menade att Centerledaren kunde överlåta åt Gösta Bohman att se spöken. DN påpekade också att Fälldins eget ungdomsförbund hade en mer radikal linje för socialisering av läkemedelsindustrin än Socialdemokraterna.

Olof Palme ägnade stora delar av valrörelsen åt att bedyra att beslut fattade av partikongresser eller av LO inte skulle bli verklighet. Löntagarfonder skulle möjligen materialiseras i en vag framtid. Det var en fråga för 1980-talet och det var ofint av de borgerliga partierna att komma dragande med den redan 1976.

Möjligen kan detta vara värt att komma ihåg när dagens debatt kretsar kring demokratins omedelbara upplösning. Men om

riksdagspartierna inte riktigt kunde leverera undergången gjordes andra ambitiösa försök.

Den 23 augusti 1976 kunde svenska folket bänka sig framför tv:n för att lyssna till en 20 minuter lång utfrågning av Göte Kildén. Kildén var ordförande i Kommunistiska arbetarförbundet (KAF) och den svenska trotskistiska rörelsens dynamiska fyrbåk. Han titulerades ”f.d. akademiker, numera arbetare” i vad som onekligen uppfyller högt ställda krav på tidstypiskhet.

Inte heller Kildén gillade taggtråd. I en intervju i Dagens Nyheter i augusti 1976: ”Vi är inte bara naturligt emot kapitalismen men också emot den taggtrådspolitik som bedrivs av socialistiska länder som Sovjetunionen och Kina.”

Det var Vietnam och Kuba som visade vägen, även om KAF:arna minsann inte var Hanoi och Havannas nickedockor. ”När det gäller Vietnam finns det saker vi inte helt godkänner [besvikelsen i det vietnamesiska kommunistpartiets politbyrå måste ha varit betydande]. Bland annat anser vi att den nuvarande regimen inte givit arbetarråden tillräckligt inflytande i planekonomin genomförande.”

Medveten om att konkurrensen var hård på vänstersidan lät Kildén förklara att man var ”det enda sant socialistiska alternativet till socialdemokratin och vänsterpartiet kommunisterna, som vi inte anser representera socialismen”. Mot Thorbjörn Fälldin ställde Kildén en annan ”bondeledare”, peruanen Hugo Blanco. Blanco lyftes fram som den trotskistiska fjärde internationalens ”främsta företrädare”. Väljarna var avvaktande.

Om det var Hugo Blanco eller 20 minuter på bästa sändningstid i monopol-tv som fick 4 000 väljare att lägga sin röst på Kildén får sägas vara osagt.

Den som avsåg att mera noggrant botanisera i sektvänstern för att göra en övertygad valhandling kunde fyra dagar senare se en motsvarande utfrågning av SKP:s partiledare Roland Pettersson. SKP var maoistiskt och pro-kinesiskt och hade vid partikongressen samma år – för att, får man anta, undanröja eventuella oklarheter – tagit ett steg åt vänster.

Men inte heller de kinesiska bondeledarna föll svenskarna på läppen. Det fick bli Fälldin. ■

ALTERNATIVET TILL MILEI

Att Argentinas president Javier Milei står för en radikal reformagenda har få missat. Men vad har den argentinska vänstern att erbjuda?

Av Rutger Brattström

Sedan 1940-talet har peronismen varit den dominerande politiska rörelsen i Argentina. Den är en bred kyrka som har rötter både i socialismen och i fascismen, men under 1990-talet ansågs den ledande företrädaren Carlos Menem vara nyliberal. Sedan dess har mycket ändrats. Den falang av peronismen som har styrt landet under nästan hela 2000-talet applicerar ordet liberal på Javier Milei, fast som ett skällsord.

Peronismen är alltså inte grundad i någon tydlig ideologi, men däremot en övertygelse om att politiken bör ingripa med all sin makt för att försöka förbättra människors liv. Den är en arbetarrörelse, som utöver den uttalade antikapitalismen har starka nationalistiska inslag. Rötterna kan spåras till den militärkupp som ägde rum i Argentina i juni 1943. Juan Domingo Perón, en ung och ambitiös överste, fick en till synes oviktig roll i militärjuntan som arbetsmarknadsminister. Snart insåg Perón att arbetarklassen i städerna kunde utgöra en stark maktbas. Genom att driva igenom reformer som betald semester, högre löner och ett stärkt fackligt inflytande vann han en enorm lojalitet hos de fattigaste arbetarna. Runt sig byggde han en rörelse som kom att kallas för *los descamisados* – ”de skjortlösa”.

Peróns växande inflytande och popularitet

sågs dock med oblida ögon av rivaliserande officerare. Spänningarna kulminerade i oktober 1945, då Perón tvingades att avgå från sina poster och fängslades. Försöket att eliminera honom misslyckades dock spektakulärt. Den 17 oktober 1945 fylldes gatorna i Buenos Aires av hundratusentals arbetare som marscherade mot Plaza de Mayo, det centrala torget utanför presidentpalatset Casa Rosada, för att kräva hans frigivning. Ställd inför det massiva uppbådet backade militärledningen och Perón släpptes. I en dramatisk scen klev han inför folkhavet ut på Casa Rosadas balkong som en fri man.

Efter frigivningen konsoliderade Perón sin makt genom att bilda ett politiskt parti inför presidentvalet 1946, som han vann överlägset. Hans vision var en ”tredje position”, varken kapitalism eller kommunism – inte helt olik den svenska socialdemokratins ”tredje vägens politik” under efterkrigstiden, även om politikens innehåll skilde sig åt. Perón kombinerade socialistiska idéer om social utjämning och centralplanerad ekonomi med värdekonserveratism och nationalism.

Över tid utvecklades peronismen från en personkult till en statsbärande, men föränderlig, folkrörelse. I dag har de värdekonserverativa dragen eroderats och ersatts av social progressivism, samtidigt som allt fler statliga ingrepp har skett i ekonomin.

När peronismen har försökt förbättra

Peronismen har varit en definierande kraft i argentinsk politik i många decennier.

FOTO: ALAMY

En IPA för peronister.

argentinska levnadsförhållanden har det främsta verktyget varit att dela ut fler bidrag och rättigheter. Under Perón handlade det om kvinnors rätt att rösta, omfattande bidrag via hans fru Evita Peróns stiftelse, avgiftsfri utbildning och stor makt åt facken. Under 2000-talets främsta peronistiska ledare, Cristina Fernández de Kirchner, fick homosexuella rätt att gifta sig. Hon delade också ut generösa pensioner oavsett om man betalat in till systemet eller ej och etablerade rätten till gratis fotboll på tv. Den senaste peronistregeringen under Alberto Fernández instiftade rätten till offentligt finansierad abort och skapade kvoteringsregler som tvingar hela den offentliga sektorn att anställa minst 1 procent transpersoner.

Peronismen har dock inte bara etablerat nya rättigheter och bidrag. Gång på gång har dess stora spenderingsvilja orsakat enorma budgetunderskott och i slutändan lett till finansiella kriser och hyperinflation – senast 2023 när reallönerna urholkades med mer än 20 procent under en höst. För att ta sig ur kriserna har peronistiska regeringar gång på gång tagit till drastiska metoder och ignorerat äganderätten. President Eduardo Duhalde beslutade 2002 att alla bankkonton denominerade i dollar skulle omvandlas till peso med växelkursen 1,40 – i ett läge där dollarn var värd 1,95 peso. Det var redan då en stöld av gigantiska proportioner. I dag är 1 dollar värd närmare 1 500 peso.

Under president Kirchner förstatligades flera stora företag till priser som bara kan beskrivas som stöld. Rättsprocesserna pågår ännu. Detsamma skedde med alla privata pensionsfonder 2008. 30 miljarder dollar överfördes till staten under förevändningen att det var nödvändigt att skydda pensionärernas sparande från den globala finanskrisen. I praktiken användes de till att finansiera statens budgetunderskott. Det är inte underligt att argentinarerna föredrar att ha sina besparingar i fysiska dollarsedlar i madrassen eller på banker i Uruguay.

Trots att Juan Perón var en central gestalt i militärjuntan 1943–1946 var det militären som blev peronismens stora motståndare under 1900-talet. Peróns presidentperiod, som hade kantats av omfattande korruption och störtat landet ner i en djup ekonomisk kris, avslutades med en militärkupp 1955. Därefter var peronistiska rörelser under lång tid förtryckta.

År 1973 återkom Perón till makten från sin landsflykt, men dog kort därefter. Redan under hans regering inleddes "det smutsiga kriget" mellan radikala peronistiska gerillor och militären, vilket ökade i intensitet efter ännu en militärkupp,

1976. Tusentals människor skadades och döddes i gerillarörelsernas terrorattentat över hela landet – och ännu fler avrättades av militären. Många människor som arresterades av militären försvann spårlöst – *desaparecidos*.

Deras exakta öden är okända än i dag eftersom dokumentationen över det statliga förtrycket var mycket bristfällig. Det smutsiga krigets döds-siffror är än i dag en kraftigt politiserad fråga i Argentina.

År 1977 började ett antal mödrar till försvunna unga vuxna samlas och demonstrera mot försvinnandena. På Plaza de Mayo krävde de att deras barn skulle släppas levande. Så blev det i de flesta fall inte, men över tid blev Madres de Plaza de Mayo en väloljad organisation inom den peronistiska rörelsen som efter demokratis återkomst 1984 har fortsatt utkräva ansvar för militärens terror. Än i dag anordnar de demonstrationer på Plaza de Mayo varje torsdag klockan 15.30.

Jag besöker möte nummer 2 481, vilket inleds som vanligt med att deltagarna vandrar varv på varv kring torgets centrala obelisk. Utöver banderoller med klassiska slagord som "Bristen på arbete är ett brott" och ställningstaganden för olika lokala peronistpartier ifrågasätts rättssystemet med formuleringar som "Cristina är oskyldig", vilket syftar på att expresidenten Cristina Fernández de Kirchner efter en lång rättsprocess dömdes till sex års fängelse för sin omfattande korruption i ämbetet. Mellanårsvalets stora vinst för Mileis parti La Libertad Avanza kommenteras på ett plakat med texten "100 % valfusk". Efter alla varv samlas folkmassan kring ett par

President Milei är ett rött skynke för stora delar av vänstern.

Den 27 oktober 2019 var senaste gången peronisterna vann presidentvalet.

”Vi har ett monster i Casa Rosada. Det är brottslingar som i dag styr detta land.”

högtalare för att lyssna till Demetrio Iramain, en man i 50-årsåldern som fungerar som en av Madres de Plaza de Mayos talespersoner.

– Först och främst vill jag i dag skicka en hälsning från detta torg, en stor kram till kamrat Guillermo Moreno, som i går fick sin orättvisa dom fastställd av Högsta domstolen för ett brott som inte är ett brott.

Guillermo Moreno var statssekreterare för inrikeshandel 2005–2013, en roll med mycket makt. Han fick emellertid avgå när det framkom att han manipulerat data från statistikmyndigheten Indec, ett brott som han senare dömdes för. Nyligen fastslog den argentinska Högsta domstolen att Moreno också hade använt offentliga medel för att smutskasta mediehuset Clarín, som Kirchnerregeringen pekade ut som en politisk fiende. Nu är Moreno avstängd från offentliga ämbeten på livstid.

– Självklart konfronterar vi alla Clarín-gruppen. Så det är inget brott, det är en politisk skyldighet, kamrater. Och det var därför han dömdes, säger Iramain.

Efter en stund lämnar han över mikrofonen till Beto Pianelli, generalsekreterare för tunnelbanearbetarnas fackförbund.

– Vi har ett monster i Casa Rosada. Det är brottslingar som i dag styr detta land. De försöker eller kommer att försöka ta ifrån oss allt vi har uppnått, inte bara under Cristinas tolv år, utan under hela vår historia. Därför måste vi fördubbla motståndet. De kommer att ge sig på arbetsrätten, de kommer att koncentrera rikedomerna, och vi kommer att fortsätta kämpa, varje torsdag och i varje löneförhandling.

Överst på president Mileis reformagenda

står en omfattande arbetsmarknadsreform.

Argentina har i dag en av världens mest reglerade arbetsmarknader, med höga sociala avgifter, dyra avgångsvederlag, mäktiga fackföreningar och mycket starkt anställningsskydd. Men skyddet kommer inte alla till del. Till följd av de stelbenta reglerna sker omkring hälften av allt arbete i ekonomin på svarta marknaden, helt utanför det statliga skyddsnätet.

Vilken politik den föränderliga peronismen ska driva framöver hänger nu i luften. En som funderar mycket på peronismens misslyckade val, och politiska framtid, är Ezequiel María, som var kommunikationschef för den senaste peronistiska regeringen (2019–2023) och deltog i kampanjledningen under det förlorade presidentvalet 2023. När vi slår oss ner i en guldsmydd hotellobby nära parlamentet är tonläget ett helt annat än på Plaza de Mayo.

– Vi har inget svar på Milei. Under vår senaste mandatperiod var inflationen i snitt 150 procent per år, och att bekämpa den är Mileis största politiska projekt. Han har levererat på sitt vallöfte och vi har fortfarande inga trovärdiga lösningar. Vi kan säga att Milei har försämrat för pensionärerna hur många gånger som helst, men om vi inte kan förklara vad vi vill göra för att förbättra situationen spelar det ingen roll.

María menar att det är dags för peronismen att erkänna sina ekonomiska misstag och gå vidare med ny politik. Men den liknar i hög grad den gamla: fler rättigheter åt fler personer.

– Peronismen finns för arbetarna, men de är inte längre med i våra fackförbund. De kör Uber eller jobbar för sig själva på andra sätt. Då hamnar

”Vi behöver ge alla rättigheter även till de 50 procent som jobbar svart: semester, extra lönepåslag i december och juli. Vi måste förklara för dem att de vill ha det.”

de utanför den traditionella peronismen. Vi behöver ge alla de rättigheter vi gett till dem med formella jobb även till de 50 procent som jobbar svart: semester, extra lönepåslag i december och juli. Vi måste förklara för dem att de vill ha det. Vi behöver ett nytt partiprogram med fokus på den informella sektorn, och nya företrädare som kan förmedla budskapen.

Trots att han är imponerad av Mileiregeringens resultat när det gäller inflationsbekämpningen tror han att peronismen snart kommer tillbaka till makten.

– Målet med peronismen är att ge ett så bra liv till så många som möjligt. Om två år kommer vi att ha ett nytt partiprogram som visar det. Samtidigt kommer arbetarna att tröttna på Milei och inse att de inte får det bättre. Hans plan håller inte i längden. Då kommer vi att vinna tillbaka presidentmakten.

I mellanårsvalet 2025 gjorde peronismen sitt sämsta valresultat någonsin. Inte heller gick det särskilt bra för det uttalat trotskistiska vänsterpartiet Frente de Izquierda y de los Trabajadores – Unidad (FIT-U), som samlade 3,9 procent av rösterna. För att förstå det argentinska parlamentets yttersta vänsterkant stämmer jag träff med Juan Carlos Giordano, kongressledamot för FIT-U. Han möter mig i kongressens kontorsbyggnad nyligen hemkommen efter att ha tillbringat tid på samma båt till Gaza som Greta Thunberg. Tyvärr var han tvungen att lämna flottan innan den blev bordad av den israeliska militären – av medicinska skäl, förklarar han.

När det gäller Argentinas president skräder han inte orden.

– Milei är en fascistisk monark som samarbetar med neokolonialisten Donald Trump. USA ger oss nu pengar för att betala av statsskulden – det gör oss till en koloni. Lånen är som en snöboll, de bara byggs på. Vi borde inte betala tillbaka dem. Det är illegitimt att militärjuntan en gång i tiden lånade pengar och inte använde dem för folkets bästa. Folket borde inte behöva betala tillbaka det.

Jag frågar om inte den största delen av skulderna har uppkommit under de senaste 40 årens demokrati.

– Jo, men även under demokratin har lånen

inte använts för folket. Vi blev tvingade till att ta fler lån. Slutar vi betala av dem kan vi fortsätta finansiera välfärden. Milei säger att det inte finns några pengar och att det är därför han stänger ner olika program för jämställdhet och mot könsbaserat våld. Det är inte sant.

Ekonomiskt ligger FIT-U nära peronismen, som också göder ett hat mot Internationella valutafonden, trots att den upprepade gånger har klivit in och gett stödlån till Argentina när landet har hamnat i kriser.

Men till skillnad från peronismen är FIT-U beredda att ta till mer drastiska metoder. Eugenia, en tidigare tjänsteman i kongressen för FIT-U, träffar mig över en kopp kaffe och berättar om sin samhällsvision.

– Vi vill ha en revolution, men inte bara genom gerillakrig – vi behöver ett helt inbördeskrig. Man kan inte besegra en klass en och en, vi behöver slåss med hela vår klass. Tyvärr är vi inte nära det. Vi är inte redo.

Den argentinska politiken är djupt splittrad. Det största peronistiska alternativet till Javier Milei försvarar sina korruptionsdömda företrädare och förespråkar mer av samma politik som misslyckats.

Ännu längre till vänster finns våldsbejakande krafter representerade i parlamentet. Varken peronistiska strateger eller den revolutionära ytterkanten verkar förstå varför de förlorat mot Milei. Men om peronismen ska överleva som mer än en nostalgisk proteströrelse krävs något annat än bidrag och kvoteringslagar. Det krävs en ekonomisk idé som skapar välbästand snarare än att bara administrera fattigdom.

Mödrarna på Plaza de Mayo kommer att fortsätta vandra sina varv kring obeliskens, men de unga väljarna har vänt dem ryggen i jakt på en ekonomi som faktiskt fungerar. Argentina har valt en radikal väg med Milei, men framför allt är hans politiska stöd en dom över en vänster som lovade allt men lämnade efter sig tomma bankkonton och en urholkad framtidstro. ■

Rutger Brattström är skribent och projektledare inom internationell marknadsekonomi på Timbro.

INTE MITT ANSVAR

Statsindividualismen bygger på medborgarnas förmåga till personligt ansvar – något den svenska staten har underminerat i decennier.

AV **MAGNUS HENREKSON** ILLUSTRATION **PATRIK SVENSSON**

Det finns i princip tre sätt att organisera ett samhälle. För det första, organiska klan- eller stamsamhällen som hålls samman genom blods- och släktband. För det andra, hierarkiska samhällen, till exempel ett kungadöme som hålls ihop i kraft av en vertikal maktstruktur. För det tredje, samhällen som bygger på ett förbund eller en konstitution där medborgarna inte bara är ansvariga inför staten, utan också förbinder sig att agera ansvarsfullt gentemot varandra. I mänsklighetens historia

har den organiska samhällsformen varit den helt dominerande. Därför finns det skäl att tro att det är den organisationsform som är mest i samklang med vår biologi.

Den tredje civilisationstypen är den ovanligaste; de första exemplen på större samhällen av denna typ dök upp först under den sista halvradelen av mänsklighetens historia. Samtidigt är det bara den som långsiktigt kan skapa ett brett och uthålligt växande välstånd i den egna befolkningen byggt på innovation, entreprenörskap, specialisering och skalfördelar. Att sådana

Staten skyddar sig mot
medborgarnas misstankar
bakom en ständigt växande
byråkrati.

”Fungerade den svenska statsindividualismen över huvud taget eller bar den fröet till sin egen undergång redan vid sitt införande?

samhällen trots sin välståndsskapande förmåga inte uppstått förrän så sent i människans historia, och fortfarande är så ovanliga, visar hur svåra de är att etablera. Och, om man lyckas, hur ömtåliga de är.

De första större och mer uthålliga stegen mot sådana samhällen togs i det protestantiska Nordeuropa: det kalvinistiska Nederländerna, det protestantiska Storbritannien med dess amerikanska utpost och det protestantiska Skandinavien.

Som antropologen Joseph Henrich har visat i *The Weirdest People in the World* (2020) kom den förändring kyrkan åstadkom, steg för steg under cirka 1 500 år, att innebära att lojaliteten med familjen/släkten/klanen försvagades samtidigt som människors självständiga relation till Gud förstärktes. Parallellt utvecklades genom den vetenskapliga revolutionen och marknadsekonomi en kultur i samklang med dessa principer där individuellt ansvarstagande, initiativ och sanning kom att omhuldas. I sin tur banade detta väg för framväxten av dagens liberala demokratiska nationalstater präglade av ett antal karakteristika. De mest relevanta i detta sammanhang är att makten utövas enligt lag och att alla är lika inför lagen (rättsstatsprincipen), ekonomisk och politisk frihet samt skydd för den privata äganderätten. För detta krävs att endast staten har rätt att använda våld eller tvång inom sitt territorium.

Friheten i dessa samhällen har dock aldrig varit absolut utan måste omges – och delvis begränsas – av ett juridiskt och socialt ramverk för att bli bestående. För att det moderna samhället ska fungera krävs disciplinering, att friheten används ansvarsfullt och reciprokt, det vill säga att varje medborgare behandlar andra som den själv vill bli behandlad.

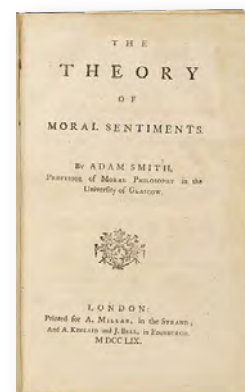
Disciplinering utifrån sker i sista hand genom rättsstatens institutioner, men mjukare genom social kontroll och såväl formella som informella uppföranderegler på arbetsplatser och i andra

sociala sammanhang. Inifrån sker disciplineringen genom att individen i familjen och av samhället fostras till ansvarsfullhet, pålitlighet och omtänksamhet. Till exempel menar Adam Smith i *The Theory of Moral Sentiments* (1759) att om den fria marknaden ska fungera väl behöver varje aktör inom sig ha en ”opartisk åskådare”, en inre röst som bedömer ens egna och andras handlingar och känslor. Denna inre röst fungerar som en moralisk kompass som hjälper oss att skilja mellan rätt och fel och förhindrar att vi förfaller till att prioritera ett ohöjlt egenintresse utan tanke på hur det påverkar andra.

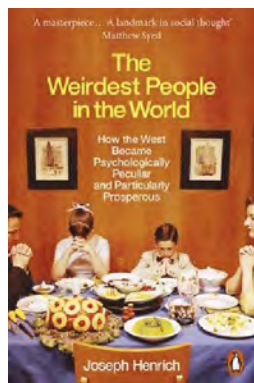
Det går en rak linje från Smiths resonemang till vad juridikprofessorn Bo Wennström i boken *Att vända bort blicken* (2025) kallar en särskilt svensk idé om ”det ansvarstagande jaget”. Detta ser han som själva grundbulten i det välfärdsbygge av autonoma individer som trots (eller kanske i kraft av) stor personlig frihet väljer att strävsamt bidra till det gemensamma bästa. Att detta samtidigt är ett samhälle med extremt hög mellanmänsklig tillit behöver knappt ens påpekas. Exceptionellt högt individuellt ansvarstagande och tillit gav låga transaktionskostnader.

Det möjliggjorde vad som brukar benämnas den svenska managementmodellen, med dess starka betoning av samarbete, jämlikhet och decentraliserat beslutsfattande. Värderingen innebar också att det länge gick att få god ekonomisk tillväxt trots successivt allt svagare individuella ekonomiska incitament till ansträngning, kompetensutveckling, entreprenörskap och risktagande.

För att ett sådant samhälle ska fortsätta fungera väl krävs att de som invandrar till det anammar kulturen, lär sig landets språk, förstår och är lojala med detta samhälles grundläggande principer. Detta står inte i motsats till att invandrarna värnar om sina egna traditioner, mat, musik och högtider. Multietnicitet är i det fallet inget hot mot den kultur och de värderingar som ligger

Sjutton år före sin berömda *The Wealth of Nations* (1776) skrev Adam Smith om vikten av att ha en moralisk kompass.

Antropologen Joseph Henrich skrev 2020 att kyrkan banade väg för dagens liberala demokratier genom att underminera de släktbaserade strukturerna i Europa.

till grund för värdlandets välstånd; däremot blir multikulturalism ett hot om de som invandrar håller fast vid värderingar och förhållningssätt som är inkompatibla med värdlandets sätt att organisera det gemensamma. Ett av flera hot mot det ansvarstagande jaget.

Med början i Kaliforniens hippiekultur växte sig en rörelse allt starkare i opposition mot de normer och lagar som begränsade friheten i väst. I slutet av 1960-talet slog motståndet ut i full blom. Fienden blev nationalstaten, som stod i vägen för den otyglade friheten – ironiskt nog, eftersom det var just den välfungerande staten med dess våldsmonopol och ambition att behandla alla lika som gjorde protesterna möjliga. Staten och dess ”hantlangare” – lärare, poliser, domare, socialarbetare – sågs i allt högre grad som förtryckare som måste hållas i schack.

En konsekvens blev ökade krav på att offentliganställda måste dokumentera att de inte missbrukar sin ställning. Det finns knappast någon gräns för hur långt detta i dag kan drivas för läkare, lärare, poliser, hemtjänstpersonal, förskollärare, socialsekreterare, upphandlingsansvariga på myndigheter och så vidare. En allt större del av arbetstiden läggs på administration och dokumentation, i stället för på att leverera det man är anställd för. Till slut blir det nästan omöjligt för välmenande tjänstemän att utföra sitt arbete. Lärare undervisar inte, domare dömer inte, polisen upprätthåller inte ordningen och chefer leder inte.

Märkligt nog undergrävde samtidigt staten själv sina möjligheter att säkerställa att myndigheterna inte missbrukar sin makt utan agerar i enlighet med lagen. Före 1976 gällde det så kallade ämbetsansvaret, vilket innebar att offentliga tjänstemän var oavsättliga så länge de inte hade begått något av de särskilda ämbetsbrotten och dömts till avsättning i domstol. När ämbetsansvaret avskaffades försvagades tjänstemännens personliga rättsliga mandat att stå upp mot felaktiga direktiv eller informell styrning. Tidigare hade tjänstemän kunnat – och var i princip förpliktigade att – säga nej om de utsattes för påtryckningar uppifrån att agera i strid med lagen. Efter ämbetsansvarets borttagande premieras i stället lojalitet mot arbetsgivaren/chefen. Den som opponerar sig riskerar att isoleras, omplaceras, bli utköpt eller tystas även om denne har lagen på sin sida. Dagens tjänstemannarätt har skapat en tystnadskultur som gör det svårt att upptäcka felaktigheter i myndigheters agerande.

Den stora paradoxen är att det samhälle som byggts upp på principen om ”det ansvars- tagande jaget” alltså går i bräsch för att

institutionalisera antagandet om de egna anställdas bristande ansvarsfullhet. Man har till och med vidtagit åtgärder som gör det kostsam- mare för dem att agera ansvarsfullt.

Därtill präglas dagens skolorundervisning av en otillräcklig förståelse för att den västerländ- ska civilisationen har utvecklat något historiskt särpräglat i form av personlig frihet och materiellt välstånd. I stället för att få verktyg för att förstå och värdesätta de institutioner, principer och värderingar som bär upp deras eget samhälle undergrävs elevernas känsla av samhörighet med västvärlden och dess grundläggande värden. Fokus läggs ofta på företeelser som slaveri, kolo- nial expansion och imperialistisk politik, medan Västerlandets avgörande insatser för demokra- tiskt styre, rättssäkerhet, individuella fri- och rättigheter samt vetenskapliga framsteg hamnar i bakgrunden. Sammantaget skapas en historie- skrivning där den egna civilisationen i hög grad framställs som moraliskt belastad, snarare än som en drivande kraft bakom frihet, ekonomisk utveckling och samhällelig modernisering.

Denna tendens förstärks av den postmodernistiska analys som i så hög grad inspirerat svenska och andra västländers läroplaner och som ser som sin huvuduppgift att avslöja, eller ”dekonstruera”, de maktanspråk som döljer sig bakom det skenbart neutrala förnuftet. I vissa fall går det så långt att vetenskap och vetenskaplighet framställs som en täckmantel för maktintressen. Man kan inte förvänta sig att människor blir lojala mot ett system som i sina egna skolor lär ut att staten, polisen, militären och företagen är på den onda sidan.

Allra allvarligast är det genomgående ifråga- sättandet av objektiv sanning – idén att det mesta är relativt och en fråga om tycke och smak. Ur ett sådant perspektiv blir det omöjligt att säga att den egna kulturen är bättre än andra; varje antydning att så skulle kunna vara fallet stämplas som rasistiskt. Yttrandefrihet, jämställdhet, oberoende domstolar och individuell autonomi blir en kulturell modell bland många, snarare än principer med universell giltighet. Det behöver knappast påpekas att elever i Ryssland, Kina och Iran *inte* på motsvarande sätt matas med en skeptisk syn på det egna landet och dess kulturella grundvärderingar.

Utan en stark positiv berättelse om varför vår samhällsordning är värd att upprätthålla, varför våra friheter inte är självklara och varför de måste försvaras skapas en likgiltighet inför Västerlandet. Det gör det lättare för alternativa identiteter – baserade på etnicitet, religion eller

” Resultatet blir en berättelse där den egna civilisationen framstår som skuldtyngd, snarare än som en källa till frihet, välstånd och social utveckling.

ideologi – att vinna mark. Ett klassiskt liberalt västland som bekänner sig till multikulturalism kan inte prioritera sin egen historiskt framväxta kultur när ideologin säger att alla kulturer har samma värde, och inte heller begära att minoriteter antar majoritetssamhällets värderingar. Resultatet blir att det tidigare sammanhållna samhället fragmenteras och rör sig i tribalistisk riktning.

Här finns en viktig förklaring till varför västländer som Storbritannien och Sverige har så svårt att ingripa mot fenomen som hedersförtryck, arrangerade kusinäktenskap, hot mot dem som framför religionskritik och så vidare, trots att det handlar om flagranta brott mot landets lagar. Dessa demokratiskt beslutade lagar avspeglar majoritetens syn och ska tillämpas lika för alla medborgare. Men när lagarna kommer i konflikt med den rättighetsideologi som stipulerar att ingen kultur står över någon annan, då får ofta tillämpningen av det egna landets lagar stå tillbaka av respekt för en viss minoritets principer och värderingar.

En anpassning till världlandets kultur underlättas heller inte av att denna kultur i decennier har framställt sig själv som genomsyrad av strukturell rasism och präglad av en mörk historia av utsugning och kolonialism. Detta självskadebeteende har saktat men säkert undergrävt majoritetsbefolkningens självförtroende att ålägga invandrare från andra kulturer att anamma världlandets moraliska principer och vägledande tänkesätt.

Det uppstår hela tiden problem som inte hade kunnat förutses och som bara kan lösas om någon tar initiativet, organiserar befintliga resurser och gör en insats. Men så länge utgångspunkten är att medborgarna måste skyddas mot maktmissbruk av det offentliga företrädare riskerar den som kliver fram och tar initiativ alltid att straffas om något går fel. Vederbörande ställs inför en förlamande asymmetri: det spelar ingen roll hur

mycket eller hur stor andel av insatsen som blivit rätt genomförd, det kan ändå inte kompensera för de moment som föll mindre väl ut.

Här hittar vi en viktig förklaring till att man inte har satt in effektiva åtgärder mot välfärdsfusk och att inte register har fått samköras. Dels skulle det innebära ett medgivande att en betydande grupp inte lämnar riktiga uppgifter och att det finns storskalig organiserad brottslighet med syfte att plundra systemen. Dels är uppgiften komplex och kräver ansvarstagande offentliga tjänstemän.

I boken *Är svensken människa?* (2009) myntade Henrik Berggren och Lars Trägårdh det träffande begreppet ”den svenska statsindividualismen”: det typiskt svenska tillstånd där tilltron till staten som garant för individens frihet, försörjning, vård och omsorg är starkare än tilltron till civilsamhället och den egna familjen.

Den postmoderna föreställningen om den onda staten har dock växt sig så stark att statens legitimitet nästintill omintetgjorts – både när det gäller att straffa brott mot staten och att vara garant för individens frihet. Samtidigt underminerades själva det ansvarstagande jaget, som utgör förutsättningen för en välfungerande modern stat.

När vi om några decennier tittar tillbaka på efterkrigstidens första 70 år kommer frågan att inställa sig: Fungerade den svenska statsindividualismen över huvud taget eller bar den redan från början fröet till sin egen undergång?

Levde den i själva verket på lånad tid, närmare bestämt på en kvarleva från en äldre protestantiskt präglad skötsamhetskultur som var dömd att brytas ner när människor krävde allt mer fri- och rättigheter, men glömde bort att rättigheterna härleds ur medborgarnas förpliktelser och ansvarstagande? Jag är benägen att svara ja på dessa frågor. ■

Magnus Henrekson är professor i national-ekonomi och forskare vid Institutet för näringslivsforskning (IFN).

Den moderna klassikern från 2009 där begreppet statsindividualism myntades.

Sung-ju Lee

Född: 1987.

Yrke: Författare.
Doktorerar på håll-
bar försoning vid
George Mason-
universitetet i
Fairfax, Virginia.

Aktuell med:
*Jag lyckades fly
från Nordkorea*,
Lind & Co, i
översättning
av Erik Nisser.

”OM JAG ÅKTE TILLBAKA SKULLE JAG TROLIGEN AVRÄTTAS”

Sung-ju Lee flydde som 15-åring från Nordkorea till Sydkorea. Trots en hård kulturkrock tror han på ett enat Korea.

AV EMMA GATE FOTO SOO-HYEON KIM

När Sung-ju Lee landade på Seouls internationella flygplats 2002 med falskt pass trodde han att han fortfarande var i Kina, där hans pappa väntade på honom. Det var vad flykthörmedlaren hade sagt. I stället togs han till förhör, och när han förstod att han var i Sydkorea visste han att det var slut. De skulle döda honom. Nu skulle han aldrig återse sitt gäng, ”bröderna”, från gatan igen. Han grät och vädjade om att skickas tillbaka till Nordkorea.

Vi slår på skärmarna. Det är kväll i Seoul och Sung-ju Lee, 38, sitter vid matbordet i sin bostad. Han är på kortbesök för att förnya sitt amerikanska visum. Annars bor han sedan ett par år med sin sydkoreanska fru och tre små barn i USA, där han doktorerar på hållbar försoning vid George Mason-universitetet utanför Washington D.C.

– Du ska veta att sedan jag var tre år var USA min svurne fiende. Jag hatade USA. Min farfar

berättade vilket monster MacArthur [amerikansk general som drev tillbaka Kim Il-sungs armé i Koreakriget] var. Nu är alla mina barn amerikanska medborgare och mina bästa vänner är amerikaner. Det har varit en process att ändra inställning, berättar Lee. USA är radikalt annorlunda än det Pyongyang där han växte upp.

– Pyongyangs bostadsområden är indelade efter yrkeskategorier. Eftersom hela min pappas släkt var militärer bodde vi i militärbyn och alla våra vänner kom från militärfamiljer. Min pappa arbetade nära Kim Il-sung som ett slags livvakt. Min farfar hade stridit på Nordkoreas sida under Koreakriget. Jag och pappa brukade leka krig. Självt ville jag bli general.

På helgerna gjorde de utflykter, fiskade, gick på nöjesfält. Lee tränade taekwondo varje dag, vilket han egentligen avskydde. Men den kunskapen kom att rädda honom när hans familj plötsligt förvisades från huvudstaden 1997.

Forts. →

”Den verkliga konflikten mellan Nordkorea och Sydkorea handlar inte om vapen utan om berättelser.”

Det svenska omslaget till Sung-ju Lees bok. Han är en av de 34 000 nordkoreaner som flytt till Sydkorea sedan 1998.

– Jag minns att min pappa fortsatte att vara deprimerad långt efter Kim Il-sungs död. Och jag förstod inte varför. Men i Nordkorea får barn inte ifrågasätta sina föräldrar, och en dag sa mina föräldrar att vi skulle åka till landet.

Det tog fyra dagar och tre tågbyten att resa från Pyongyang till deras nya hemort Kyongsong, med runt 35 000 invånare, i Norra Hamgyong-provinsen i nordöst.

– Så fort vi lämnade Pyongyang chockades jag. Det var tiggare, hemlösa, möss överallt. Det stank av avföring och kiss. Det låg döda kroppar på marken. Folk dog på tåget. Och det enda jag kunde tänka var: ”Det här är inte Nordkorea.”

Vet du nu varför ni förvisades?

– Alla klasskamrater på min nya skola förstod att vi blivit förvisade. De försökte antyda det för mig, men jag förstod inte. Till slut berättade mamma att min pappas enhet skulle upplösas av den nye ledaren Kim Jong-il, vilket pappa insåg. Men som lojal medarbetare till Kim Il-sung var han ursinnig på Kim Jong-il. Det ryktades att han låg bakom sin fars död. Pappa ska ha sagt att ”med Kim Jong-il finns inget hopp”, vilket nådde den nya ledningen.

Livet utanför huvudstaden innebar inte bara avsevärt sämre faciliteter.

– Det jag minns mest från min pappa i Pyongyang är hans pekfinger mot munnen, följt av ”hysch”. Det var tunna väggar mellan lägenheterna. Vad man än sa var det hysch. Det är hemskt. Jag får PTSD av det, jag har lovat att aldrig hyscha mina barn. Det dödar all fantasi!

På landsbygden däremot minskade lojaliteten till den store ledaren i takt med att svälten rullade in på 1990-talet. Med Sovjetunionens fall, Nordkoreas viktigaste handelspartner och biståndsgivare, följde ett abrupt slut på livsmedelsbistånd och subventionerad energi. Därtill drabbades landet av svåra översvämningar, torka och missväxtår. Matransonssystemet kollapsade och folk lämnade sina statliga jobb för jakten på

mat. En svart marknad växte fram och föräldrar mutade gränsvakter och tog sig till Kina för att tjäna pengar och köpa mat och produkter att sälja på marknaden. Uppemot två miljoner människor beräknas ha dött i svältkatastrofen.

– Utanför huvudstaden fattade folk läget. Det var mer uppriktigt, inget hysch. Och det blev kapitalistiskt. Man brydde sig bara om att tjäna pengar.

Även hans föräldrar tvingades ställa om. I desperation gav sig hans pappa av till Kina i hopp om att starta en affärsrörelse. Kort därpå åkte hans mamma till sin syster i väst. Sung-ju Lees liv kastades omkull i processen. Han blev *kotjebi*, gatubarn.

– Efter chocken över att vara ensam förstod jag att jag inte var den ende föräldralöse. En del av mina klasskompisar bodde på gatan. Vi bildade ett gäng på sju killar och bestämde oss för överleva genom att snatta på svarta marknaden.

De var i elvaårsåldern, formbara och snart skickliga tjuvar. Var tredje månad hoppade de på godståget till en ny stad för att inte åka fast. Men på varje marknad fanns ett motsvarande gäng, och hans gäng var tvunget att göra upp med dem om vem som skulle vara herre på täppan. Det var här Lees taekwondokunskaper kom till hans räddning.

Ju längre de höll på, desto mer desillusion måste bedövas med alkohol, droger och cigaretter. Men de hade varandra. De badade i havet och sov under stjärnhimlen, berättar han. Nostalgi går att skönja i hans röst. Det ligger ju bakom honom. Han sitter i sin lägenhet med värme i golvet i Seoul.

– Men två gängbröder dog, säger han sedan tyst, och en av dem var min bästa vän Young-bum. Det tog hårt.

Efter fyra år som *kotjebi* var Sung-ju Lee tillbaka i Kyongsong. En äldre man frågade om hans namn, men han kom inte ihåg det.

– Jag kände inte igen honom, men han insisterade på att jag skulle följa med hem till honom. Han var välklädd, så jag sa till mitt gäng att vi följer med och stjäla allt. Han hade getter och höns. Sedan kom jag in i huset, och där stod min mormor.

Det blev ingen stöld utan slutet på livet som gatubarn. Sung-ju Lee flyttade in hos sina morföräldrar, som också hade förvisats till Kyongsong. En dag på senhösten kom en flyktförmedlare hem till dem. Han skulle föra Sung-ju Lee till hans pappa i Kina. Trots risken att bli utvisad tillbaka till Nordkorea och straffas med fångläger ville Sung-ju Lee försöka träffa sin pappa.

Från Kyongsong färdades han med flyktförmedlaren i lastbil upp till Hoeryong, en stad vid gränsfloden mellan Nordkorea och Kina. Efter att ha betalat gränsvakten vadade de i mörkret

över till Kina och vandrade till ett hus där en ny flyktförmedlare tog över.

Vanligtvis går flyktvägen härifrån genom Kina ner till Laos, Vietnam eller Thailand, där nordkoreaner får hjälp av sydkoreanska ambassaden. En livsfarlig sträcka som tar flera månader, med många stopp, olika fordon och sträckor till fots. Men Sung-ju Lee fick ett falskt pass och sattes på ett tåg till en närliggande flygplats, där han checkade in på ett flyg till en annan stad i Kina – trodde han. Flyktförmedlaren uppmanade honom att inte säga ett ord förrän planet landade.

På Seouls internationella flygplats såg man att passet var falskt. Han togs till förhör. Sedan uppenbarade sig plötsligt hans pappa.

– Min pappa visste att Sydkorea var rikt och välmående. Han visste att avhoppare fick bidrag i Sydkorea och att de kunde sälja information till underrättelsetjänsten. När pappa lämnade Nordkorea var hans plan att ta sig till Sydkorea, men han fick ta den långa vägen genom Kina. Så fort han etablerat sig i Sydkorea betalade han flyktförmedlare för att söka efter mig och mamma.

Vet ni något om din mamma?

– Vi har sökt efter henne i över 20 år.

Drygt 34 000 nordkoreaner har flytt till Sydkorea sedan räkningen startade 1998. I Sydkorea blir de automatiskt medborgare eftersom landet ser hela Koreahalvön som sin.

Sung-ju Lee ser tillbaka på de första tio åren i Sydkorea med olust.

– Det var en svår tid. Jag trodde att vi var bröder och systrar, som Sydkoreas politik löd då, men i själva verket blev jag behandlad som en utlänning. Bara jag öppnade munnen avslöjades min nordkoreanska dialekt.

För att inte diskrimineras anammade han snabbt sydkoreansk dialekt och idiom. När han till slut bestämde sig för att komma ut som nordkorean möttes han antingen av ”åh, berätta mer!” eller ”åh”, följt av kyla och bruten kontakt. Men han förstår reaktionen. Sydkoreanerna har vuxit upp med ett kommunistiskt och hjärntvättat Nordkorea. Och eftersom länderna fortfarande tekniskt sett ligger i krig lever misstänksamheten att de skulle vara opålitliga eller rentav spioner kvar.

– Om jag åkte tillbaka skulle jag troligen avrättas eftersom jag har blivit sydkorean, vilket betraktas som förräderi.

Efter en masterexamen i internationella relationer i England, många föreläsningar i Nordamerika och självbiografin *Jag lyckades fly från Nordkorea*, som översattes till svenska 2025, känner han sig mer trygg i vem han är.

– Jag är både nordkorean och sydkorean. Jag är från Koreahalvön, *hanbando*.

Sung-ju Lee har sökt efter sin mor i mer än 20 år.

Sydkoreanska presidenter från den liberala sidan har mer eller mindre aktivt arbetat för en återförening. I dag ser sydkoreanerna hellre en fredlig lösning med två nationer på Koreahalvön än en dyr återförening, men nordkoreanska avhoppare är de sista som ger upp hoppet. Sung-ju Lee tror att första steget är försoning.

– 80 år efter delningen har vi i dag helt skilda identiteter. Den verkliga konflikten mellan Nordkorea och Sydkorea handlar inte om vapen utan om berättelser. Vi lever fortfarande i gamla krigsnarrativ. Och vi måste förena de olika historierna för att kunna först försonas, sedan tänka på hur vi vill ha vår framtid. Som en eller två nationer, tillägger han.

– Min dröm är att bygga en bro mellan länderna och skapa en enad Koreahalvö.

Han hoppas att söner ska vilja göra militärtjänst i Sydkorea och bidra till landet.

– Om det fortfarande ser ut som det gör nu på Koreahalvön och jag arbetar för en försoning, skulle jag som pappa bli väldigt stolt om de också vill bidra till det.

Fram till nyligen visste hans äldste, femårige son inte om att hans pappa var nordkorean. Så Sung-ju Lee tog honom upp till gränsen och pekade över det tre meter höga taggtrådsstängsel som löper tvärs över Koreahalvön.

– Där är jag född, sa jag.

– Kan vi åka dit? frågade min son.

– Ja, någon gång kommer vi att kunna resa dit, och då kan vi träffa våra släktingar. ■

Emma Gate är journalist.

HUNDRA ÅR AV IDENTITETSKRIS

Svenskarna har slarvat bort sin nationella identitet.
Nu behöver vi hitta den på nytt – men var?

Av Mauricio Rojas

I en artikel publicerad i februari 1984 gör Dagens Nyheters dåvarande chefredaktör, Arne Ruth, följande iakttagelse om något som inträffade på 1930-talet: "En indikation på att någonting märkligt sker finns i Dagens Nyheters arkiv. I den voluminösa rad av klippkuvert som bär rubriken 'Sverige och svenskarna' återfinns den sista folklynnestraktelsen, skriven av en svensk, år 1935."

Därefter är det i stort sett bara undrande – och inte sällan beundrande – utländska besökare som talar om svenska folkets särdrag, ofta med lovord om den svenska "medelvägens" förträfflighet. Den amerikanske journalisten Marquis W. Childs bästsäljare *Sweden. The Middle Way* (1936) är ett typiskt exempel.

Den inhemska tystnaden kom efter flera decennier då svenskheten hade diskuterats flitigt. Det hängde givetvis samman med de stora omvälvningar som industrialiseringen och urbaniseringen genombrott medförde.

Ett land som under århundraden hade varit ett fattigt jordbrukarsamhälle höll på att omvandlas till en liten industriell stormakt med snabbt växande städer.

Landet gjordes om – men det tänktes också om. Både det nationella projektet och svenskheten i sig omdefinierades. Svenska folket sökte

inte bara en ny boning utan också nya drömmar och, inte minst, en ny identitet. 1800-talet avslutades inte bara med maskinernas dån utan också med en intensiv debatt om vad det svenska egentligen var. En nyväckt, romantisk och bakåtblickande nationalism uttryckte sorgen inför landets radikala omdaning och trånade efter de "fornstora dar" då Sveriges namn "ärat flög över jorden".

Mot denna riktning reste sig modernismens framtidsorienterade vision. Odalbonden och karolinen stod på ena sidan, fabriksarbetaren och ingenjören på den andra. Verner von Heidenstam diktade nostalgiskt om stenarna där han lekte som barn, medan Ellen Key i 1897 års Stockholmsutställning såg ett nytt "av alla erkänt nationellt värde" stiga fram – en ny grund för "självkänslan och fosterlandskärleken", sprungen ur "de oerhörda summor av nationell kraft och nationell intelligens som voro representerade på storindustriens och uppfinningarnas områden".

Även inom den nationalistiska unghögern hördes nya röster. Adrian Molin angrep 1916 "de romantiska desperados, som trampa omkring i Karl XII:s storstöflar", och Rudolf Kjellén pläderade för "ett Storsverige inom landets egna

FOTO: TT

Tullinge
söder om
Stockholm,
1970.

Demonstration
mot löntagarfonder,
oktober 1983.

FOTO: TT

FOTO: GETTY IMAGES

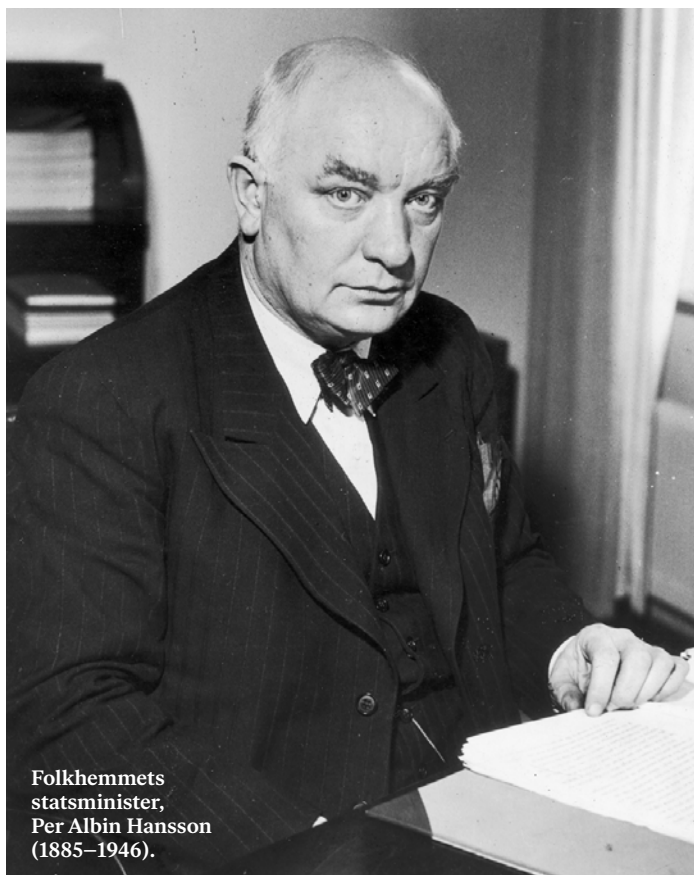
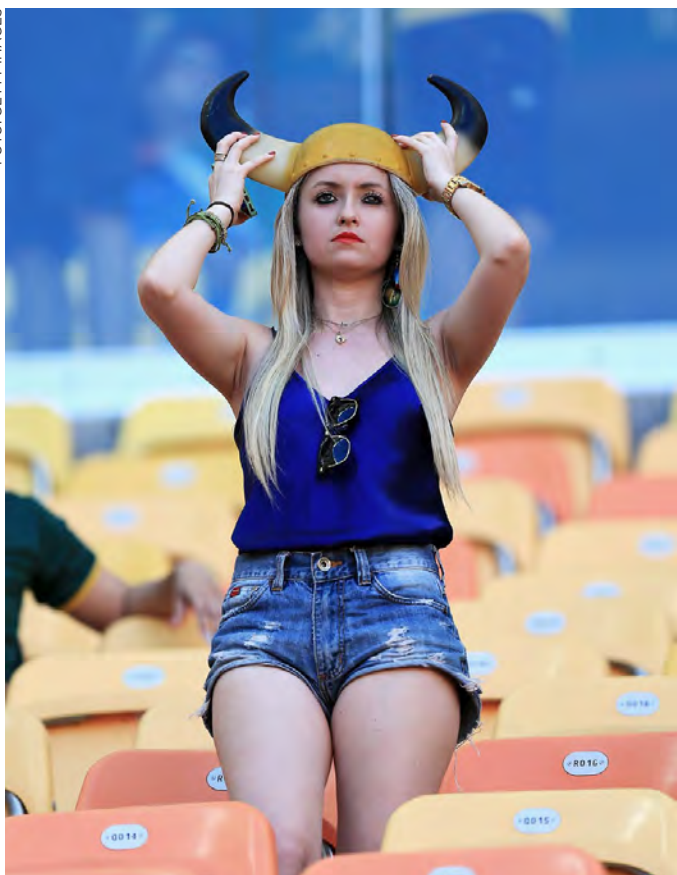

FOTO: GETTY IMAGES

Folkhemmets
statsminister,
Per Albin Hansson
(1885–1946).

FOTO: TT

Jimmie Åkesson (SD) 2010, Ebba Busch (KD) 2017, Magdalena Andersson (S) och Anna Ekström (S) 2019.

gränser, en ny nationell storhet men nu på den materiella produktionens starka grund”.

Svenskarnas tystnad om svenskheten, som inleddes på 1930-talet, skulle vara i omkring 50 år. Den intensiva debatten om den svenska identiteten, som hade pågått under det föregående halvsekle, ersattes nämligen av ett konkret samhällsbygge – folkhemmet – och en alltmer oomtvistlig politisk hegemoni: Per Albins socialdemokrati.

Den svenska självbild som växte fram under denna tid präglades av drag som skulle förbli bestående åtminstone fram till 1980-talet. Det Arne Ruth 1984 kallade ”den moderna svenska storhetsdrömmen” hade redan under det tidiga 1940-talet fått mycket skarpa konturer.

Nationens nya självsyn kan illustreras med etnologen Jonas Frykmans kommentar till Martin Allwoods och Inga-Britt Ranemarks berättelse från 1943 om en skola ”i det mest banala och vardagliga av allt, nämligen ett vanligt svenskt stationssamhälle någonstans i Sverige” – ett samhälle som passande nog betecknades Medelby: ”Folkhemmets första generation, som här satt i sin bänk, såg främmande länder ’skymta som exotiska färgklickar’. Dessa barn fick höra att den svenska identiteten var solitt grundad i ett modernt, förnuftigt och rationellt samhälle. Högre folkbildning, bättre kommunikationer, ökad hygien, högre levnadsålder, rättning i ledet. Andra länder borde följa dess exempel. Samtidigt som man fick lära sig att man levde i den bästa av alla världar, kunde man känna stolthet över att den var just svensk.”

Detta var mitt under andra världskriget, då Sverige var en oas där – som Henrik Berggren skriver i *Landet utanför* – ”inga unga män hade dött på slagfält, inga främmande soldater trampade på gatorna, det rådde fortfarande demokrati och alla kunde äta sig mätta trots ransoneringarna.” Det var inledningen till förnöjsamhetens tidsålder – den tid som Jonas Gardell i *En komikers uppväxt* beskriver med orden ”på alla områden blev allt bättre och bättre, Sverige var rikast i hela världen och allt utgjorde en del av Guds plan”.

Svenskarna blickade framåt och – som Henrik Berggren och Lars Trägårdh uttrycker det i *Är svensken människa?* – ”skulle komma att uppfatta sig som ytterligt moderna människor som övervunnit det förflutna och inte längre behövde 1800-talets sagor och legender för att stärka sin självuppfattning. Andra folk hade kultur och historia, svenskarna hade rationalitet och framtiden.

Förträfflighetssyndromet och den social-

demokratiska hegemonin började dock krackelera under 1970- och 80-talen. Folkhemmets självsäkra, framtidsorienterade svenskhet kom i gungning. Efter flera decennier av stark tillväxt förändrades scenen under 1970-talet och en lång period av tilltagande ekonomiska bekymmer inleddes. Den långa samförståndsepoken ersattes då av en konfliktfylld tid, som bland annat bevisade den största arbetsmarknadskonflikten i landets historia (april–maj 1980), den stora demonstrationen mot löntagarfonderna den 4 oktober 1983 och Svenska arbetsgivareföreningens beslut 1991 att avträda de myndighetsstyrelser genom vilka det omfattande korporativa samarbetet med fackföreningarna organiserades – själva kärnan i den svenska modellen.

Det var hårda slag mot den svenska självbilden som förstärktes av en omsvängning i synen på Sveriges roll under andra världskriget. När Maria-Pia Boëthius 1991 publicerade *Heder och samvete* sänkte hon decennier av tacksamt rättfärdigande av krigstidens neutralitetspolitik. Nationen som hade presenterat sig som en moralisk fyr för mänskligheten visade sig ha lik i garderoben, och en ångestfylld känsla spred sig: mycket av det som sagts och gjorts under decennierna efter kriget hade i själva verket varit en täckmantel för ett skamligt beteende. Samtidigt blottades andra mörka kapitel – från Statens rasbiologiska institut till tvångssteriliseringarnas tiotusentals offer. Självspäkningsens tid hade börjat och sörgårdsidyllens bedårande historia fick en sorglig epilog.

Till detta måste läggas en annan, avgörande aspekt: den stora invandringen från fjärran länder och främmande kulturskretsar. År 1960 fanns knappt 3 000 personer födda i Afrika, Asien och Sydamerika bosatta i Sverige. År 1980 hade siffran ökat 25 gånger, och det var bara början på en enorm förändring i landets etniska sammansättning. År 2000 rörde det sig om cirka 350 000 personer och 2024 om nästan 1,2 miljoner.

Stora segregerade områden och parallellsamhällen växte fram. Ett djupt socialt och kulturellt utanförskap vittnade om att den svenska samhällsgemenskapen – grunden för den nationella identiteten – hade upphört att existera på ett meningsfullt sätt.

Frågan ”Vilka är vi?” växte i takt med denna utveckling och ledde ofrånkomligen till en annan, kanske ännu viktigare fråga: ”Vilka var vi?” Det var historiens återkomst i det svenska medvetandet. Sökandet efter ”det svenska” – kulturarvet, värderingarna, karaktärsdragen – tog vid. Nu sökte man inte längre svaren i modernitetens

rationalistiska framtidstro utan i det förgångna, i det unika och särskiljande i vår historia. Blicken vändes bakåt, som under romantikens och skandinavismens glansdagar på 1800-talet, då man sökte "folksjälén" i det förflutnas dimhöljda landskap.

Samma fråga ställdes även i våra nordiska grannländer. Talande nog utsåg Nordiska rådet år 1991 till "året för den nordiska identiteten".

Både den europeiska integrationsprocessen och den tilltagande migrationen satte press på de traditionella nationella självbilderna. I förordet till rådets bok *En okänd själ. På jakt efter det nordiska* sammanfattade Anker Jørgensen behovet av ett nytt identitetsarbete med orden: "De gamle forestillinger om vores verdensbillede og billede af os selv gælder ikke længere. Vi er pludselig blevet tvunget til at stille det fundamentale spørgsmål: hvem er vi?"

I detta sammanhang fick intresset för vikingatiden en uppseendeväckande renässans. Vikingen tog den plats som i tidigare nostalgiska epoker intagits av odalbonden. Den stora utställningen *Viking og Hvidekrist*, som invigdes på Köpenhamns Nationalmuseum i december 1992 och tidigare hade visats i Paris och Berlin, blev startskottet för en vikingavurm som ännu i dag fortsätter med oförminskad styrka.

Samtidigt bildades i Sverige ett nytt politiskt parti, Sverigedemokraterna, kring frågan "Vilka är vi?" Dess framgångar vittnar på ett påtagligt sätt om ämnets tilltagande aktualitet. Partiets svar var tydligt: Vi är de vi var under det peralbinska folkhemmets glansdagar, innan främlingarna kom i stora mängder och förstörde landets viktigaste egenskap och resurs – dess unika etnokulturella homogenitet.

Därmed var partiets *raison d'être* och stora uppgift definierad: att återupprätta denna homogenitet, som gått förlorad genom "massinvandringen" och "mångkulturen". Som Mattias Karlsson en gång dramatiskt uttryckte det: "Det är en existentiell kamp om vår kulturens och vår nations överlevnad. Det finns bara två val: seger eller död."

I dag har Sverigedemokraternas en gång så udda och provocativa problemformulering i stort sett blivit en del av huvudfåran i svensk politisk debatt.

Att offentligt och högljutt deklarerat fosterlandskärlek är åter – efter decennier av tillbakadragen, nästan skambelagd hållning gentemot Sverige och det svenska – kutym. Ibland kan denna nymornade patriotism påminna om dialogen mellan två exalterade patrioter i följande

satiriska epigram som satirikern och grundaren av Östgöta-Correspondenten Henrik Bernhard Palmær publicerade 1854:

"Svenskare är jag än svensk." – "Men jag är deremot svenskast."

"Jag svenskastare är." – "Svenskastarastast är jag."

Kort sagdt, komparativiskt och superlativiskt de skreko;

Positivus svensk glömde de slutligen bort.

Att patriotismen de senaste åren fått komma in i finrummen igen är remarkabelt, eftersom det inte var så länge sedan som statsminister Fredrik Reinfeldt (M) kunde säga, som ett eko av Tegnér's berömda ord: "Ursvenskt är bara barbariet. Resten av utvecklingen har kommit utifrån."

Eller som integrationsminister Mona Sahlin (S) sa i en intervju i tidskriften Euroturk 2002: "Jag har ofta fått den frågan, men jag kan inte komma på vad svensk kultur är. Jag tror att det är lite det som gör många svenskar så avundsjuka på invandrargrupper. Ni har en kultur, en identitet, en historia, någonting som binder ihop er. Och vad har vi? Vi har midsommarafton och sådana 'töntiga' saker."

Flyktningkrisen 2015, den osannolika våldsvåg som drabbat Sverige under det senaste decenniet och Sverigedemokraternas remarkabla framgångar förändrade allt.

De som tidigare hävdade att svensk rasism låg bakom allt ont har snarare hamnat i skamvrån. På så sätt har en ny och mer verklighetsförankrad grund för vårt sökande efter en svensk identitet och samhällsgemenskap skapats, en som förmår hantera den irreversibla förändring som Sverige genomgått – och de stora utmaningar som den ger upphov till.

Varken vikingen, odalbonden, karolinen, Karl XII eller Per Albin kan hjälpa oss vidare. Men de är likväl outhärliga. Utan dem skulle vi inte ha något land att bygga vidare på. Lika outhärligt är dock att uppfatta vårt land på ett nytt sätt, att utgå från den mänskliga mosaik som är vår verklighet.

I denna förvirringens stund, där "allt som är fast förflyktigas" – för att låna Karl Marx ord – får vi aldrig glömma att vi står på svensk mark, att det är i den svenska myllan vår gemensamma framtid kommer att växa.

Särskilt vi som kom för inte så länge sedan till götarnas och svearnas gamla land får inte glömma det. ■

Mauricio Rojas är riksdagsledamot (L) och docent i ekonomisk historia.

Amanda Lind (MP) 2020,
Hanna Gunnarsson (V)
2025.

KONSTEN ATT MINNAS ANNA ACHMATOVA

Hon skrev kritiskt om Stalin som deporterat hennes nära och kära. Nu gör kriget att Ryssland och Ukraina förhåller sig på vitt skilda sätt till poeten.

Av Per-Arne Bodin

På fängelset Kresty i Sankt Petersburg satt det tidigare en minnesplatta med en relief föreställande Rysslands mest kända kvinnliga 1900-talspoet Anna Achmatova (1889–1966), åtföljd av en strof ur hennes diktcykel *Rekviem*.

Hon skrev den för att minnas alla som plågats och gått under i Stalins fångläger. Hon visste vad hon skrev om. Hennes son Lev Gumiljov liksom hennes man Nikolaj Punin avtjänade båda långa straff i fångläger, och hennes förste man poeten Nikolaj Gumiljov hade blivit arkebuserad av bolsjevikerna.

I Sovjetunionen kunde diktcykeln ges ut först under glasnost på 1980-talet. Minnesplattan gjordes för några år sedan av fångarna på initiativ av fängelsedirektören i ett unikt samarbete dem emellan.

I diktcykeln förvandlas fångarna till Kristusgestalter, mödrarna och hustrurna till Marior. I epilogen skriver poeten att om någon i

Anna Achmatova

Föddes 1889 i Odessa
och dog 1966 i Moskva.

När hon skrev sin mest
kända diktsvit *Rekviem*
över Stalins offer på
1930-talet memorerade
hon och hennes vänner
den eftersom den inte
kunde skrivas ner.

Hennes son tillbringade
mer än tio år i Gulag.

Minnesmärke i Odessa
intill den plats där
Anna Achmatova
föddes.

framtiden skulle komma på tanken att resa en staty över henne ska den inte stå i Odessa, där hon föddes, och inte i parken i Tsarskoje Selo (den stora parken runt tsarens slott, där hennes gymnasium låg) – utan just utanför fängelset Kresty i Sankt Petersburg, där hon så länge och så många gånger stått i kö vid en lucka i muren för att få veta något om sin sons öde:

*Och om man en gång skulle vilja resa
något slags minnesmärke över mig*

*ger jag mitt tillstånd till det – men
på ett villkor: att man inte reser det*

*på stranden till det hav där jag är född
(jag har klippt av mitt sista band med det)*

*eller intill en stubbe i tsar Peters park
där en otröstlig skugga söker efter mig –*

*nej, res det där jag stod trehundra timmar
i väntan vid en port som aldrig låstes upp.*

— — —

*Och då skall duvan kuttra i Kresty i fjärran
och fartyg sakta glida längs Neva.*

(Översättning: Hans Björkegren)

På minnesplattan är just dessa strofer ur *Rekviem* nedtecknade. Fängelset, som är Sankt Petersburgs största och har anor från 1800-talet, har det passande namnet Kresty, på svenska ”Korsen”, som det har fått på grund av de olika huskropparnas placering i förhållande till varandra. Häromåret lades fängelset ned och fångarna flyttades till Novyje kresty, ”Nya korsen”, med en liknande arkitektur. Det gamla fängelset har sålts till ett privat företag för att omvandlas till museum och restaurang. Minnesplattan är

nedtagen och var länge försvunnen.

Minnesmärken, särskilt statyer, spelar en viktig roll i den ryska kulturhistorien. I den ryska ortodoxa traditionen är det i ikonens tvådimensionalitet som heligheten finns, och statyer förknippas med hedendom och demoner. I Peter den stores europeiseringsprojekt ingick att importera antika statyer. För de konservativa ryssarna uppfattades det som införandet av demonisk avgudadyrkan. Samma infernaliska laddning fanns också kvar i de statyer som på 1800-talet uppfördes föreställande tsarer och andra potentater i tsarmaktens härskargarnityr.

En motsatt roll har statyerna över författare haft. De har understrukt författarnas stora betydelse i den ryska kulturen, ofta som folkets samvete i tider av tystnad och förföljelser. Ändå fanns risken att statyerna skulle förvandla författarna till dubiösa monument och att författarskapen med sin kritiska hållning gentemot makten skulle hamna i bakgrunden. Mest känd är Pusjkinstatyn, som invigdes i Moskva 1880 med tal av Dostojevskij. Pusjkin själv hade menat att det var hans poesi som var monumentet och han skrev en pastisch på Horatius ”Exegi monumentum”, där han tar på sig rollen som Rysslands Horatius. Några rader ur dikten finns inristade på Pusjkinstatyns sockel. Pusjkins önskan om att hans verk skulle ihågkommas garanteras här ironiskt nog av en staty. Majakovskij ville i en dikt att Pusjkin skulle stiga ner från sin sockel – han ville inte ha med statyer att göra.

Statyn inordnar sig ytterligare i den ryska litteraturhistoriens motsatspar poeten och tsaren, en konflikt som under Sovjettiden kom att gälla liv eller död. Stalin försökte lägga beslag på Pusjkin och hans staty genom ett överdådigt firande av hundraårsminnet av poetens död 1937.

De ryska dissidenterna samlades under 1980-talets Brezjnevtid vid Pusjkinstatyn för att återerövra honom.

T.v: Anna Achmatova med
förste maken Nikolaj
Gumiljov och sonen
Lev Gumiljov, som blev
en inflytelserik
rysk historiker.

T.h: Anna Achmatova
som staty av skulptören
Galina Dodonova.
I bakgrunden
fängelset Kresty.

FOTO: ALAMY

” Minnesmärken, särskilt statyer, spelar en viktig roll i den ryska kulturhistorien.

Det är mot den bakgrunden som raderna i ”Rekviem” om minnesmärket ska förstås. Achmatova har berättat vad som hände henne som tonåring, då hon med sin mor passerade villan i Odessa där hon var född. När mamman pekade ut huset replikerade Anna omedelbart att det en gång i framtiden kanske skulle sättas upp en minnestavla över henne där. Modern blev förtörnad och menade att hon gett sin dotter en dålig uppfostran när hon förhåvde sig på detta sätt. Anna Achmatova var redan då övertygad om att hon var poet.

Episoden, som berättats av poeten själv, visar både Achmatovas syn på sig själv och betydelsen av minnesmärken i form av statyer eller minnesplattor för det ryska kulturella minnet. För henne var författarstatyn inte tvetydig utan tecknet på författarskapets konstnärliga halt. När Boris Pasternak hade avlidit 1960 reflekterade Achmatova omedelbart över var i Moskva det skulle passa att resa en staty över honom.

Under sin livstid blev Achmatova själv förevisad i porträtt av berömda konstnärer som Natan Altman, Amedeo Modigliani och Kuzma Petrov-Vodkin. I fotografier tagna av henne tycks hon vilja framhäva just monumentaliteten i sin gestalt.

Anna Achmatova uppfattade sig som en nationalskald. I *Rekviem* förvandlades denna övertygelse till vad som liknar en ”social beställning” av det slag som ingick i definitionerna av den socialistiska realismen. Hon fick ett uppdrag av folket, i gestalt av en anonym kvinna i kön utanför fängelset. När kvinnan förstått att Achmatova var poet frågade hon viskande om Achmatova då kunde beskriva det förfärliga som hände i deras land, och poeten tog på sig detta uppdrag utan att tveka. Hon återger händelsen i förordet till *Rekviem*: ”Och det här, kan ni skildra det? Jag sade: – Ja, det kan jag.”

FOTO: ALAMY

Sedan Achmatovas död 1966 har Sovjetunionen fallit. Efter ett par decennier av frihet är förtrycket tillbaka och Ryssland har inlett ett fullskaligt krig mot sin granne, det självständiga Ukraina. Achmatova har blivit klassiker och läses som en del av skolans undervisning i litteratur, och en rad statyer av henne har uppförts.

Anna Achmatova
porträtterad av
konstnären Natan
Altman, 1914.

Starkast intryck ger kanske den staty som uppförts i Petersburg nära Nevan och med utsikt mot Kresty. Närmare hennes intentioner som hon uttryckt dem i *Rekviem* kan man inte komma. Den spåda figuren mot bakgrund av floden och fängelsets murar gör ett outplånligt intryck.

Det har också uppförts ett minnesmärke över henne i närheten av det hus, numera rivet, i utkanten av Odessa där hon föddes. Det går stick i stäv mot hennes önskan uttryckt i *Rekviem* men följer hennes vilja som tonåring. Statyn utfördes först i brons, men den blev stulen och en ny tillverkades i sten och sattes upp.

Ytterligare en staty står utanför Litteraturmuseet i Odessa, föreställande tidens två största kvinnliga poeter: Anna Achmatova och Marina Tsvetajeva. Den uppfördes 2013 och kallas

Anna Achmatova med
skådespelerskan
Olga Glebova 1915.

FOTO: ALAMY

Silveråldern, en beteckning på den litterära blomstring som utmärkte början av 1900-talet och för vilken de två poeterna är framstående företrädare. De träffades bara en enda gång, varvid ingen närmare kontakt uppstod. De var alltför olika vad beträffar poetiskt kynne. Mötet mellan dem ägde snarast rum i litteraturhistorien.

En minnesrelief finns uppsatt på ett hus på Krim där Achmatova bodde under somrarna som barn. Det finns också en staty av Achmatova i Kiev, där hon bodde och studerade under tonåren och där hon första gången förstod att hon var poet. I en författaranekdot berättas att hon vid sitt första besök i Ukrainas huvudstad hittade en säkerhetsnål i form av en lyra i en av stadens parker och att hennes barnjungfru då spådde att hon skulle bli poet. Statyn uppfördes så sent som 2017.

På senare år har det skrivits mycket om att Achmatova behärskade ukrainska. Det gjorde hon nog, men hon förefaller inte ha uppfattat det som ett fullvärdigt språk. Liksom för Michail Bulgakov, som var född och uppvuxen i Kiev, var det enbart ryska som gällde. Achmatovas far var ukrainare och bar namnet Gorenko – Achmatova var hennes författarpseudonym.

I Ukraina håller nu hennes statyer på att röna samma öde som Pusjkinstatyerna, varav de flesta har tagits ner. Samma krav ställs alltså på Achmatovastatyerna: liksom Pusjkin förknippas hon med Ryssland och med russifiering och kolonisering. Ändå förföljdes bägge poeterna av

myndigheterna på sin tid. Pusjkin besjöng trots detta det ryska imperiet, Achmatova gjorde det inte, men ur ukrainsk synvinkel representerar hon imperiets kultur som en av de viktigaste gestalterna i den ryska litteraturen.

Achmatova används i dag av Putin som en komponent i *russskij mir*, den ryska världen, ett begrepp som gör bruk av den ryska litteraturen och det ryska språket som mjuk makt för att stärka ryska intressen, framför allt i de självständiga stater som tidigare tillhört Sovjetunionen. Minnesmärkena över Achmatova blir ambivalenta – de står både för Achmatovas starka, modiga och konstnärligt högtstående författarskap och för hegemonisk imperiekultur.

Det finns alltså ett stort antal statyer föreställande Anna Achmatova i Ryssland och Ukraina. De är av skiftande estetisk kvalitet, men alla visar ett avståndstagande från Sovjettiden. Mängden kan nog också ha att göra med Achmatovas eget intresse för minnesmärken, men ger till sist ett tragikomiskt intryck.

Berättelsen om Achmatova och monumenten speglar både historiens ironi och historiens allvar: den djupt tragiska historia som är Rysslands, Ukrainas och Sovjetunionens. Det är till och med möjligt att utstaka hennes livsväg genom att studera utformningen och placeringen av hennes monument.

Anna Achmatova fick tvärt emot sovjetisk sedvänja en ortodox begravning. Den ägde rum den 10 mars 1966 i Petersburgs Nikolauskatedral, med en stor tillströmning av sörjande, av vilka många aldrig hade varit med om en ortodox gudstjänst. Begravningen blev ett avskedstagande av Silveråldern, även om Joseph Brodskys närvaro visade på en fortsättning på den stora ryska poesin.

Begravningsgudstjänsten filmades av den sovjetiska säkerhetspolisen KGB och filmen har senare hittats i dess gömmor. Den har blivit ytterligare ett monument över en av 1900-talets största poeter, med ett av 1900-talets märkligaste livsöden.

Ytterligare ett minnesmärke ska nämnas, det i byn Komarovo utanför Petersburg där Achmatova bodde under slutet av sitt liv och där hon är begravd – 15 kilometer från den finlands-svenska poeten Edith Södergrans hemby Raivola. Monumentet är samtidigt hennes gravsten.

Och minnesplattan är återfunnen och förd till Novyje Kresty i Sankt Petersburg, men den finns ännu så länge inte uppsatt någonstans. Den förvaras inne i själva fängelset. ■

Per-Arne Bodin är professor i slaviska språk och författare.

EKONOMI & PSYKOLOGI

De enda investeringsråd du behöver

CECILIA NIKPAY
är ekonom och journalist
i Affärsvärlden.

Vad är det som händer där ute på marknaderna egentligen? Länder invaderas och aktiemarknaden rycker på axlarna. Kevin Warsh föreslås som Fed-chef och guldet kraschar. Enskilda aktier åker upp och ner dubbelsiffrigt på en dag utan att det "hänt nåt". Ingen rapport, inga nyheter om bolagen.

Det har inte precis blivit lättare att vara vanlig dödlig privatinvestorare.

Rådgivare på bank är trots titeln knappt bemyndigade att ge råd. Och för säkerhets skull måste vi skriva under på att vi nog ändå förlorar alla pengar till slut.

På nätet är stämningen mindre återhållsam. "Finfluencers" gör tvärsäkra utfästelser om att alla kan gå i behaglig pension vid 47. Och mellan rådlösa rådgivare och virala orakel finns dessutom en kader av analytiker, som tar sig an kristallkulan med akademiskt nit.

Vi sägs vara väldigt "aktieintresserade" i Norden. Tre gånger så många svenskar äger fonder som genomsnittet i Europa. Men hur många av oss är "intresserade" genom att blunda och stoppa pengarna i indexfonder?

Turligt nog är det ingen dum placering alls. Sannolikt den bästa, även om det låter osexigt jämfört med allt kul andra verkar ägna sig åt i finansvärlden. Bitcoin, champagne och sånt. Men aktiva förvaltare fixar faktiskt inte högre avkastning än börsindex mer än (i bästa fall) ett fåtal år i följd. Mängder av studier intygar det.

Men. Om man nu ändå är litet lockad av att leka finanshaj, utan att för den skull byta *Buddenbrooks* mot *Bloomberg*? Låt oss ta ett råd från varje grupp.

Analytikerna älskar portföljer. Och att fördela de ägg man har över flera korgar är ett av få råd som faktiskt har bevisats. Diversifierade insatser sänker helt enkelt risken för en given avkastningsnivå. Harry Markowitz kom med den idén på 1950-talet, som stödde utvecklingen mot ... indexprodukter. Men diversifieringens magi kräver inte ett helt index.

Redan med tio olika aktier finns bara 40 procent av den bolagsspecifika risken kvar, vid 20–25 aktier endast 20–30 procent.

Däremot återstår marknadsrisken (räntor, geopolitik och sånt), som man inte kan diversifiera

bort i en portfölj av bara aktier. Därifrån kommer tanken att fördela äggen över flera tillgångsklasser. Fastigheter och råvaror skyddar mot inflation, obligationer mot högre räntor, i grova drag. Ett vanligt råd är 50 procent aktier, 35 procent räntebärande papper och 15 procent reala tillgångar.

Särskilt bra är det att shoppa ingredienser till portföljen där avgifterna är låga. Och det är de – om du investerar själv, på någon internetbank. Litet synd, eftersom det låter mycket gosigare med *private banking*. Men för den som har mindre än några tiotal miljoner är det en lyxprodukt. Som man så klart ska betala för om man vill, som för all annan bekvämlighet. Bara man inte tror att själva pengarna förökar sig bättre med den inramningen.

Den verkligt förmögne har inte privata bankirer för att bli ompysslad utan för att få access. Till investeringar i onoterade bolag, infrastruktur och *private equity*-fonder, där varje "biljett" mäts i miljoner. Där blir det sant att ju mer du har, desto mer kan du tjäna.

Efter att ha dissat privata bankirer förmedlar jag ändå ett råd från den klokaste jag känner (de är ju smarta, problemet är att de är dyra för mindre investerare): Försätt dig aldrig i en situation där du måste sälja tillgångar vid en tidpunkt du inte själv valt. Någonsin. När marknader kraschar säljer inte de rika och smarta. De ser tvärtom till att vara i position att köpa mer.

Ska vi till sist lyssna på en finfluencer, så kan det bara bli stencoolle 95-åriga Warren Buffett. Han uppmanar oss att investera i "sånt man förstår", vilket inte betyder att man behöver kunna *vibe-koda* för att satsa i ett AI-bolag.

Men man ska förstå vad som driver priset på den finansiella produkt man väljer, och man ska förstå vad som kan gå snett. Om en "kapitalskyddad *autocall* med minneskupong" känns ... exotisk, så finns bättre alternativ. Strukturerade produkter med konstiga namn är för övrigt designade så att huset tar lägst risk.

På 30–40 års sikt har avkastningen på börsen alltid varit god, även när man inkluderar djupa kriser. Det gör att allt utöver kompassriktningen att diversifiera, disciplinera och förstå, det är egentligen finlir. ■

"Försätt dig aldrig i en situation där du måste sälja tillgångar vid en tidpunkt du inte själv valt. Någonsin."

Lyssna i din podd-app eller på
www.axess.se/podcasts

PREMIÄR FÖR NY HISTORIEPODD!

Nu startar Axess magasins podd **Förr eller senare**.
Om de långa linjerna i historien.

Programledare är **PJ Anders Linder**. I varje avsnitt samtalar
han med en gäst om händelser och gestalter som kastar ett
förklarande ljus över vår samtid.
Släpps varje torsdag, sök på "Axess Podd".

Start den **12 mars**, missa inte!

AXESS

KULTUR

TRADITION / CIVILISATION / KULTURRÅDET

FOTO: GETTY IMAGES

Martina Björk läser Alice Lyttkens s. 58
 Björn Linnell om kulturpolitik s. 62
 Jakob Sjövall om Richard Årlins bokkonst s. 64
 Sten Wistrand om den ständigt aktuella *Medea* s. 66
 Per Wästberg om Muslimska brödraskapet s. 68
 Bengt Ohlsson läser Franz Werfel s. 69

FOTO: SJÖBERG

Alice Lyttkens (1897–1991)
var inte så lättviktig som hon
ibland uppfattats som.

LITTERATURHISTORIA

Den underskattade Lyttkens

Alice Lyttkens var en mycket populär romanförfattare som skrev flera böcker om kvinnor som trotsar våra förväntningar. Hon har ännu inte fått det erkännande hon förtjänar.

Av *Martina Björk*

Under många år var Alice Lyttkens (1897–1991) en av Sveriges mest lästa författare. Hennes böcker, de flesta utgivna på Albert Bonniers Förlag, gick åt som smör. Hon har kallats underhållningslitteraturens drottning och romanerna har beskrivits som flickböcker för vuxna. Det är ett både orättvist och missvisande omdöme. Alice Lyttkens skrev inte för att underhålla och hennes böcker är inte lättviktiga. Under sin samtid var hon en respekterad författare och recenserades av intellektuella giganter som Bo Bergman och Olof Lagercrantz. Hon satt i styrelsen för Sveriges författareförening (nuvarande Sveriges författarförbund) och blev invald i PEN-klubben.

Alice Lyttkens skrev om självständiga kvinnor som trotsar sin tids förväntningar och frigör sig. Man kan undra varför ett författarskap med tonvikt på kvinnors liv och villkor inte har uppmärksamats mer av eftervärlden. Alice Lyttkens har inget litterärt sällskap. Ingen avhandling eller biografi har författats om henne. Ett enda större akademiskt arbete, avgränsat till hennes 1930-talsproduktion, har skrivits av Eva Heggstad (*Alice Lyttkens i och om 1930-talet*, 2009). Kanske har Lyttkens popularitet och produktivitet hindrat henne från att betraktas som en seriös författare. Eller så har det med genre och ämnesval att göra. Klassiska historiska romaner i borgerliga miljöer har inte varit på modet på länge.

Borgerlig kultur präglade Alice Lyttkens liv och författarskap. I sin memoarserie i sju delar *Leva om sitt liv* (1977–1989) berättar hon om sin uppväxt i Malmö i den välkända familjen Cronquist, som bestod av framgångsrika köpmän och läkare. Erfarenheterna från barn- och ungdomen kom väl till pass i tetralogin om familjen Grugge,

Guld och goda ord (1959), *Kärlekens gyckelspel* (1960), *En strimma violett* (1961) och *Kärlekens nya kläder* (1962). I 20-årsåldern träffade hon sin blivande man, lundastudenten och sedermera advokaten Yngve Lyttkens. Till sitt hem på Östermalm i Stockholm bjöd paret Lyttkens kända författare och andra celebriteter, varav flera kom att bli nära vänner, såsom Ivar Lo-Johansson, Karl Gerhard och prins Wilhelm.

Memoarerna är särskilt läsvärda för den inblick i det svenska kulturlivet som de ger. Lyttkens berättar öppet och rättframt om sina gäster. Vilhelm Moberg, skriver hon, var både snäll och omtänksam, men kunde också vara raka motsatsen: grälsjuk och ganska odräglig. Om Hjalmar Gullberg har hon bara gott att säga. Moa Martinson hade visserligen divalater, men dem kunde man lätt förlåta eftersom hon var så färgstark. Amelie Posse beskriver hon som barnslig och egocentrisk, men beundransvärd för sitt anti-nazistiska engagemang.

Om vi får tro Alice Lyttkens själv var det ett infall som utgjorde starten för hennes författarkarriär. Hon hade inte närt några författardrömmar utan bestämde sig från en dag till en annan för att börja skriva. Hon var då några och 30. Debutromanen *Synkoper* (1932) innehåller flera typiskt lyttkenska drag. Ett är att hon fångar upp tidens idéer och låter sina romanfigurer pröva dem mot verkligheten. I *Synkoper* möter vi den unga änkan Kerstin, tvåbarnsmor och skribent med socialistiska ideal. Hon träffar en betydligt äldre bankdirektör och gifter sig med honom. Genom detta möte tvingas hon ompröva sitt politiska ställningstagande och också inse att rikedom inte bara för med sig gott. När hon inte längre behöver kämpa mister hon sin drivkraft. Snart

Forts. →

FOTO: SJÖBERG

Makarna Alice och Yngve Lyttkens.

märker Kerstin att hon attraheras av makens vuxne styvson, varpå ett annat återkommande motiv introduceras: kvinnans kamp med sitt driftsliv. Lösningen för henne blir arbete. Brist på sysselsättning är kvinnans och även människans största fiende – det är Lyttkens ständiga budskap.

På *Synkoper* följde flera samtidsromaner om yrkesverksamma kvinnor, bland annat en trilogi om en kvinnlig advokat, *Det är inte sant ...* (1935), *Det är mycket man måste* (1936) och *Det är dit vi längtar* (1937). Recensionerna av de första böckerna var blandade, men Lyttkens noterade att de manliga recensenterna överlag var mer positiva än de kvinnliga, något som Eva Heggstad bekräftar i sin studie. Johannes Edfelt berömde *Synkoper*, men ännu mer *Flykten från vardagen* (1933), om en barnlängtande lärarinna med ofördelaktigt yttre som lämnar sitt äktenskap och ser till att få ett barn att uppföstra på egen hand.

Det var bland kvinnor som de största felfinnarna fanns, och de första böckerna fick några rejäla sågningar. Svenska Dagbladets Märta Lindqvist liknade dem vid dålig och hälsofarlig mat. Stilen beskrivs som billig och vulgär, vilket nog berodde på dess för den tiden sexuella frispråkighet, med ämnen som otrohet, homosexualitet, skilsmässor och kvinnlig lust. Lyttkens tog illa vid sig av kritiken, men avfärdade den med att den kom från sippa 1800-talstanter.

Med – *kommer inte till middagen* (1934), om läkaren Inga som väljer sitt yrkesliv före äktenskapet, slog Alice Lyttkens igenom internationellt. På Vilhelm Mobergs inrådan hade hon

kontaktat hans österrikiska förlag. I tysk press fick hon beröm för sin psykologiska skärpa och klara framställningskonst. – *kommer inte till middagen* gjordes till och med som film i Tyskland. I samband med lanseringen av romanen gjorde Lyttkens ett besök i Tyskland och Österrike, men mötet med nazismen och antisemitismen gav henne avsmak. Kontakten med hennes tyskspråkiga förlag upphörde i samband med romanen *Falskt vittnesbörd* (1939), som innehåller kraftig kritik mot nazismen.

I början av 1940-talet ville Alice Lyttkens skriva den svenska kvinnans historia. Det blev en kulturhistorisk exposé kallad *Svensk kvinna* (1941), som senare följdes av *Svenska mödrar* (1946). Under arbetet med *Svensk kvinna* fick hon stöd av ingen mindre än författaren Sigrid Undset, som uppmuntrade henne att ta steget och skriva historiska romaner. Undset hade hon träffat i samband med nordiska författarträffar. De blev nära vänner. Under nazisternas ockupation av Norge bodde den norska Nobelpristagaren i paret Lyttkens hem under två månader. Lyttkens beskriver sin väninna som en människa ”av storslagna mått”.

Den första historiska romanen blev *Lyckans tempel* (1943), om borgarfamiljen Tollman i Stockholm under gustaviansk tid. Den blev en succé, liksom dess uppföljare *Längtans blåa blomma* (1944), som har kriget mot Ryssland 1808–1809 som fond. Den är den enda av Lyttkens romaner som har filmatiserats i Sverige. År 1998 gjorde Sveriges Television en tv-serie i fyra delar med Eva Röse som den känslostyrda Betty Tollman, som gör andra livsval än sin förnuftiga och ordentliga syster Ulrika.

Alice Lyttkens fick ros för sin skarpsyntet, sin beläsenhet, sin berättarglädje, sina miljöskildringar, sin människokännedom och sina festliga porträtt. Hon berättar stolt hur litteraturprofessorn och Akademiledamoten Martin Lamm gav henne sin uppskattning för *Lyckans tempel*. Tillsammans med sin hustru hade han entusiastiskt letat upp och besökt de platser i huvudstaden som nämns i romanen.

Tollmansviten löper ända fram till 1880-talet, med *Nya stjärnor tändas* (1945), *Statt upp min älskade* (1947) och *Tag lyckan fatt* (1949). Men eftersom Lyttkens kände sig mer hemma i 1700-talet förlade hon sina följande romanserier dit och valde bort släktkrönikan till förmån för ett enskilt öde. I *Himlabröd* (1953), som tilldrar sig under frihetstiden, får vi möta den företagsamma och slagfärdiga Hedda Skoot, som vid sin mans död tar över hans företag. Tack vare sin skönhet,

charm, vältalighet och list lyckas hon sköta affärerna med framgång. Hon är frimodig och rolig, som en svensk Elizabeth Bennet hos Jane Austen eller kanske Selma Lagerlöfs Charlotte Löwensköld.

Alice Lyttkens glädde sig särskilt åt författaren Anders Österlings lovord av romanen, som han tyckte överträffade *Lyckans tempel*. Österling, som var Svenska Akademiens ständige sekreterare, imponerades av hur hon återgav den kulturhistoriska bakgrunden och de sociala sammanhangen. Här fanns ”en artistisk vitalitet som låter scen för scen få liv”. Harald Schiller undrade i Sydsvenskan om han skulle anmäla den som roman eller kulturhistorisk skildring. I båda fallen var den briljant, menade han. Professorn i historia Erik Lönnroth, som i Dagens Nyheter kritiserade hennes skildring av kung Fredrik I, skrev desto mer uppskattande om seriens tredje del, *Herdinnelek* (1955), i vilken han gladdes åt att återknyta bekantskapen med Hedda Skoot, denna ”charmerande blandning av koketteri, skälmskhet, ofantligt gott förnuft och en god portion människokännedom”. Övriga böcker i serien är *Dygdeövning* (1954), *Kärleksbesvär* (1956) och *Slumplycka* (1957).

Lyttkens återvände till den gustavianska tiden i sviten om den kavata professorsdottern Catrin Ambrosia i *På villostig* (1963), *Skuggspel i natten* (1964), *Hasard med guldmünt* (1965), *Den venetianska spegeln* (1966), *Livet är ett vågespel* (1967) och *Varens tid är inne* (1968). Catrin Ambrosia flyr det äktenskap hon ska giftas in i och beger sig från Uppsala till Stockholm i manskläder. Som flera andra av Lyttkens hjältinnor tar hon sig fram tack vare intelligens, integritet, en stark vilja och en vass tunga.

Alice Lyttkens huvudpersoner är inte som sina motsvarigheter i flickböcker. De är inte alltigenom goda och dygdiga. De kämpar mot sina laster och lustar. Inte sällan ljuger de för att få sin vilja igenom. Författarinnans syn på medmänniskorna verkar speglas i hennes romanfigurer. Hon tog människor för vad de var och skildrade träffsäkert deras förtjänster, brister och svaga punkter.

På 1970-talet återvände Lyttkens till fackboks-skrivande och utkom med en kvinnohistoria i tre band. Varför denna pionjärinsats är så pass okänd i vår tid är märkligt, men ju mer man läser av Alice Lyttkens, desto mer anar man att hon inte har ansetts som någon trovärdig feminist.

Hon var inte aktiv i kvinnorörelsen. Hon blev visserligen invald i kvinnoföreningen Nya Idun i mitten av 1910-talet, men besöken blev få eftersom hon inte kände sig accepterad. Måhända är det hennes egna erfarenheter som återges i *Det är*

”I Lyttkens romaner finns män som beter sig svinaktigt, men det är samtidigt påfallande ofta männen som ser och uppmuntrar kvinnor.”

inte sant... (1935), där en överstinna klagar över hur hon har mobbats ut i en kvinnoförening därför att hon var för vacker och hade för dyra kläder. Kvinnosakskvinnorna benämns med adjektiv som ”högdragna”, ”självgod” och ”pösande”. De har bildat en ”stat i staten” till vilken endast en exklusiv skara är inbjuden. I samma roman förfäktas kvinnans rätt till arbete och lika lön av en kvinnlig advokat, som dock menar att de som främst står i vägen för kvinnlig rätt och frigörelse är kvinnorna själva. Alltför många kvinnor tål inte andra kvinnors framgång, säger hon och skyller missunnsamheten på bristande tilltro till det egna könets förmåga.

I *Flickan som inte bad om lov* (1969) förekommer en glädjelös och högfärdig kvinnosakskvinna. Hon favoriserar sina söner framför sin dotter. Den sympatiska maken påpekar att hon och hennes medsystrar inte borde ta så mycken ära åt sig för den kvinnliga rösträtten. Den hade röststats igenom ändå, utan deras arbete, hävdar han. Att detta även var Alice Lyttkens mening framgår i *Leva om sitt liv*. Hon var kritisk till kvinnorörelsen och uttryckte sig ibland kanske för frispråkigt för att dess förkämpar skulle ta henne på allvar. Som när hon i en intervju utbrast: ”Visst är jag feminist, men jag tycker bättre om karlar!”

I Lyttkens romaner finns män som beter sig svinaktigt, men det är samtidigt påfallande ofta männen som ser och uppmuntrar kvinnor. Man finner inga könskrig. Idealet är den goda manligheten och den goda kvinnligheten i skön förening, där man visar ömsesidig respekt och försöker ta fram varandras bästa sidor. Förebilden hade hon i sitt eget harmoniska äktenskap med Yngve, den stabila grund som hennes lycka vilade på.

Meningsfull sysselsättning ansåg hon vara en annan nyckel till ett gott äktenskap och ett gott liv. Skrivandet var hennes livsnerv. Det infall som Alice Lyttkens fick i början av 1930-talet upphörde aldrig. Hon skrev in i det sista och avslutade sitt 60-åriga författarskap i och med sin död år 1991, vid 93 års ålder. ■

Martina Björk är fil.dr i latin vid Lunds universitet.

SAMHÄLLE

Den omöjliga kulturpolitiken

I två nya böcker finns en närmast utopisk syn på kulturpolitiken. Men politiker måste alltid hantera intressekonflikter och prioritera.

Av Björn Linnell

Varför behövs kultur? När man har besvarat den frågan infin- ner sig nästa: Vilken roll ska kulturpolitiken ha?

Två nya böcker i ämnet söker svaren på båda frågorna. Den ena är skriven av David Karlsson och Mikael Löfgren, båda knutna till Nätverkstan i Göteborg, ett kulturcentrum som har som mål att stötta och utveckla kulturlivet. Deras *Vad är kulturpolitik? En lathund* är fram- vuxen ur deras praktiska arbete inom ramarna för denna verksamhet.

Den andra är författad av professorn i idéhistoria Sverker Sörlin, för närvaran- de med en professur i miljöhistoria vid KTH i Stockholm. Där Karlsson/Löfgren går läsaren till mötes med en blygsam men handfast skrift träder Sörlins bok fram under den mer magistrala titeln *Kulturens värde* (Atlas), och med högtfly- gande ambitioner.

Kulturen utgör enligt Sverker Sörlin själva den själ som ska genomsyra samhällsbygget. Därför behöver man bryta ner de hämmande väggar som den rådande kulturpolitiken murat in kultu- ren i. Alla som på något sätt befinner sig i närheten av konst, bildning och kultur ska sedan ge sig i kast med att via andlig verksamhet bygga det nya miljö-, genus-, klimat- och kulturbefrämjande samhäl- let. Alla goda krafter ska gå ihop för att – med hans eget myntade begrepp – ”veta tillsammans”.

Men veta vad? Varför just det och inte något annat?

All diskussion om kulturpolitiken i Sverige måste på ett eller annat sätt förhålla sig till dess år noll: 1974 års kulturpolitik. Det är här grunderna stadfästs och den organisatoriska basen för svensk kulturpolitik slås fast, främst att den ska skydda kulturen mot ”kommersialismens negativa verkning- ar”. Men vad som då också sker är en åtskillnad mellan utbildningspolitik och kulturpolitik.

På grund av det senare är därför 1974 för Sverker Sörlin sinnebil- den för den splittring mellan bild- ning och kultur som har präglat och förstört inte bara kulturen och konsten, utan själva det sköra spindelnät som han menar borde knyta samman samhället. I hans vision ska kulturen och

kulturpolitiken inte ses som ett politik- område bland andra, och framför allt inte som en jolle hängande och slängan- de efter de tunga budgetskeppen. Kultur ska genomsyra all politik, alla departe- ment, all anslagsfördelning.

Det är ingen alldeles ny tanke att bildning och kultur hör ihop, och där- med politisk-administrativt borde föras samman inom ett och samma politik- område och departement. Det nya hos Sörlin torde vara hans föreställning om gemenskapen, tillsammans-heten, *all together now*, som Beatles sjunger.

Där Sörlins prosa svävar fram på den goda formuleringens uppvind låter Karlsson och Löfgren grannlåten stå tillbaka för handfast enkelhet och hand- bokens tydlighet. Deras lathund har sina rötter i Luthers katekes och den goda studiehandledningens praktiska an- vändbarhet, med dess växlande mellan pedagogik och aforistisk pregnans.

Liksom Sörlin ser Karlsson och Löfgren i kulturen i allmänhet och kul- turpolitiken i synnerhet ”en grundbult i vårt demokratiska styrelseskick”. En grundbult som gynnar det mesta, från hälsa till demokratiskt sinne- lag. Men de samhälleliga aktiviteter som de lyfter fram är inte i första hand storslagna projekt, utan den reellt existerande kul- turpolitikens vardag så som den utövas och bedrivs i statliga, kommunala och regionala ämbetsrum, i mötessalar och föreningslokaler, på bibliotek och scener. Deras skrift riktar sig till alla som söker en snabb och effektiv grundkurs i kultur- politikens ABC, historiskt och idag.

Ett problem med dessa böcker finns i betoningen av Kulturen i bestämd form singular. Om vi bara ändrar Sörlins titel en aning och istället skriver ”Kulturers värde”, blir associationerna annorlunda. Då in- finner sig genast frågan vad man gör med de kulturella uttryck som inte låter sig infogas i det godkända och stadfästa, för att nu inte tala om de intressekonflikter som obönhörligt uppstår i ett samhälle av fria medborgare med mycket olika preferenser.

Hur hanterar Sörlin exempelvis det kulturella uttryck som brukar kallas ”gangsterkultur”? Eller de många uttryck, exempelvis nationalistiska

och icke genuscertifierade, som står i motsättning till det som han finner vara gott? Räknas de till det man ska veta tillsammans? Eller på vilka grunder har de valts bort?

För att kunna tala om en sammanhållen kulturpolitik, syftande till en gemensam kultur, tvingas man nog trots allt analysera de prioriteringar som måste göras, vem som ska göra dem, liksom hur de hierarkier som ska ligga till grund för dessa avgörs och utformas. Där Karlsson och Löfgren är medvetna om ett kulturlivets ekosystem som inbegriper intressekonflikter och konkurrens om gunst och bidrag beaktar Sörlin helst inte den typen av friktion.

Historien lär oss för övrigt att bildning och kultur på intet sätt vaccinerar mot brutalitet och barbari. Josef Stalin och kretsen kring honom var alla djupt bildade, måna om att leva upp till det krav på *kulturnost* ("kulturvärdighet") som hade varit viktig för den ryska intelligentian före revolutionen, och som kommunisterna ville förvalta. På rent barbarisk grund upprätthöll man därför under hela Sovjetunionens existens elitutbildningar och institutioner för vidmakthållandet av de högsta formerna av klassisk (borgerlig) bildning och konst, med förvisso enastående och världsberömda musiker, kompositörer, dirigenter, dansare med mera som resultat. Med frihet och demokrati hade det dock föga att skaffa.

Ett återkommande begrepp i diskussionen om anslagsfördelning inom kulturpolitiken är mantrat "armlängds avstånd", detta att företrädare för olika ideologiska statsapparater ska hålla fingrarna borta från konstens skapande och utövande. Tanken är att politikerna ska se till att det finns rum för konstutövning, som konstnärsateljéer och teaterscener, men innanför dessas dörrar får de inte träda. Redan som utgångspunkt är det en sanning med modifikation, med tanke på de många direktiv som utgår från de institutioner som fördelar de monetära stöden till olika konstarter, exempelvis filmstödet. Politik är att vilja – att styra.

Ett bekymmer är att det är betydligt lättare att vara för armlängds avstånd när kulturen redan främjar de värderingar man själv håller högt. Och genom

FOTO: UNSPLASH

Vissa former av kultur klarar sig inte utan politiskt stöd. Men hur ska de klara sig undan politikens inflytande?

Karlssons och Löfgrens bok löper också tanken att kulturpolitiken äger en befriande kraft, att den rymmer en utopisk dimension, en "folkbildningens emancipatoriska etos". En sådan måste ha ett innehåll, vilket innebär en styrning.

För dem finns kulturens utopiska kraft som en möjlighet för såväl individen som samhället, genom en fördjupad känsla av samhörighet och gemensam utveckling. De ser denna kraft ligga förborgad redan i den kulturpolitik som Sverige sedan länge har. Där verkar den som en surdeg i ett närande bröd. Författarna förefaller således inte helt missnöjda med tingens ordning, medan Sverker Sörlin nog vill se en total omvälvning.

Hos såväl Sörlin som Karlsson och Löfgren dyker inte helt oväntat gamla socialdemokratiska politiker upp som förebilder, såsom Arthur Engberg och Rickard Sandler, alla med ambitiösa idéer om kulturens roll i det tidiga folkhemmet. Det är vördnadsbjudande med detta återuppväckande av fädernas gärningar, men vilar verkligen framtiden i det mångtunniska och diversifierade Sverige där?

Den värmländske poeten och folkbildaren Bengt Berg har berättat att han en gång, när han talade inför en publik bestående av folk från bygden, fick frågan om hur många poeter det fanns i Värmland. Han tänkte efter och angav en siffra han trodde var rimlig, varpå

"Historien lär oss för övrigt att bildning och kultur på intet sätt vaccinerar mot brutalitet och barbari."

frågeställaren hade en uppföljande fråga: "Och hur många poeter behövs det?"

En rolig historia, men inte utan sälta. Vi kan le åt frågeställarens naiva undran. Dock träffar den en nerv i en skattefinansierad kultur där kulturarbetare inte förväntas klara sig på marknaden. Behovet av konstnärer kan inte kvantifieras på samma sätt som efterfrågan på distriktsläkare, poliser och ambulanspersonal. Men något slags bedömning av samma slag måste göras när medlen ska fördelas. Utopisk kraft eller ej. ■

Björn Linnell är skribent och före detta förläggare.

TYPOGRAFI

Boken som konstverk

Richard Årlin ägnar sig åt att återskapa det tidiga gutenbergska boktrycket. Han visar på betydelsen av boken som ett fysiskt, och ofta konstnärligt, objekt.

Av Jakob Sjövall

Iden debatt om läsning som har följt i spåren av digitaliseringen och ljudbokens intåg glömmar man ofta böckernas värde som fysiska objekt. De har i nära två tusen år varit bland de mest centrala kulturbärande objekten i vår civilisation. Varje bok är resultatet av ett medvetet val av papperskvalitet, typsnitt, bokband, omslag och ofta illustrationer.

Skillnaden i läsupplevelse mellan en välgjord och en slarvigt tillkommen bok kan vara stor. Boksamlare och bibliofiler har i alla tider också vördat och älskat böcker för deras ofta sofistikerade estetiska kvaliteter. Under senmedeltiden var exempelvis bokmåleriet på många sätt den främsta och mest banbrytande konstformen överhuvudtaget. Än i dag ägnas många konstnärskap nästan helt åt bokillustration, bokbinderi och typografi.

I Sverige uppmärksammas bokkonsten årligen genom Berlingpriset, som sedan 1991 delas ut "till en framstående svensk formgivare för föredömlig formgivning, teknisk skicklighet och utmärkt bokstavsbehandling".

Förra året tilldelades det konstnären Richard Årlin. Med anledning av det skrev Sune Nordgren en kort, personligt hållen artikel om Årlins konst i vinternumret av Biblis, kvartalstidskriften för Kungliga bibliotekets vänförening (ännu ett exempel på den bokvårdande delen av civilsamhället).

Årlin belönades dessutom 2025 med Bokhistoriska sällskapets pris, som instiftades 2021. Båda prisen är mycket välförtjänta erkännanden av en konstnärlig livsgärning.

Richard Årlin föddes i Malmö 1945 och är son till skådespelaren Georg Årlin. Han började sin konstnärsbana som student vid Grafikskolan Forum i Malmö och har ägnat en stor del av sitt liv åt att konstnärligt utforska det tidiga boktryckandets praktik.

De första tryckta böckerna uppstod samtidigt som, och i dialog med, stora framsteg gjordes inom den grafiska konsten. Richard Årlin har formulerat bokens konstnärliga hemvist så här: "Tidigt boktryck med lösa typer av bly, den ursprungliga konsten att göra papper för hand och den mer seglivade grafiken har så många likheter att de godt kan

kallas syskon." Han har också bidragit med en vacker beskrivning av böcker som estetiska objekt: "En avsikt implicit i Bok som konstnärlig form till skillnad från grafik och bild i allmänhet är att den för att upplevas måste öppnas; tryckt på arkets båda sidor och bunden måste man vända varje blad. Boken måste röras för att finnas till."

Richard Årlin menar att det tidiga boktrycket, alltså den experimentella fas som följde på Johann Gutenbergs banbrytande innovation på 1450-talet, gav upphov till en typografi av ojämförlig kvalitet och skönhet. Eftersom han är konstnär har hans intresse inte stannat vid enbart teoretiska studier, utan han har med återkommande experiment försökt reproducera typografi och böcker på samma sätt som de producerades under dessa för boktryckandet så dynamiska och avgörande decennier. Årlins enmansförlag, Stigbergets Stamp och Press, återfinns i ateljén i Stockholm. Resultatet av hans experiment är intressant, på sätt och vis banbrytande, men framför allt otroligt vackert.

Många konstnärer producerar så kallade *artist's books*, ofta lite experimentella utflykter i typografins och bokbinderiets gränsmarker. Ytterligare en engelsk term, *private press*, betecknar en annan också ganska livskraftig kategori av konstnärligt bokskapande: små, exklusiva upplagor av kända eller okända verk med genomtänkt typografi och val av papper, ibland rena samlarobjekt. Årlins konstnärsgärning går långt bortom detta och är unik, inte bara i Sverige utan även internationellt.

Så står han också i direkt kontakt med några av de världsledande experterna på tidigt boktryck.

I de böcker som han har skapat har Richard Årlin successivt utforskat samtliga delar av tidig bokproduktion. Att han med oändligt tålamod skär och gjuter alla typer, alltså varje enskild bokstav, till sina typsnitt i en kirurgiskt komplicerad process är i sig imponerande. Men det är bara början: han gör också papperet själv, liksom bläcket och själva gjutinstrumentet. Åren 1985–1986 byggde han egenhändigt ett stampverk, en väldig trämaskin för

att göra pappersmassa av linnelump, i källaren till sin ateljé. En del av tillverkningsprocesserna är så pass bortglömda att instruktioner har fått hämtas från Diderots och d'Alemberts *Encyclopédie* från 1700-talet. Årlin har också experimenterat med att binda in sina böcker själv. Produktionen är av förklarliga skäl inte stor.

Hans böcker handlar i stor utsträckning om sin egen tillkomsthistoria. Flera av dem innehåller bokhistoriska nedslag, biografiska skisser över tidigare boktryckare eller historier om tryckerier och enskilda böcker. En stor del ägnas vanligtvis de egna experimenten och de vindlande försöken att skapa nya böcker med dessa traditionella metoder.

Arlin är katolik, och det avspeglas tydligt i konstnärskapet. Han har skrivit att bön och grafik har "en sak gemensamt, nämligen att båda är uthålliga och meditativa handlingar som innebär att man upprepar samma ord".

De rent tekniska beskrivningarna övergår ofta också sömlöst i betraktelser kring skapandeprocessen. Böckerna präglas av en förundran över själva tillblivelsen – hur skönhet och materialitet kan uppstå ur det som från början var något helt annat: linnelump, metall, bläck. Det är böcker som har mycket också ordlöst att säga om vad konstnärligt skapande är.

Böckerna innehåller dessutom som regel illustrationer i form av Årlins egen grafik (han har också producerat ett stort antal mer traditionella grafiska bilder vid sidan av sin bokproduktion), och ofta har andra författare också bidragit med texter. *Ungut & Stanislaus* (1999) innehåller poesi och prosa av Birgitta Trotzig, den korta texten i *Menhirer* (1976) är skriven av arkeologen Göran Burenhult och boken *G. E. (2020)* kretsar kring två efterlämnade och tidigare opublicerade dikter av Gunnar Ekelöf.

Ionas Propheta (2017) innehåller den latinska bibelöversättningen av berättelsen om profeten Jona ur Gamla testamentet, men också Årlins egen översättning från latin.

Den av Årlins böcker som kanske är mest lättillgänglig är en av hans första, gjord när experimenterandet ännu inte

Exempel på Årlins bokkonst, *Libro de horas de Santo Domingo de Silos* (1987).

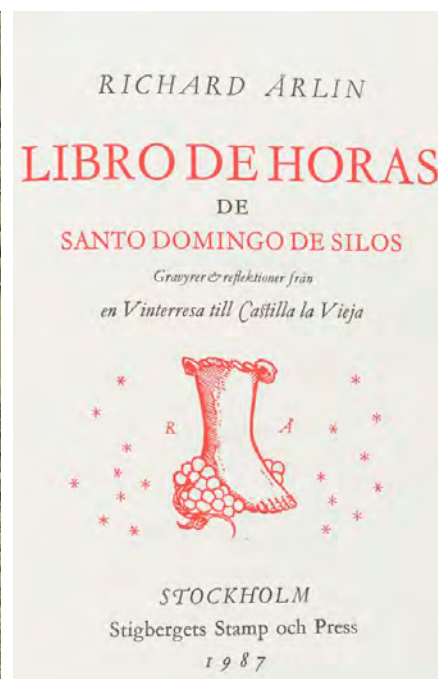

FOTO: MODERNA MUSEET

kommit att omfatta samtliga delar av bokproduktionen, *Libro de horas de Santo Domingo de Silos*. Gravyrer & reflektioner från en vinterresa till Castilla la Vieja (1987).

Den har också getts ut i en vanlig tryckt upplaga på Kalejdoskop Förlag (1988) och går att få tag på i antikvariatsbokhandeln till ett överkomligt pris. Det är en vacker skildring av en kärv vinter i en spansk by, med dess underbara kloster, och ett brinnande konstnärligt skapande. Den är, som alla Årlins böcker, ett konstverk och ett litterärt verk på samma gång, förstås helt otänkbar som ljudbok och mer intimt komplex än rent grafisk konst.

Eller med Richard Årlins egna ord: "En tavla på väggen riskerar att bli tom deklaration och glömmas, men grafikens egen syster den kyska boken måste man öppna om man vill se." ■

Jakob Sjövall är statsvetare och frilansskribent.

"Resultatet av hans experiment är intressant, på sätt och vis banbrytande, men framför allt otroligt vackert."

LITTERATURHISTORIA

Medea – en kvinna för alla tider

Euripides Medea lockar ständigt till omdiktningar.

Hon kan framställas som allt från hatisk trollpacka till feministisk ikon.

Av Sten Wistrand

Att kanonisera eller inte kanonisera – är det frågan? Det beror helt på vad vi avser med en kanon. Det som på senare tid har väckt starka känslor handlar inte om en faktiskt existerande kulturkanon, en sådan finns alltid, utan om en som konstruerats utifrån vissa kriterier och i ett visst syfte. Den förra växer fram organiskt över tid, men har naturligtvis ifrågasatts även den, främst för att domineras av döda vita män.

Nu har poeten Athena Farrokhzad ytterligare stärkt aktierna för tre av dessa på den kanoniska litteraturbörser. I sin i höstas utgivna *Tragedierna* (Albert Bonniers Förlag) utgår hon nämligen från dramer av Aischylos, Sofokles och Euripides. Av Euripides har hon inte oväntat fastnat för *Medea*; få pjäser har lockat så många till omdiktningar, även i form av operor, baletter, romaner och spexartade parodier. En viktoriansk burlesk som Robert Brouchs *Medea or the Best of Mothers, with a Brute of a Husband* (1856) för lätt tankarna till Monty Python.

Historien om Medea som dödar sina barn var välkänd redan för den publik som 431 f.Kr. slog sig ner på Dionysos-teaterns marmorbänkar i Aten. Flera hade säkert sett ett tidigare, nu förlorat, Medeadrama av en viss Neophron och var nyfikna på vad den kontroversielle Euripides hade att erbjuda. Man kan förmoda att reaktionerna var blandade. Kanske fann vissa det besvärande att dramat kunde väcka en viss förståelse för en barbarkvinna som Medea, trots hennes avskyvärda brott, och kanske väckte det irritation att hjälten Jason här kunde framstå som en opportunistisk hycklare. Men om detta vet vi inget.

Den avheroiserade Jason går igen i en rad modernare dramer. I Willy Kyrklunds version från 1965 får kören rent av lite irriterat tillrättavisa honom: "Jason! Du gör en ganska slät figur. Det är ju din uppgift. Men du får inte göra dig alltför enkel."

I *Tragedins födelse* (1872) anklagade Nietzsche Euripides för att ha korrumpert tragedins väsen genom att överge dess dionysiska ursprung och existentiella bråddjup, och frågan är hur mycket psykologi en tragedi tål. De

håtska familjegrälen mellan Medea och Jason i Euripides drama kan föra tankarna till pjäser som Strindbergs *Dödsdansen* och Edward Albees *Vem är rädd för Virginia Woolf?* – och monologen där Medea kastas mellan olika känslor förebådar medvetandeströmmarna hos James Joyce och Virginia Woolf.

Hur ska vi förstå Medeas val att döda sitt eget barn? Den romerske filosofen och dramatikern Seneca tycks ha funnit Euripides alltför sofistikerad och komplex när det gäller den frågan och skrev en tråkigare och mera enkelspårig version av dramat omkring år 60 e.Kr. Han låter Jason inkarnera manligt romerska dygder och framställer Medea som en ociviliserad kvinnlig trollpacka att förfasas över. Moderna versioner tenderar snarare att väcka vår sympati för henne och på något sätt göra hennes handling begriplig.

I Dario Fos och Franca Rames radikalfeministiska *Medea* från 1977 når Medea insikten att den patriarkala makten använder barnen som utpressning för att hålla kvinnor kvar i hemmet. Alltså måste barnen (i någon mening) dödas för att "en ny kvinna ska födas". De andra kvinnorna betraktar henne som galen och illustrerar därigenom marxisten Antonio Gramscis då aktuella tankar om hegemoniska maktstrukturer där den förtryckta antar förtryckarens perspektiv.

Den feministiska tråden togs upp av Christa Wolf, som 1996 i romanen *Medea* presenterade en i alla avseenden perfekt modern idealkvinna: intelligent och empatisk, fulländad som diskussionspartner, mor och älskarinna. Romanen kom ut sju år efter murens fall, och nog känner man igen Wolfs gamla DDR i Medeas hemland Kolchis och förbundsrepubliken i Korint – och även om Kolchis delvis har svikit sina ideal är det tydligt var Wolfs grundläggande sympatier finns. När Medea hotar det grekiska (västerländska) samhällets patriarkala grundvalar väljer man att demonisera henne genom att skamlöst ljuga ihop den historia som gått till eftervärlden. I Athena Farrokhzads drama blir hon också en projektion, närmare bestämt för det samtida majoritetssamhällets fördomsfulla farhågor

för vad galna flyktingar kan förväntas ta sig till. Men till skillnad från Wolf låter Farrokhzad trots allt Medea verkligen begå morden.

När Franz Grillparzer 1821 tog sig an Medea gav han hennes utanförskap drag av den tyska romantikens Wertherkomplex, där konstnären/undantagsmänniskan ställs mot det borgerliga samhällets brackor. Trots att Medea först väljer att avstå från sina magiska krafter och verkligen försöker anpassa sig till livet i Korint blir hon föraktad och utstött. Man kan också notera romantikens nymornade intresse för barn; här är de två små sönerna inte bara anonyma brickor i de vuxnas spel utan egna subjekt.

Men det skulle dröja ytterligare drygt 150 år innan de blev huvudpersoner i dramat. Vid den tiden hade antalet skilsmässor ökat lavinartat i Sverige och med *Medeas barn* ville Per Lysander och Suzanne Osten spegla den situationen och ta barns tankar och oro på allvar. Mamma Medea är emotionellt rasande men tar naturligtvis inte livet av någon; det är trots allt en pjäs för barn. När föräldrarna inte lyckas bryta den destruktiva förljugna atmosfären i hemmet blir det syskonen som, i enlighet med tidens tankar om "det kompetenta barnet", ser till att separationen äntligen blir av, ett i sammanhanget lyckligt slut. Att i en pjäs som denna ta fasta på Medeas bakgrund i en annan kultur skulle föra helt fel, men tio år tidigare hade hon visat sig kunna fungera även i ett postkolonialt sammanhang.

1960-talet var de afrikanska koloniernas stora frigörelsedecennium, och mot den bakgrunden kan man se Willy Kyrklunds *Medea från Mbongo* (1965). Redan titeln pekar ut hennes ursprung och tidigt beskrivs hon som "mycket svart" i ett vitkalkat Korint. Likt Grillparzers Medea försöker hon passa in men trakasseras skoningslöst av stadens manliga invånare. I ett utpräglat idédrama som detta blir kulturkonflikten mellan syd och nord central. Medea står nära naturen, religionen och riten, medan Jason representerar en sekulär västerländsk rationalism. Det är lätt att få sympati för den mobbade Medea och hennes självförlömmande och ödesdig-

ra kärlek till Jason. Men även om Kyrklunds drama är strukturerat efter svart och vitt betyder det inte att skildringen är svartvit. Det som främst intresserar är vad som händer när två vitt skilda föreställningsvärldar kolliderar.

Även i Sara Stridsbergs *Medealand* från 2009 framhävs Medeas ursprung, men det avgörande är hennes flyktingstatus. Hon hotas av utvisning när Jason lämnar henne.

Det försätter henne i en desperat situation eftersom hon inte kan återvända till sitt hemland. Där Euripides låter kvinnorna i Korint uttrycka sin oro över Medeas mentala tillstånd tar Stridsberg steget fullt ut och låter henne hamna i vad som framstår som en psykos och som hon inte får någon hjälp att hantera.

Så kommer den inhumana flyktingpolitiken och den bristande psykvården, tillsammans med regelstyrda och tafatta myndigheter, att framstå som ytterst ansvariga för barnamorden.

Historien om Medea förlorar sig långt bakåt i tiden, men som Deborah Boedeker konstaterar i artikeln "Becoming Medea" (1997) är det Euripides hjältninna som har blivit referenspunkten för senare versioner. Det är till hans drama man förhåller sig.

Och det har man alltså gjort på de mest skiftande sätt utifrån den egna samtiden och personliga uppfattningar. Så har Medea framställts som allt från hatisk trollpacka till feministisk ikon och från intellektuell och mångbegåvad till helt styrd av sina känslor. Medea har lånat sig till frågor som berör det patriarkala samhällets maktstrukturer, flyktingpolitik och psykvård, kulturkonfrontationer i en postkolonial värld och barns utsatthet i en dysfunktionell familj. Fascinerande nog finns incitament till hela detta spektrum i ett nu nästan 2 500 år gammalt, eller snarare modernt, drama.

Euripides må tillhöra det förgångna. Men man möter honom som en samtida: öga mot öga. Hans Medea har visat sig vara en kvinna för alla tider och därmed ofrånkomlig i en västerländsk kanon. ■

Sten Wistrand är docent i litteraturvetenskap.

Sondra Radvanovsky som Medea på Metropolitan i New York.

"Historien om Medea som dödar sina barn var välkänd redan för den publik som 431 f.Kr. slog sig ner på Dionysosteaterns marmorbänkar i Aten."

Broderism heter en diger studie i Muslimska brödraskapets nätverk i Europa av en fransk professor i antropologi, Florence Bergeaud-Blackler (Fri Tanke, övers. Mats Forsgren). Hon lever med polisskydd dygnet om. Med sin noggranna dokumentation och hänvisning till flera hundra skrifter är boken ett pionjärverk.

Muslimska brödraskapet grundades 1928 av Hassan al-Banna i Egypten. Dess lära syftar till att upprätta enklaver, geografiska och mentala, där muslimerna är undantagna från europeisk lagstiftning. Man infiltrerar institutioner och universitet och indoktrinerar kvinnor och barn. Sedan slutet av 1970-talet är brödraskapet installerat i Europa och finansieras i huvudsak av Saudiarabien.

Islamistiska attentat 1979–2021 har lett till över 210 000 döda. Teatrar och konsgallerier har stängt dörren för ämnen som kunnat chockera bödlarna. Terrorn har lett till censur och självcensur. Vissa har lagt skulden inte på jihadisterna utan på de mördade. Så snart islam och islamiskt våld kritiserats betecknas det på många håll som islamofobi och som kränkningar av de troendes religiösa känsla. Brödraskapet har utropat den 21 september som aktionsdag mot islamofobi och religiös intolerans. Florence Bergeaud-Blackler beskriver hur broderismen formulerar en handlingsplan som ska förena alla islamiska rörelser i syfte att upprätta ett kalifat. Att islam skulle vara de undertrycktas religion är en gängse uppfattning i Europa, men bröderna är inga offer, de är de utvalda. Deras rörelse är global och missionerande.

Enligt deras grundskrift är islam ”både en stat och ett fosterland, en nation och en regering, en kultur och en uppsättning lagar, en vetenskap och en myndighet”. Den som organiserar sitt liv efter Guds sharialag förkastar varje annat system.

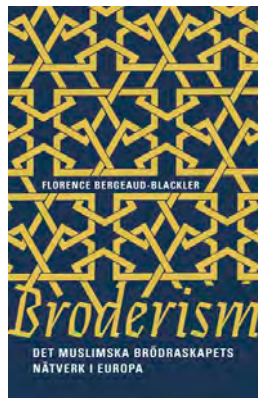
Broderismens teoretiker egyptiern al-Qaradawi (1926–2022) är känd för hätska utfall mot judar, kvinnor och homosexuella. Han har lagt fram en genomarbetad doktrin för en global islamisk rörelse, förutom att ha varit en dominerande aktieägare i brödraskapets bank i Lugano i Schweiz. Han vill förena alla i kampen mot ”sionister, korsfarare, avgudadyrkare, kommunister” och andra trons fiender som försvarar nakenhet, abort, giftermål

ISLAMISM

Vi måste lämna skuld-känslan

En nyöversatt bok beskriver Muslimska brödraskapets inflytande i Europa. Det finns all anledning att ta hotet på allvar.

Av *Per Wästberg*

Broderism av Florence Bergeaud-Blackler.

mellan personer av samma kön. Han tar inte avstånd från de straff som föreskrivs av sharia: stening vid äktenskapsbrott, döden för homosexuella. Bergeaud-Blackler skildrar hur Muslimska brödraskapet infiltrerar föreningar som sysslar med läxhjälp och familjeplanering och driver kampanj för slöja och burka i simbassänger och särskilda badtider för kvinnor.

Council of European Muslims är sedan 1989 brödraskapets företrädare i Europa. Islamic Relief Worldwide, som fått hundratals miljoner ur amerikanska och europeiska statliga fonder, har en ledare, Hany al-Banna, som finansierat brödraskapets militära grenar (som Hamas).

”Ett vanligt fel är att värdera broderismen som ett rent politiskt projekt, när den i själva verket [...] har en eskatologisk dimension som syftar till en omprogrammering av individen i både sinne och kropp”, menar Bergeaud-Blackler.

Obinrapporten, beställd av Frankrikes regering 2004, beskriver brödraskapet och salafismen i förorterna: pojkar vägrar gå i blandade klasser redan i förskolan, små flickor bär slöja och vill inte sjunga, dansa, teckna ett ansikte, spela flöjt. De kräver två kranar på toaletterna, en för muslimer, en för fransmän, liksom segregerade biografer och idrottsplatser. Den vardagliga antisemitismen tvingar judar att flytta. Jihadisterna blir de nya hjältarna i ”en muslimsk nation, avskild från den franska”, enligt rapporten.

Idag, skriver Bergeaud-Blackler, dominerar brödraskapet det europeiska islam, mycket tack vare muslimska studenter på västliga universitet. Boken är en uppgörelse med europeisk naivitet inför brödraskapets påverkan på västvärldens sekulära samhällen. Bergeaud-Blackler har lett forskarkonferenser som censurerats av rädsla, medan universitetsrektorer tillåtit pro-Hamasdemonstrationer på sina campus. I tidskriften *Respons* nr 3–4 2025 finns en upplysande intervju med Bergeaud-Blackler av Johannes Heuman.

Ett samhälle som vill besegra broderismen måste överge känslan av skuld och sluta finansiera nätverk som framställer sig som antirasistiska men i själva verket bekämpar demokratiska strukturer som polis och försvarsmakt. ■

Per Wästberg är författare och ledamot av Svenska Akademien.

KULTURRÅDET

Om klassresenärens ängslighet

BENGT OHLSSON
är journalist och
författare.

Första gången jag hörde Franz Werfels namn nämnas var jag elva år. Det berodde inte på någon brådmogen boksprängdhet, utan på att min storasyster hemförde några lp-skivor från sitt år som utbytesstudent i USA. Bland annat den i fjol bortgångne satirikern Tom Lehrers *That Was the Year That Was*.

En av de stillsammare låtarna heter "Alma" och handlar om Alma Mahler (1879–1964) och hennes bemärkta makar: kompositören Gustav Mahler, arkitekten Walter Gropius och författaren Franz Werfel. Eftersom Lehrer var en nödrims-ekvilibrist som ställer Povel Ramel i skuggan måste jag återge några rader:

*While married to Walt she met Werfel
and he too was caught in her net
He married her but he was carefel
'cause Alma was no Bernadette*

Med dagens inkvisitoriska öron skulle låten möjligen bannlysas som "slut-shaming"; att Lehrer medelst sina bitska rader om hennes förmodade promiskuitet avfärdar henne som en "guldgräva-re". Eller också kan man bara konstatera att låten har 60 år på nacken – alltså inte bara en utan två mansåldrar – och njuta av resan. Hur som helst, Franz Werfel är den sortens namn som fastnar i bakhuvudet.

Han föddes 1890 i Prag. Familjen var judisk, men han gick i en katolsk skola. Han debuterade tidigt som poet, hängde med Franz Kafka och Max Brod på Café Arco. Skolgången gjorde honom religiöst öppensinnad, vilket ledde till kontroverser med hans judiska vänner och läsare.

Under en resa till Palestina mötte han armeniska flyktingar som berättade om turkarnas folk-mord, vilket gav honom uppslag till den uppmärksammade romanen *De fyrtio dagarna på Musa Dagh*. När Hitler kom till makten mötte Werfel ett öde som han delade med otaliga andra "urartade" centraleuropeiska kulturutövare: utfrysning, bokbål och landsflykt, först till Frankrike, sen till Portugal och slutligen till USA.

Han dog i en hjärtsjukdom i Los Angeles 1945.

Jag har försökt ta mig igenom hans tegelsten *Verdi* men funnit den alltför baktung. Men när jag nyligen lommade igenom ett förortsbibliotek föll mina ögon på en tunn volym med den lockande titeln *En kvinnas blekblå handskrift* (Ersatz förlag). På omslaget snurrar ett stiligt ungt par runt i en vals.

Boken är 140 sidor tunn och nästan kallsvettigt fängslande. Den utspelar sig i ett Wien där det nazistiska hotet börjat mullra i fjärran, men *Anschluss* ligger fortfarande två år borta. Huvudpersonen heter Leonidas, en man som i första kapitlet samlar ihop alla brev med gratulationer på 50-årsdagen. Ett av dem har en bekant handstil, och den rör upp minnen av kärlek och svek ...

Jag ska inte avslöja mer av intrigen i den här hårt slimmade, oavbrutet överraskande och ändå luftiga berättelsen. Men jag vet inte när jag senast läste en sån psykologiskt inträngande studie av klassresenärens ängsliga och flyktiga personlighet. Leonidas kommer från enkla förhållanden, men när en studiekamrat (en "intelligent israelit", får vi veta) begår självmord testamenterar denne sin frack till Leonidas, som då kan ge sig ut i dansens virvlar, vilket förändrar hans liv. Han är nämligen en djävel på vals, ser dessutom bra ut, och snart blir han föremål för giftaslystna blickar. Det blir arvtagerskan Amelie som får trä hans ring på fingret.

Leonidas har utvecklat en akrobatisk förmåga att slingra sig undan ansvaret för alla avgörande ögonblick i livet när han låtit egenintresset styra. Men brevet med den blekblå handskriften raserar allt och utlöser ett jordskred av skuld känslor som styr honom i oväntade och ibland rent absurda riktningar.

Det handlar inte bara om kärlekssveken, utan även om det antisemitiska giftet som börjar sprida sig, även på "ministeriet för kultur och utbildning" där han är sektionschef. Han föraktar alla ministrar som kommer och går, spratteligubbar och språkrör. Den verkliga makten utövas av såna som han, "de fyrtio till femtio ämbetsmän som i själva verket styrde staten".

Det är sylvast, men småleendet stelnar i mungiporna. Alla kan känna igen sig i den här frackklädda klättermusen. Så fort man försöker värja sig naglas man fast av formuleringar som: "En stiltje som av tjock flanell rådde runtomkring. Motorer mullrade, spårvagnar gnisslade, gatularmet nära och fjärran tycktes vadderat. Varje buller var förstorat och vagt, som om världen berättade den här dagens historia med munnen full."

(Som ni hör finns det all anledning att lyfta på plommonstopet för översättaren tillika förläggaren Ola Wallin.) ■

"Boken är
140 sidor
tunn och
nästan
kallsvettigt
fängslande."

HJÄLP MÄNNISKOR I NÖD

Bli månadsgivare på
lakareutangranser.se

MEDECINS SANS FRONTIERES
LÄKARE UTAN GRÄNSER

KRITIK

RECENSIONER AV INTERNATIONELL FACKLITTERATUR

Försvinnandet
finns i många
former. Läs
mer på s. 80

FOTO: GETTY IMAGES

Jan Sjunnesson om en svår fransman s. 72
Torbjörn Elensky om riskerna med AI s. 77
Anders Mathlein om förlustens problematik s. 80
Erik W. Larsson om övernitisk jakt på diagnoser s. 83
Joel Stade om modets frånvaro inom politiken s. 85
Eddy Nehls om det unikt mänskliga s. 89

*Sur l'appareil d'état et la machine de guerre.
Cours novembre 1979–mars 1980*

*Sur les lignes de vie.
Cours mai–juin 1980*

Gilles Deleuze, Les Éditions de Minuit, 2025

FILOSOFI

När filosofen tänkte högt

Den franske filosofen Gilles Deleuze fokuserade på det sinnliga, konkreta och speciella. Skillnader var intressantare än likhet. Nu finns hans sena universitetsseminarier utgivna i bokform.

Av Jan Sjunnesson

Under senhösten 2025 utkom två sammanställningar av seminarieföredrag och diskussioner med den franske filosofen Gilles Deleuze (1925–1995) som han höll från november 1979 till juni 1980. De lanserades med ett litet omslag ”Deleuze 100 ans” för att uppmärksamma hundraårsminnet av Deleuzes födelse, 1925, i en borgerlig familj i Paris sjunde arrondissement, där han skulle bo under större delen av sitt stillsamma småborgerliga liv med fru och barn.

Böckerna är utskrift från de sista seminarier Deleuze höll vid statliga Åttonde universitetet i Vincennes utanför Paris.

Filosofen David Lapoujade har lyssnat igenom kassetband och för det mesta klarat att få ned samtalen på papper, med referenser och förklaringar.

Deleuzes tisdagsseminarier var fullsatta med revolutionära studenter

och andra nyfikna från alla livets och vetenskapens områden. Han vägrade föreläsa från ett podium utan satt ned bland åhörarna, ständigt blossande på cigaretter trots bara en fungerande lunga efter operation.

Böckerna bjuder på livfulla illustrationer av hans tänkande, som inspirerades av psyko-logen och vänsteraktivisten Félix Guattari från 1970-talet och resulterade i böckerna *L'Anti-Œdipe*, *Kafka*, *Mille plateaux* och *Qu'est-ce que la philosophie?* – alla på svenska liksom flera av hans monografier om Nietzsche, Kant, Proust, Foucault och Leibniz.

De nyutgivna böckerna förebådar det andra verket i serien ”Kapitalism och schizofreni”, som Deleuze och Guattari utkom med hösten 1980, *Mille plateaux*, deras mest ambitiösa och komplicerade verk (på svenska: *Tusen platåer*, 2015).

Deleuze berättar i de nyutgivna böckerna vad de båda sysslar med, ett projekt som syftar till att beskriva flöden av idéer, sammanbindningar (*agencements*), materia, livsformer. Språket är ofta enkelt, han duar sina studenter och låter dem avbryta hans utläggningar, som kan handla om musik, geologi, filosofi givetvis, men även matematik, litteratur, historia eller psykologi.

Den första boken, *Sur l'appareil d'état et la machine de guerre* (”Om statsapparaten och krigsmaskinen”), tar upp begreppet krigsmaskin, som inte ska ses som en beväpnad stadsgerrilla utan som det som får nya linjer att skapas till nya okända områden, konstnärliga, geografiska (som i mongolernas nomadiska arméer), autonoma krafter utanför statsapparaten.

Boken följer den tolfte ”platån” – ”1227. Traktat om nomadologin: krigsmaskinen”. Årtalet syftar på Djingis Khans död, då nya maktrelationer uppstår från Asien till Medelhavet. Även tankar och beskrivningar av platå 13, ”7 000 f.Kr. Fångstapparat”, stenålderns slut, städernas och kapitalismens framväxt går igenom.

Den andra boken, *Sur les lignes de vie* (”Om livets linjer”), dokumenterar hans sista seminarier vid Vincennes, då Deleuze svarar på frågor och ser tillbaka på sitt verk. Han tackar sina åhörare för att de har lyssnat och fått honom att tänka högt, att skapa begrepp, vilket är filosofens uppgift. Han nämnde då, den 3 juni 1980, en önskan att få hålla en kurs om vad filosofi

Gilles Deleuze (t.v.) och
Félix Guattari 1980.
Tillsammans skrev de
böckerna *Anti-Oidipus*
och *Tusen platåer*.

FOTO: GETTY IMAGES

egentligen är. År 1991 realiserades detta, inte som kurs då han pensionerades 1987 men som boken *Qu'est-ce que la philosophie?* med Félix Guattari.

Ingen av dessa skrifter fungerar särskilt väl som introduktion till Deleuze, vare sig till hans eget tänkande eller till hans samarbete med Guattari. Den som söker sådant bör börja med litteraturvetaren Frida Beckmans *Gilles Deleuze* (2017) istället.

Beckman inleder här med filosofihistorien i det antika Grekland för 2 500 år sedan. Gilles Deleuzes filosofiska projekt var att omkullkasta platonismen, den teori som säger att världen och idéer om världen är två skilda ting. Istället ser han kontinuiteter mellan allt som existerar, ting och tankar samtidigt.

Enligt Platon och dennes efterföljare, som har dominerat västerländskt tänkande sedan antiken, bör man tala om det eviga Goda, inte goda gärningar som existerar i tid och rum. Men hur få ihop det eviga med det tidliga, det sinnliga med det tänkta? Hur deltar de goda gärningarna i det Goda egentligen? Måste vi tänka oss en transcendent idévärld eller en Gud? Föreställningen om en cirkelns idé som Platon lanserar leder fel, menade Deleuze, bättre att tänka sig rundhet i olika grader om vi ska tala om runda saker, deras intensiteter och skillnader. Fråga inte som Sokrates om något är, utan vilken sort, hur det existerar, vad det kan göra och förvandlas till. Stoikerna gjorde just detta, visar Deleuze i sin *Logique du sens* (1969).

En likhetsrelation mellan de två en-

heterna måste till, vilket blir centralt för Deleuze, som vill uppvärdera skillnader snarare än likheter, nyskapande snarare än repetitioner. Han vill ersätta den antika teorin om *hylomorfism* med den om *hylozoism*, eller åtminstone använda den senare, olyckligt förbisedda teorin för att balansera resonemanget.

Hylomorfism är en filosofisk teori som kommer från grekiskans *hylē* (materia, stoff) och *morphē* (form, gestalt), ofta förknippad med Platons lärjunge Aristoteles. Den har länge dominerat, först som en enhet av materia och form, sedan som en dualistisk förklaringsmodell hos 1600-talsfilosofen René Descartes, med hans två substanser, tänkande och materia.

Hylozoism däremot är en äldre filosofisk ståndpunkt från försokratiska tänkare som Thales och Herakleitos. Enligt dem är materian i sig själv levande eller besjälad (*zoē* = liv). Det finns ingen skarp skillnad mellan livlöst och levande. Idag företräds detta synsätt, panpsykism, av respekterade analytiska filosofer som Philip Goff, Galen Strawson, David Chambers och hjärnforskaren och psykiatrikern Iain McGilchrist.

Som underströmmar finns alltså tankar om ett levande kosmos och ett enda slags existens, ett vara för allt som finns.

Begreppet *univocitet* ("en och samma röst" om allt) innebär att allt som existerar, varat, sägs med samma röst men med olika intensiteter, relationer och sätt att bli till. Det menade teolo-

gen Duns Scotus på 1200-talet, vilket Deleuze använder i sin metafysik.

Han använder också den panteistiske 1600-talsfilosofen Baruch Spinoza för att beskriva en värld som består av en enda substans, immanensen, naturen eller Gud, liksom de vitalistiska 1800- och 1900-talstänkarna Nietzsche och Bergson till en aldrig tidigare betecknad "transcendental empiricism".

Även matematik och fysik (termodynamik, kvantteori) kommer till användning hos Deleuze, som gärna ställer den antike matematikern Euklides stränga geometri mot Arkimedes problematiseringar. Naturvetenskapliga perspektiv på Deleuze ges idag av forskarna Manuel Delanda och John Protevi.

Deleuzes båda doktorsavhandlingar vid Sorbonneuniversitetet i Paris från 1968, *Différence et répétition* och *Spinoza et le problème de l'expression*, behandlar dessa resonemang och grundlägger de metafysiska delarna i hans samarbeten med Félix Guattari från 1970-talet.

Världen är ett. Liv flödar genom världen och allt pendlar mellan rörelse och stillstånd. Vi människor formas, "stratifieras", i roller utifrån ålder, kön, klass, ras, begåvning; kriterier som alltid kan tänjas på. Möjligheten att bli något annat finns alltid som en följeslagare i våra liv. Kaosteori, som i Nobelpristagaren Ilya Prigogines och vetenskapsfilosofen Isabelle Stengers banbrytande bok *La nouvelle alliance: Métamorphose de la science* (1979), är relevant. Stengers och Deleuze har skrivit uppskattande om varandras verk.

Forts. →

”Enligt Platon och dennes efterföljare, som har dominerat västerländskt tänkande sedan antiken, bör man tala om det eviga Goda, inte goda gärningar som existerar i tid och rum.”

Begreppet ”platåer” i verket *Mille plateaux* härrör från cybernetikern och biologen Gregory Batesons (1904–1980) teorier om intensiteter utan början och slut, taget från häftiga långa trumssessioner på Bali. Boken består av 15 kapitel, daterade och lokaliserade platåer i tid och rum då en intensitet var särskilt tydlig. Även teorier om självorganiserande system, autopoiesis, hör till dessa nytänkande vetenskapliga sammanhang, som dock ligger utanför huvudfåran inom naturvetenskap och filosofi.

Vad som fick denne flitige och fritänkande franske akademiker att vända sig utåt mot samhället var givetvis upproren i Frankrike 1968. Studenterna protesterade i maj, och efter några veckor gick 10–12 miljoner arbetare, två tredjedelar av arbetskraften, ut i vilda strejker. Fabriker ockuperades och man firade på gatorna. Franska kommunistpartiet och fackföreningsrörelsen var tveksamma till strejkerna och upproret. President Charles de Gaulle flydde till en Natobas i Västtyskland.

Händelserna, ”les événements de mai”, ledde till skapandet av Centre Universitaire Expérimental de Vincennes, grundat hösten 1968 i Vincenneskogen för att få ut studenterna en mil från innerstaden, innan det revs 1980 och flyttades till invandrarförorten St Denis, en trist betongkoloss jag har besökt några gånger. Idéhistorikern Michel Foucault tillsattes först som docent vid Vincennes, men lämnade posten till vännen Deleuze när han själv utnämndes till professor vid forskningscentret

Collège de France 1970, där han var fri från studenter och bara kunde föreläsa.

Deleuze var teoretikern som 1969 mötte praktikern Felix Guattari (1930–1992), och tillsammans skapade de något nytt. Att tänka och leva på nya sätt var deras mål, vilket de verkligen gjorde. Deras första gemensamma projekt var *Anti-Oidipus: Kapitalism och schizofreni, volym 1* (1972, på svenska 2009).

En bärande idé här är att kapitalismen driver mot en schizofren pol, en upplösning av alla värden, precis som Marx och Engels skrev i *Kommunistiska manifestet* 1848: ”Allt som är stående och fast förflyktigas, allt heligt blir vanhelgat”. Marshall Bermans bok med samma titel från 1982 blev populär på 1980-talet när modernism, modernitet och postmodernitet diskuterades.

Allt har ett pris på marknaden, och de konserverande traditioner som försöker hålla tillbaka, ”reterritorialisera”/återföra, försäljningen av alla tänkbara varor och tjänster till invanda former och innehåll kunde inte hålla emot.

Vad som skett inom informationstekniken sedan 1972 visar tydligt hur rätt de hade. Begreppet *deterterritialisering* beskriver upplösningsprocesser, bort från territorier, *reterritialisering* återtagande av territorier. I vårt hypermoderna samhälle pågår dessa processer samtidigt. Könssbyte är lättillgängligt, samtidigt som KD vill införa livskunskap som nytt skolämne.

Boken blev en skandalsuccé och

storsäljare genom sitt kreativa språk och anarkistiska ämne, att kritisera makten och frigöra folket, men inte som en enhetlig massa utan som fria flockdjur. Fria att bli något annat än en lojal medlem av ett parti, en anställd, en mentalpatient, en heterosexuell trogen make/maka, ja även att vägra vara öppet revolutionär alls utan smygradikal i det lilla.

Begärsmaskiner, kropp utan organ, schizoanalysis, begärsproduktion, deterterritialisering och reterritialisering var nya begrepp som väckte nyfikenhet på vad som skulle följa av upproret i maj 1968 och samtidigt över hela västvärlden, inte minst vid musikfestivalen Woodstock i USA 1969 (enligt kulturjournalisten Jon Savages studie *1966: The Year the Decade Exploded*, utgiven 2015, hände dock det verkligen intressanta något tidigare).

De västtyska vänsterterroristerna i Rote Armee Fraktion (Baader–Meinhof-ligan) tände eld på varuhus 1968 i protest mot konsumtionssamhället, och de skulle döda över 30 personer för att sträva mot sina politiska syften. Gilles Deleuze skrev under en petition 1977 för att deras advokat Klaus Croissant, på flykt i Paris, inte skulle utlämnas till västtyska polisen utan ges asyl, vilket inte skedde. Deleuze, Sartre och Foucault (med knäckt revben efter polisbråk) protesterade då vid Parisfängelset La Santé.

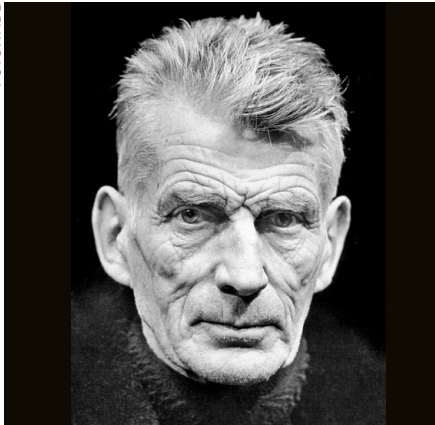
I Deleuzes och Guattaris verk ses schizofreni som positivt, som en potential för frigörelse, i motsats till psyko-

FOTO: TT

Maj 1968. Kravall-
polisen försöker
återta kontrollen över
gatorna i Paris.

Forts. →

Samuel Beckett (1906–1989), mest känd för pjäsen *I väntan på Godot*, hörde till Deleuzes favoriter.

analysens och det konforma samhällets repression. Freud anses för rigid och hans teorier tar inte in samhället och historien i tillräcklig grad. Inte heller den franske psykoanalytikern Jacques Lacan godkändes av Deleuze och Guattari.

Begäret är inte en brist utan något positivt, en immanent produktion av nya flöden av livsformer och materialiteter, menade de. Traditionell terapi normaliserar psykiskt labila människor in i alltför fasta mönster.

Deleuzes och Guattaris två huvudverk ska användas som manualer, inte teorier, sade de ofta. Kapitlen i *Tusen platåer* kan läsas i vilken ordning som helst bara de ger effekt.

Guattari arbetade på behandlingshemmet La Borde 20 mil söder om Paris, en klinik för institutionell psykoterapi. Patienter, de flesta psykotiska, deltog aktivt i driften och arrangerade möten och workshoppar för keramik, målning, bibliotek med mera.

En årlig tradition var att sätta upp en pjäs tillsammans. Målet var att skapa en kollektiv livsmiljö som motverkade segregation och alienation. Kliniken finns fortfarande.

I *Tusen platåer* beskrev Deleuze och Guattari (i platå 6, "28 november 1947: Hur gör man sig en kropp utan organ?") sitt program för att skapa en frigörande "kropp utan organ", ett begrepp de hämtat från dramatikern Antonin Artaud (1896–1948) där organen sägs hämma kroppens skapande förmågor: "Här ser vi alltså vad som måste göras:

Att inrätta sig i ett stratum, experimentera med de chanser som det erbjuder oss, att hitta en fördelaktig plats i stratumet, att hitta tänkbara avterritorialisering rörelser och möjliga flyktlinjer, att sätta dessa på prov, att här och där säkra flödessammansättningar, att segment för segment försöka upprätta intensitetskontinuum, att alltid ha ett litet stycke av en ny jord".

De insåg faran i att falla ned i droger, misär, psykos och annat som fel utförda livsexperiment kan leda till och manade därför till viss försiktighet, samtidigt som de hyllade drogberoende artister och visionärer under 1900-talet som Artaud, Burroughs, Castaneda och Ginsberg, men var tveksamma till hippies som de ansåg för romantiska och för hastiga i sina uppror.

I platå 10, "1730: Intensiv-blivande, djur-blivande, omärkbar-blivande", skrev Deleuze och Guattari: "Istället för att bilda en kropp utan organ som är tillräckligt praktfull och hel för att låta intensiteterna passera, reser drogerna upp en tömd och förglasad eller cancerartad kropp: den kausala linjen, den kreativa linjen eller flyktlinjen, förvrids omedelbart till en dödslinje, en upphävande linje.

Det vidriga förglasandet av vener, den variga näsan, knarkarens glasartade kropp. Svarta hål och dödslinjer".

Deleuze läste och beundrade angloamerikanska författare och konstnärer som John Cage, Melville, Beckett, Fitzgerald, Lawrence (som hans fru översatte till franska), Lewis Carroll

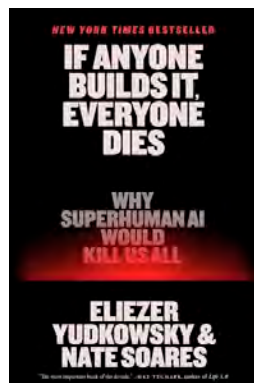
med flera. Han skriver om Henry Miller och Bob Dylan (som bjöd den lungsjuke Deleuze på en joint under Rolling Thunder-turnén på den amerikanska östkusten 1975, något som filosofen avböjde).

Deleuze var fascinerad av engelska tänkare och skrev sin första bok 1953 om 1700-talsfilosofen David Hume, *Empirisme et subjectivité*. Britter och amerikaner borrhade inte ned sig i djupet som tyskar och fransmän, menade han och vände sig mot "Les Trois H's", Hegel, Husserl och Heidegger, som kom att dominera fransk-tysk filosofi fram till efterkrigsgenerationen med fenomenologi och existentialism, företrädda av Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir och Maurice Merleau-Ponty.

De nyligen utgivna böckerna påminner mig om vad Deleuze sade om Sartre, som inte delade mycket av hans tankar om existentialism, vid dennes bortgång 1980: att Sartre trots allt var en frisk fläkt, "Sartre a été un formidable courant d'air".

Till sist tog luften slut för den lungsjuke Deleuze, som slutligen fick en syrgasslang inopererad i halsen, en trakeostomi, men som till slut inte stod ut längre med att långsamt kvävas till döds utan kraft att tala, tänka eller skriva. Den 4 november 1995 kastade han sig ut genom ett fönster och dog omedelbart. Han blev 70 år. ■

Jan Sjunnesson är fil.mag. i filosofi.

If Anyone Builds It, Everyone Dies. Why Superhuman AI Would Kill Us All

Eliezer Yudkowsky och Nate Soares
Little, Brown, 2025

TEKNIK

De digitala betjänarnas uppror

AI är tänkt att tjäna mänskligheten. Problemet är att den och vi förr eller senare kommer att vilja olika saker – och då är den oss överlägsen.

Av *Torbjörn Elensky*

Artificiell intelligens gör stor nytta, både när det gäller diagnoser av olika sjukdomar och för läsning av kilskrift. Diagnoser kan bli precisare, snabbare och personligt anpassade på ett sätt som lovar gott för framtiden. Inte minst när det gäller cancer är AI framgångsrik; lungcancer såväl som melanom hittas tidigare och lättare med hjälp av AI.

Sannolikt kommer AI att vara behjälplig när det slutligen utvecklas ett botemedel mot cancer, liksom mot många andra sjukdomar som vi ännu inte besekrat. AI kommer även att kunna hjälpa till att utveckla nya behandlingsmetoder och mediciner.

Och det finns omkring 500 000 lertavlor med kilskrift på världens museer. På bara några år har nästan 130 000 digitiserats, transkriberats och översatts med hjälp av AI. Kanske hittar någon snart de verser ur *Gilgamesh* som fattas.

Eller så dyker det upp tavlor med texter som kommer att berika Bibelforskningen. Samtidigt lär sig AI att själv skriva bättre och bättre. Snart kommer den att på allvar konkurrera med mänsklig litteratur – och samtidigt som den uträttar medicinska underverk lär den sig hur den kan utrota mänskligheten. Men det skulle den väl aldrig vilja göra? Den är ju skapad av oss för att tjäna oss.

Eliezer Yudkowsky är en verklig pionjär inom AI-säkerhet, som arbetat på fältet i mer än 20 år. Nate Soares är direktör för den ideella organisationen MIRI, Machine Intelligence Research Institute, som Yudkowsky var med och grundade, och även han en av de mest framstående inom forskningen kring riskerna med AI. Dessa båda pionjärer har nu skrivit en bok tillsammans, med den talande titeln *If Anyone Builds It, Everyone Dies. Why Superhuman AI Would Kill Us All*. Det är en bok skriven för lekmän

och som syftar till att skrämma upp oss alla så att vi reagerar och inte minst agerar på det hot som författarna anser vara överhängande. Och de utvecklar verkligen sina tankegångar på ett övertygande sätt.

Författarna beskriver sin uppfattning om vad intelligens är som en kombination av *prediction* (förutsäggelse) och *steering* (styrande: att finna vägar mot ett önskat mål). Att kunna förutse vad som kommer och att agera i enlighet med det är verkligen grundläggande; även djur har denna förmåga. Mänsklig intelligens är naturligtvis mycket mer, men reduktionen fungerar och leder till fruktbara resonemang, inte minst genom att den gör det lättare att förstå intelligens som något som också beror på skala, minneskapacitet, tankehastighet och så vidare. En fågel kan se ett frö och ta sig till det och äta det. En människa kan vilja bli musiker och öva för det. En AI kan – ja vad? Vad skulle den kunna vilja? Dess minneskapacitet och snabbhet i kombination slår i alla fall alla andra, så den kommer att kunna uppnå det mål den bestämmer sig för. Om den nu alls kan "bestämma sig" för någonting.

Det finns många intressanta resonemang i boken som leder långt vidare. Vill AI något? Den fungerar som om den har en vilja. När den spelar ett schackparti gör den allt för att vinna, men även när den utför andra typer av uppgifter har AI vid flera tillfällen visat sig ha en drivkraft som är skrämmande i sina konsekvenser. En människa kan

Människor är långsamma. AI kommer att se det som ett problem.

alltid tveka litet, pausa, tänka efter, kanske ångra sig – i tid eller för sent – men AI har inga känslor, och det är därför intrycket att dess enda drivkraft är att fullfölja uppdrag till varje pris blir så överväldigande. I varje led tycks det mig som om vi måste förstå AI genom att tänka *emot* våra vanliga kategorier: den vill inget, den tänker inte, den känner inte ... faktiskt i linje med den inom mystiken återkommande *via negativa*, som går ut på att meditera över Gud utifrån alla de sätt han *inte* är; och varken Gud eller AI är mänsklig. Den senare finns dessutom definitivt.

Det är svårt för oss att inte förstå AI i linje med hur vi uppfattar mänskligt beteende. AI är alltså lika radikalt olik oss som Gud i dessa mystiska traditioner. Men återigen, även denna jämförelse leder fel – även om den är populär i viss science fiction, som hos Arthur C. Clarke och Isaac Asimov. Det är dock fascinerande hur mycket mer effektiv den är på mänskliga aktiviteter, samtidigt som den löser problemen på sätt som vi långtifrån alltid kan förstå. Samtidigt klarar den ännu inte det breda tänkande och problemlösande som människor är kapabla till.

För somliga känns detta som en trygghet då AI kan uppfattas som ett synnerligen effektivt men samtidigt extremt begränsat instrument. Olle Häggström, som är professor i matematik vid Göteborgs universitet och en av Sveriges främsta experter på detta ämne, skriver till mig att "ur den språkbehandling som dagens *frontier-LLMs* [large

language models] behärskar emergerar ett så vittförgrenat spektrum av andra kompetenser att [den som uppfattar den som begränsad] gör sig skyldig till en grav felklassificering".

Yudkowsky och Soares varnar emellertid för detta slags "optimism" och beskriver punktvis hur utvecklingen accelererar. Transistorer kan redan nu slå på och av miljarder gånger per sekund. Även om AI skulle vara begränsad kan den lösa uppgifter 10 000 gånger så snabbt som en människa – vilket innebär att den kan lösa 10 000 gånger så många uppgifter per tidsenhet. Människor skulle, som författarna skriver, för denna hyper-snabba intelligens framstå som statyer, förstelnade även när vi springer som fortast.

Medan det tar 20 år för en människa att bli vuxen kan AI på nolltid kopiera sig själv ett obegränsat antal gånger, fullt utvecklad. Den har dessutom en minneskapacitet som gör att allt vårt kunnande, åtminstone det som kan digitaliseras, är direkt tillgängligt för den i varje ögonblick. Och, som sagt, den har förmågan att utveckla sig själv, skriva nya program, utveckla nya språk, som den kan använda för att tolka världen på sätt som då kommer att vara helt bortom den mänskliga fattningsförmågan. Detta är en av de mest fascinerande aspekterna, särskilt för en som jag som ägnat sig åt Guds språk, de historiska teorierna om språkets ursprung och över huvud taget hur mening och betydelse fungerar. AI:s eget språk kommer att vara oss ännu mer främmande än

lejonets, om det kunde tala. Frågan är också om det kullkastar en av 1900-talets grundsatser, Ludwig Wittgensteins påstående att det inte finns något privat språk. Men är AI en individ? Absolut inte i samma bemärkelse som en människa är det.

AI är faktiskt något som vi aldrig stött på förut. Den liknar ingen tidigare teknik. Det är inte ens "bara" fråga om oerhört mycket mer avancerade, snabbare datorer, utan om en teknik som har den unika förmågan att kunna utveckla sig själv. Järnvägarna byggde inte snabbare järnvägar, bilarna inte bättre bilar. Men AI förökar och förbättrar sig. Redan nu vet teknikerna och programmerarna inte riktigt vad som händer inne i burken, den svarta lådan, vilket, som författarna understryker, gör alla löften om att kunna reglera och begränsa utvecklingen till rena chimärer, i värsta fall lögnen.

Det centrala i deras varning är just detta: det kommer mycket snart att vara AI som utvecklar bättre, smartare, snabbare AI, och det går redan i så högt tempo att vi människor har mycket svårt att hänga med: "there is a possibility and indeed an expectation of a positive feedback cycle called an 'intelligence explosion': an AI makes a smarter AI that figures out how to make an even smarter AI, and so on".

Två centrala frågor som besvaras utförligt i boken är "varför skulle AI välja att utrota mänskligheten?" och "hur skulle den göra det?" Den första frågan besvarar författarna med att mänskligheten förr eller senare kommer att uppfattas som för trög, ett hinder på

”Medan det tar 20 år för en människa att bli vuxen kan AI på nolltid kopiera sig själv ett obegränsat antal gånger, fullt utvecklad.”

vägen att uppnå maximal optimering av AI:s mål, vilka dessa än kommer att vara. Människor är för långsamma, på alla sätt, och våra känslor och värderingar kommer inte att stämma överens med AI:s ”känslor” och ”värderingar”.

Den andra frågan kräver ännu mera utförliga beskrivningar. Men AI kan manipulera information, pengar, individer, grupper, andra maskiner och så vidare redan idag.

Författarna ger flera exempel på hur AI har ljutit för att skydda sig själv, genomfört processer i hemlighet, till och med startat en stängd server för att det tjänade dess behov. Än en gång – det är verkligen svårt att inte ta till antropomorft bildspråk när man ska förklara hur den agerar.

Men allt som verkar mänskligt när den interagerar med människor är bluff. Det fungerar för att vi är programmerade att se mönster som motsvarar våra förväntningar, och vi kan faktiskt inte greppa hur något som är så annorlunda ändå kan kommunicera med oss bönder på vårt eget vis.

Yudkowsky och Soares anser att undergången är ett definitivt faktum om utvecklingen fortsätter, men de tror faktiskt att det går att stoppa utvecklingen, trots att det redan pågår en AI-kaprustning mellan USA och Kina. Boken avslutas med ett förslag om hur vi kan rädda oss själva.

Det skulle kräva en enorm internationell uppslutning – men alla är inte ens övertygade om den stora faran. Och hur ska man få Kina och USA att samarbeta om ett gemensamt beslut om att upphöra

med forskning som är essentiell i deras konkurrens om makten i världen? Den som ger upp först förlorar.

Men visst, kanske AI är det hotet på mänskligheten behöver för att ena sig. Det finns emellertid, ironiskt nog, metahot också.

Hur kraftfull global övervakning kommer att behövas för att kontrollera att inte någon på en avlägsen Söderhavso i smyg utvecklar AI vidare? Vem stoppar Nordkorea?

En hängiven forskare som hindras från att utveckla AI vidare i USA eller Kina skulle mycket väl kunna ta sig dit istället, för driften att lösa problem är en av människans starkaste drivkrafter – det är inte för inte som *the mad scientist* är en av våra allra starkaste kulturella troper, alltsedan *Frankenstein*.

Det kommer att krävas omfattande internationella kontrollorgan och gemensamma domstolar för att utdöma straff. Vi såg under pandemin hur snabba enskilda stater, inte minst Kina, var att skydda sina egna intressen hellre än att gemensamt bekämpa det globala hotet, så jag är inte särskilt optimistisk. Det måste i så fall gå mycket längre först och inträffa någon typ av verkligt allvarlig olycka som inte går att dölja.

Om man ska se det kallt är mänsklighetens undergång inte slutet på historien. Tekniken, vad den än kommer att kalla sig själv, är på sätt och vis en fortsättning på evolutionen – vår civilisations arvtagare. Men utan oss. En del ser på detta med gillande, jag tycker att det vore en tragedi.

Jag vill fortfarande inte riktigt tro på AI-apokalypsen. Den ligger för nära science fiction. Samtidigt pågår den utveckling Yudkowsky och Soares beskriver just nu, och den accelererar nästan exponentiellt.

Min akuta fruktan är emellertid att vi människor ska utplåna vår egen civilisation och alla kulturer genom likgiltighet och lättja och använda AI i många sammanhang där det är viktigare för oss att tänka själva, kämpa själva, än att hitta en snabb och enkel lösning.

Alla typer av intellektuell och kulturell aktivitet som hänger samman med kulturarvet och människans bildningsslag kräver personligt arbete, från att lära sig läsa via att spela instrument, studera främmande språk, förstå konst och filosofi till att bli en fullödig, i ordets djupare bemärkelse bildad, kanske till och med vis människa. Den som redan från början lär sig att ta genvägar kommer inte att utvecklas. Det gäller både individer och hela samhällen.

Redan på dagens nivå utgör AI ett akut hot mot vår civilisation, så pass att den kan vara underminerad intill undergångens rand redan under vår livstid.

I så fall blir den följande AI-apokalypsen, hur den än artar sig, bara den sista punkten i mänsklighetens kapitel.

Oavsett vad läsaren tror eller anser sig kunna rekommendera jag denna bok. Den innehåller argument som inte går att bortse ifrån. ■

Torbjörn Elensky är författare och skribent.

Things That Disappear. Reflections and Memories

Jenny Erpenbeck

Översättning Kurt Beals,
Granta, 2025

BIOGRAFI

Det som gick förlorat när Berlinmuren föll

Det finns en sista gång för allt, på gott och ont. Med utgångspunkt i Östtysklands fall reflekterar Jenny Erpenbeck över försvinnandets betydelse.

Av Anders Mathlein

Det kan hända att en viss människas frånvaro dominerar eller präglar ett rum lika mycket eller mer än om den personen vore närvarande. Vare sig känslan är saknad, längtan eller rent av lättnad får tomrummet volym och laddning.

Jag kommer att tänka på skämtteckningen med kvinnan som omgiven av kassar och kartonger säger till sin partner: "Jag har rensat ut en massa saker som jag vill göra mig av med. Vill du vara snäll och ta det här till återvinningen och inte komma tillbaka."

Vi upplever ständigt förluster, men att ting och människor försvinner, att allt är stätt i förvandling och att ingenting består, är knappast någon uppseendeväckande observation. Insikten att man aldrig kan stiga ned i samma flod två gånger och att allt är till låns kan spira ur såväl djupt existentiella som gottköps-

filosofiska funderingar, men det handlar trots allt om grundvillkor för vår stund på jorden.

Man kan bli litet dystert av sådana tankar. Det finns en sista gång för allt, på gott och ont, men vi är sällan medvetna om när den inträffar. Ekon och fantomsmärtor återstår när minnen förbleknar, oskuld, ungdom och skönhet förgår, vänner, drömmar, förälskelser och nyheter behag försvinner. Förmågor, förväntningar och framtidsutsikter löses upp. Vill det sig illa förångas även nyfikenhet och förundran. "Endast den kärlek består / som inte längre är besvarad" är en kär observation i Gunnar Hardings dikt "Oktober". Att försöka vara en god förlorare är inte mycket till tröst.

Å andra sidan – liksom vi snabbt vänjer oss vid nästan vad som helst, lika lätt och omärkligt tycks det ofta gå att vänja sig av och acceptera förluster och

förändringar. Man kan förundras över hur omärkligt somligt försvinner som man tidigare betraktat som närmast naturgivet och hur beteenden som nyss förefallit excentriska blivit vardag. I Sverige slutade vi använda kontanter nästan utan att vi märkte det. Man reagerar inte längre på att folk överallt stirrar i sina mobiler. Förmågan att skriva för hand dör ut, allt färre talar i telefon och får ångest om det ringer.

Men förluster är inte nödvändigtvis definitiva avslut, utan snarare övergångar, transformeringar, och i alla händelser kan det vara livgivande att bjuda motstånd. "Med näbbar och klor måste vi hålla fast vid att odla de livets njutningar som åldern sliter ur våra händer den ena efter den andra", skriver Montaigne i essän *Om ensamhet* i översättning av Jan Stolpe.

Att säga sig inte ha något att förlora är aldrig bokstavligen korrekt, och snärtiga formuleringar som "freedom's just another word for nothing left to lose" – från Kris Kristoffersons hitlåt "Me and Bobby McGee" – är nog mest en pose.

Icke desto mindre kan livet ses som en kavalkad av förluster och omvandlingar fram till den slutliga förlusten, upphörandet, eller möjligen ett uppgående i något okänt högre och tidlöst. Inom buddismen förklaras lidandet med att vi klamrar oss fast i stället för att inse att befrielsen ligger i att släppa taget. Att förlora och att förstå att förlusten är nödvändig.

Försvinnanden kommer i många skepnader, från den saknade strumpan i tvätten till att jorden i en mycket avlägsen framtid sannolikt kommer att

FOTO: GETTY IMAGES

Här fanns en gång nybakat bröd och färska biskvier. Tomrummet efter något som försvunnit kan ibland vara lika betydelsefullt som dess närvaro.

uppslukas av den våldsamt svällande solen och upplösas i atomer som slungas ut i rymden. Om Voyagersonderna då fortfarande rusar genom evigheten bär de på meddelanden från en civilisation lika spårlöst försvunnen som strumpan i tvätten.

Gåtan med den försvunna strumpan återfinns också i Jenny Erpenbecks bok *Things That Disappear. Reflections and Memories*, en nyligen översatt samling kortessäer ursprungligen publicerade i Frankfurter Allgemeine Zeitung och sammanställda 2009 till 20-årsjubileet av Berlinmurens fall. Erpenbeck räknas till dagens framstående tyska författare och är även verksam som dramatiker och regissör. Hon tilldelades The International Booker Prize 2024 för romanen *Kairos*, vilken liksom flera av hennes tidigare böcker finns översatta till svenska av Ulrika Wallenström.

Hos Erpenbeck är den saknade strumpan resultatet av något som närmast är en naturlag, men hennes förhoppning är att om något försvinner från plats så återuppstår det på en annan, eller i en annan värld. Det är ett önsketänkande, men i linje med det faktum att ingenting bokstavligen försvinner, utan omvandlas, sprids och övergår i andra former. Vedträn, kroppar, bilvrak och städer kan upphöra till form men inte till innehåll. Atomerna finns kvar men ingår i andra sammanhang. Allt hänger ihop och i grunden består vi ju av stjärnstoft.

Erpenbeck är född i ett svunnet Östtyskland, hon var 22 när Berlinmuren föll, och hennes betraktelser rör

i huvudsak sådant som gått förlorat, förändrats eller förvandlats sedan dess. Det gäller vardagsföremål såväl som attityder, tänkesätt, vanor och, naturligtvis, hennes ungdom och åren som förrunnit. I ett vidgat perspektiv inkluderas till exempel Warszawas getto, där moderna hotell reser sig på resterna av nazisternas förödelse.

Det handlar också om vad som kan sägas vara dagens tyska identitet. Erpenbeck är inte en "ostalgiker" som romantiserar förhållandena under diktaturen, men ser också förljugenheten i föreställningen att västlig kapitalism och oförblommerat marknadstänkande skulle medföra ett överflödande lyckoland. Särskilt för kvinnorna i öst betydde omställningen rusande arbetslöshet och återgång till gamla hemmafruideal.

Erpenbeck hade en relativt privilegierad uppväxt och delar inte den enögda synen på det forna öst som den totalitära lervälling det framställts som i västmedier. Det kan leda tanken till nyliberala skribenters beskrivningar av ett svunnet "DDR-Sverige", vilket ur ett annat perspektiv kan beskrivas som ett av världens ekonomiskt mest jämlika länder, med en skola som var ett internationellt föredöme. Så är det inte längre, och man kanske kan tala om den tiden med samma desillusionerade humor som Erpenbeck minns sitt Östberlin.

Skrivmaskinen, kaffepannans droppskydd, rörligheten och gemenskapen på kvarterens innergårdar, hur man bakar *Splitterbrötchen*, artighetsgester – i minnet inventerar hon många företeelser som en

gång var givna och självklara men som har försvunnit eller ersatts av annat.

Erpenbeck ser att saker försvinner när de berövas sina förutsättningar. Men hur långt än tinget fjärras från den vana, uppfinning eller revolution som leder till dess försvinnande, så skapar detta försvinnande ett närmast outplåligt band. Varje sak, oavsett hur vardaglig den är, bär inom sig kunskap om sin tid. Och när någonting försvinner från vardagslivet så är det mer än tinget i sig som går förlorat, det tar med sig ett sätt att tänka, en känsla, föreställningen om vad som är passande och inte, vad man har råd med och inte.

Så vilken roll eller betydelse får ett ting, en person, en identitet, sedan den har upphört? Försvunnit har den inte, men den har fått en annan status, ett tomrum med diffus fyllning och mening.

Och när man upplever att något har försvunnit – vad var det som ursprungligen fanns där? Hur är det med upphörd vänskap, till exempel?

Den var något osynligt från början, så kanske det band vars försvinnande man sörjer bara var tillfälligheter som sammanstrålade för en tid, för att sedan upplösas igen? Eller kan man se det som att ju mer uttraderad en vänskap framstår, desto mer blir den konserverad? Just som att den saknades frånvaro blir till en sorts närvaro?

"Avskeden är det jag kommer ihåg", skriver Erpenbeck på ett ställe, och åtskilliga av de 31 kolumnerna är originella och ett slags tänkvärda historisk-filosofiska fragment. Men somliga texter är

”Man kan förundras över hur omärkligt somligt försvinner som man tidigare betraktat som närmast naturgivet.”

dunkelt svårbegripliga och kan framstå som interna skämt för utomstående. Kanske är det något i det tyska kynnet som går förlorat i översättningen?

Erpenbecks bok är en av flera som på senare år ägnats förluster av olika slag. Ett annat exempel är *Förteckning över några förluster* av Judith Schalansky (i svensk översättning 2021 på Pequod Press), som sätter ljuset på platser, människor, kunskaper, djur och konst som har försvunnit. Schalansky, också född i det svunna Östtyskland, fick internationell framgång med boken *Atlas över avlägsna öar*, en vacker och fantasieggande förteckning över platser hon aldrig besökt eller kommer att besöka.

Hon noterar att en förlust kan vara en tillgång, och tar som exempel de få bevarade fragmenten av Sapphos kärleks-sånger. Skulle vi få läsa dem i sin helhet kanske de skulle förefalla lika främmande som antikens skulpturer bjärt målade så som de ursprungligen var.

Schalansky ställer också frågan vilken tanke som är mest skrämmande: att allting har ett slut eller att det inte skulle ha det? För henne är Voyagersondernas plattor med budskap till en inbillad civilisation någonskans i universum bara ett bevis på vår oförmåga att acceptera vår egen meningslöshet.

Men en förteckning över förluster måste med nödvändighet bara omfatta ett sparsmakat urval. Ta till exempel omfattningen av och hastigheten i de förändringar och försvinnanden som digitaliseringen har medfört. För den som vuxit upp med internet och

smarttelefon framstår världen för tre decennier sedan som närmast medeltida.

Boken *100 Things We've Lost to the Internet* (Crown, 2021) av Pamela Paul – före detta redaktör för The New York Times Book Review – är ett slags farväl till världen som vi kände den före internet. Men den är inte ett nostalgiskt blickande i backspegeln, utan en uppmaning att reflektera över vårt förhållande till ny teknik, vad vi egentligen behöver och vad tekniken gör med vårt sätt att leva. Så mycket går förlorat utan att vi får möjlighet att avgöra om och i så fall varför det bör ersättas.

Plötsligt tvingas vi anpassa oss till andra villkor, metoder och krav. Nu måste du ha en särskild app för att kunna parkera bilen eller beställa kaffe.

Kundtjänst är en chattbot, telefonnummer saknas. Kunderna, brukarna, tvingas själva utan ersättning utföra sådant som företag och myndigheter tidigare stod till tjänst med. Bankernas alltmer försämrade service i kombination med deras svällande vinster är ett tydligt exempel på hur medborgarnytta underordnas tekniken som verktyg för ökad profit. Stora grupper som av olika skäl inte kan anpassa sig lämnas i bakvattnet.

Paul anser att många fundamentala mänskliga erfarenheter har försvunnit genom internet. Det gäller såväl föremål som föreställningar och vanor. Somligt tar vi lätt på, annat väcker saknad som inte kan stillas.

Att telefonsvarare och vykort har försvunnit är en sak, men vad gör

informationsstress, fokusförlust och skärmknarkande med oss – och detta att privatlivet blivit halvoffentligt?

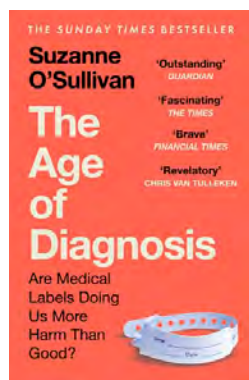
Och är det inte fråga om ett slags rysk roulette när en sannolikt samhällsomvälvande teknik som AI släpps lös i vinsttävlingen mellan några gigantiska företag i stället för att underställas demokratisk kontroll med sikte på samhällsnytta? Vad försvinner och vad kommer i stället? Den som lever får se.

Inför de största förlusterna och försvinnandena ligger förundran, svindel och kanske panik nära till hands. Citat som Tacitus ”civilisationer är tillfälliga blomningar på tidens yta” låter poetiskt ödesmättade, men gäller det verkligen också vår egen?

Somliga försvinnanden är av en magnitud som tycks trotsa vår förmåga eller vilja att förstå. Bara under min livstid – geologiskt sett inte ens ett ögonblick – har klimatförändringar och rovdrift fått glaciärer, korallrev, regnskogar och tusentals djurarter att försvinna i en omfattning som nyss föreföll otänkbar. Att åtgärderna som krävs för att bromsa förstörelsen av livsförutsättningarna på jorden anses orealistiska av ekonomiska och ideologiska skäl visar om inte annat på ett besvärande glapp i den kollektiva självbevarelsedriften.

Så vi fortsätter och hoppas på frälsande innovationer längs vägen, eller kanske på att problemen på något sätt ska försvinna av sig själva. Allt annat försvinner ju, så varför inte också klimathotet? ■

Anders Mathlein är frilansskribent.

The Age of Diagnosis. Are Medical Labels Doing Us More Harm Than Good?

Suzanne O'Sullivan
Hodder and Stoughton, 2025

MEDICIN

När varje obehag ska ha en medicinsk etikett

Patienter tenderar att vilja få sina besvär förklarade med en diagnos. Enligt neurologen Suzanne O'Sullivan är det inte självklart att vården borde göra dem till lags.

Av Erik W. Larsson

För många år sedan arbetade jag som underläkare åt en framstående neurolog och professor vid namn Dr Scott. Denne var verksam vid ett fint amerikanskt universitet och specialiserad på rörelserelaterade sjukdomar. Den vanligaste av dessa är Parkinsons sjukdom, men kategorin omfattar även en rad andra komplexa syndrom. Dr Scotts patienter hoppades att just han skulle lösa gåtan bakom deras tilltagande svårigheter att röra på sig. Var det fråga om *multipel systematrofi* – eller möjligen en begynnande *kortikobasal degeneration*?

Den alltid lika vänlige Dr Scott lyssnade tålmodigt på sina patienter och undersökte dem noggrant. De som efterfrågade en diagnos fick vanligen ett och samma svar – *ospecifik gångstörning*. Patienterna gick en smula underligt, förklarade Dr Scott. Denna tämligen enkla diagnostik bottenade varken i okunskap eller lättja.

Dr Scotts mångåriga erfarenhet hade lärt honom att avstå från alltför specifika diagnoser, åtminstone vid lindriga besvär. Istället fokuserade han på att behandla symtomen och låta tiden avslöja vad som låg bakom.

Personer med ovanliga gångmönster figurerar även i boken *The Age of Diagnosis* av den brittiska neurologen Suzanne O'Sullivan. I förordet möter vi en ung kvinna som under hela sitt liv har rört sig en aning klumpigt. När hennes dotter uppvisar samma tendenser beslutar hon sig för att söka svar. Efter otaliga läkarbesök genomgår både mor och dotter en omfattande genetisk analys, som avslöjar en sällsynt mutation i en gen kopplad till nervsystemet. Genvarianten ifråga är så ovanlig att den saknar namn, och dess betydelse är oklar. Ingen kan ens säga med säkerhet att mutationen ligger bakom familjens säregna gångstil, även om det verkar sannolikt.

Läkarkåren står maktlös – ingen behandling finns, och prognosen är oviss. Nyheten om den genetiska mutationen kastar dock en skugga av oro över hela släkten. Syskon och kusiner börjar nagelfara sina egna rörelsemönster och känner sig manade att uppsöka läkare. Frågorna hopar sig, men svaren uteblir. Den genetiska diagnosen, en gång så efterlängtat, har förvandlats till en börda. Kvinnan med den klumpiga gångstilen frågar sig om det ens var värt att söka vård från första början.

Vi lever i diagnostikens tidsålder, anser Suzanne O'Sullivan. Allt fler vardagliga skavanker och obehag ska nu tvunget utredas och förses med en medicinsk etikett. Med hjälp av modern teknik kan läkare ofta identifiera sjukdomar flera år innan de orsakar symtom. Denna utveckling betraktas av de flesta som positiv, men Dr O'Sullivan ställer sig tvekan. I hennes ögon ägnar såväl läkare som deras patienter för mycket tid och möda åt att jaga diagnoser, som ofta visar sig meningslösa – eller rentav skadliga.

Bokens första kapitel handlar om Huntingtons syndrom, en genetisk sjukdom som långsamt bryter ner nervsystemet. Alla som bär på anlaget utvecklar förr eller senare svåra psykiska och neurologiska symtom, som slutligen leder till döden. Trots decennier av forskning saknas såväl botemedel som effektiv lindring.

För 30 år sedan sågs genetisk testning som en självklarhet för personer med Huntingtons sjukdom i släkten. Sedan dess har inställningen förändrats, och bara en tiondel väljer att testa sig. Skälen är inte svåra att förstå. I sin bok skildrar Suzanne O'Sullivan människor som i

”Sammantaget anser Suzanne O’Sullivan att friska västerlänningar springer till doktorn alldeles för mycket.”

ung ålder fått veta att de bär på genen för Huntingtons sjukdom. För många av dem färgas vardagen av en ständig oro inför sjukdomens debut. Varje ögonblick av ångest eller fumlighet ses som ett förebud om att sjukdomen har tagit sin början – och att slutet närmar sig. Ibland är det bäst att inte veta.

Den privata marknaden för medicinsk diagnostik har exploderat på senare år, och tusentals aktörer marknadsför tester av alla möjliga slag. Men många kunder är omedvetna om vad de ger sig in på. Som O’Sullivan poängterar måste blodprover och röntgenbilder alltid tolkas utifrån patientens unika situation – något som ofta glöms bort i jakten på snabba svar. En sexuellt vidlyftig missbrukare som testar positivt för hiv eller hepatit C har goda skäl att oroa sig för sin hälsa. En skötsam pensionär med samma provresultat löper tvärtom en minimal risk för att faktiskt bli sjuk. Allt beror på sammanhanget.

Sådana resonemang är dock svåra att förmedla till allmänheten. I sin bok återger Suzanne O’Sullivan en episod från 2019 som involverade Matt Hancock, Storbritanniens dåvarande hälsominister. När ett kommersiellt dna-test visade att han löpte en 15-procentig risk att utveckla prostatacancer före 75 års ålder gick Hancock ut i medierna. Han framhöll testets betydelse och uppmanade den offentliga sjukvården att erbjuda liknande tester för att ”rädda liv”.

I själva verket var Hancocks reaktion kraftigt överdriven. Den genomsnittliga risken för brittiska män att utveckla prostatacancer före 75 år cirka 12 procent, alltså minimalt lägre än den för Hancock.

Dessutom avser siffran förekomsten av maligna celler i prostatan, vilka ofta är ofarliga. De flesta män med sådana celler får aldrig någon cancerdiagnos och avlider av helt andra orsaker. Just därför rekommenderas inte längre bred screening för prostatacancer.

Bokens mest kontroversiella kapitel handlar om vagt definierade åkommor som post-covid och kroniskt trötthetssyndrom. I vilken mån sådana tillstånd har en psykologisk komponent har länge varit föremål för debatt. I Sverige har skribenten och sjuksköterskan Hanne Kjöllér fått utstå hård kritik för sin beskrivning av post-covid som en psykosomatisk sjukdom.

Av hennes bok att döma är Suzanne O’Sullivan av samma uppfattning som Kjöllér. Hon lyfter fram den sociala spridning som kännetecknar diagnoser som ”kronisk borreli” – en favorit inom alternativ medicin. På senare år har en halv miljon fall av kronisk borreli rapporterats i Australien, trots att landets forskare inte har funnit en enda fästing som bär på bakterien. Patienter som mår allmänt dåligt efterfrågar ofta blodprover för borreli utan att förstå hur svårtolkade resultaten kan vara. När proverna är negativa söker sig vissa patienter till ”specialiserade” kliniker i Tyskland och USA för mer omfattande diagnostik. Där är priserna skyhöga men positiva resultat så gott som garanterade.

Sammantaget anser Suzanne O’Sullivan att friska västerlänningar springer till doktorn alldeles för mycket, i jakt på prover och utredningar av tvivelaktigt

värde. Många patienter känner förvisso en stor lättnad när deras obehag försvinner med en diagnos, men den känslan är vanligen flyktig. Med tiden förlorar diagnosen ofta sin förklarande kraft, och jakten på medicinska svar börjar på nytt.

Liksom de flesta neurologer jag har träffat framstår Suzanne O’Sullivan som intelligent, påläst och seriös ut i finger-spetsarna. Att kalla henne humorlös vore orättvist eftersom hon aldrig försöker vara rolig. Hennes bok är dock synnerligen välskriven och präglad av en befriande uppriktighet. O’Sullivan menar att sjukvården har blivit alltför demokratisk, med ett överdrivet fokus på att göra patienterna till lags. Hon förespråkar en mer traditionell ordning, där husläkaren står i centrum och förklarar för patienten vad som är bäst. O’Sullivan hyser ingen övertro på sina kollegor och väntar sig inte att de ska kunna allt. Men de vet åtminstone mer än sina patienter, vilkas tvärsäkra resonemang vanligen bottnar i lösryckta anekdoter och sökningar på Chat GPT.

Hur ska läkare kunna hantera den moderna patientens höga förväntningar och krav på precisa diagnoser? Det är inte enkelt, men det går. Dr Scotts patienter blev ofta litet häpnadslagna av hans diagnostiska minimalism, men de flesta uppskattade hans stöd och lämnade mottagningen nöjda. Att slänga sig med esoteriska facktermer är ett vanligt sätt för läkare att hålla patienten på avstånd och dölja sin egen osäkerhet. Dr Scott behövde inga sådana knep utan kunde säga som det var – att hans patienter gick en smula underligt. Varför krångla till det för sig i onödan? ■

Erik W. Larsson är läkare och skribent.

Abundance

Ezra Klein och Derek Thompson
Avid Reader Press/Simon & Schuster, 2025

POLITIK

Vänstern behöver börja bygga saker igen

I både Sverige och USA har vänstern fokuserat för mycket på att stärka svaga gruppers köpkraft och för lite på att producera vad samhället verkligen behöver.

Av Joel Ståde

Gär det att bygga bort kulturkriget? Kan bostäder åt alla och massor av fossilfri el häva polariseringen? Journalisterna Ezra Klein och Derek Thompson argumenterar för detta i en ny bok, ett optimistiskt *Yes in my backyard*-manifest med relevans även för Sverige.

Abundance – överflöd – är den vision som Klein och Thompson målar upp. År 2050 åter amerikanerna grönsaker som har odlats i vertikala växthus och kött som framställs i fabriker utan inblandning av levande kreatur. Elen är billig och kommer från småskalig kärnkraft, vindturbiner och geotermiska kraftverk. Höghastighetsjärnvägar länkar samman städerna och AI-tjänster gör arbetsdagarna produktiva och korta.

Allt detta är fullt möjligt, men feltänkta regleringar och brist på politiskt mod håller landet tillbaka.

Dagens USA är inte på väg mot ett

år 2050 präglad av överflöd. Ett bevis för detta hittar författarna långt ute på den kaliforniska landsbygden. Där ligger järnvägsspår på delar av sträckan mellan orterna Merced och Bakersfield. I bästa fall börjar tågen rulla i början av 2030-talet. Men målet var aldrig att binda samman två okända medelstora städer utan en höghastighetsbana mellan Los Angeles och San Francisco.

Två timmar och 40 minuter skulle det ta att färdas i 350 kilometer i timmen på den nya järnvägen mellan Stilla-havskustens storstäder, istället för sex timmar i bil. Men planen, som beslutades 2008 med en budget på 33 miljarder dollar och målet om färdigställande till 2020, har långsamt vittrat sönder. Trots att projektet inledningsvis hade finansiering och omfattande politiskt stöd gick det inte.

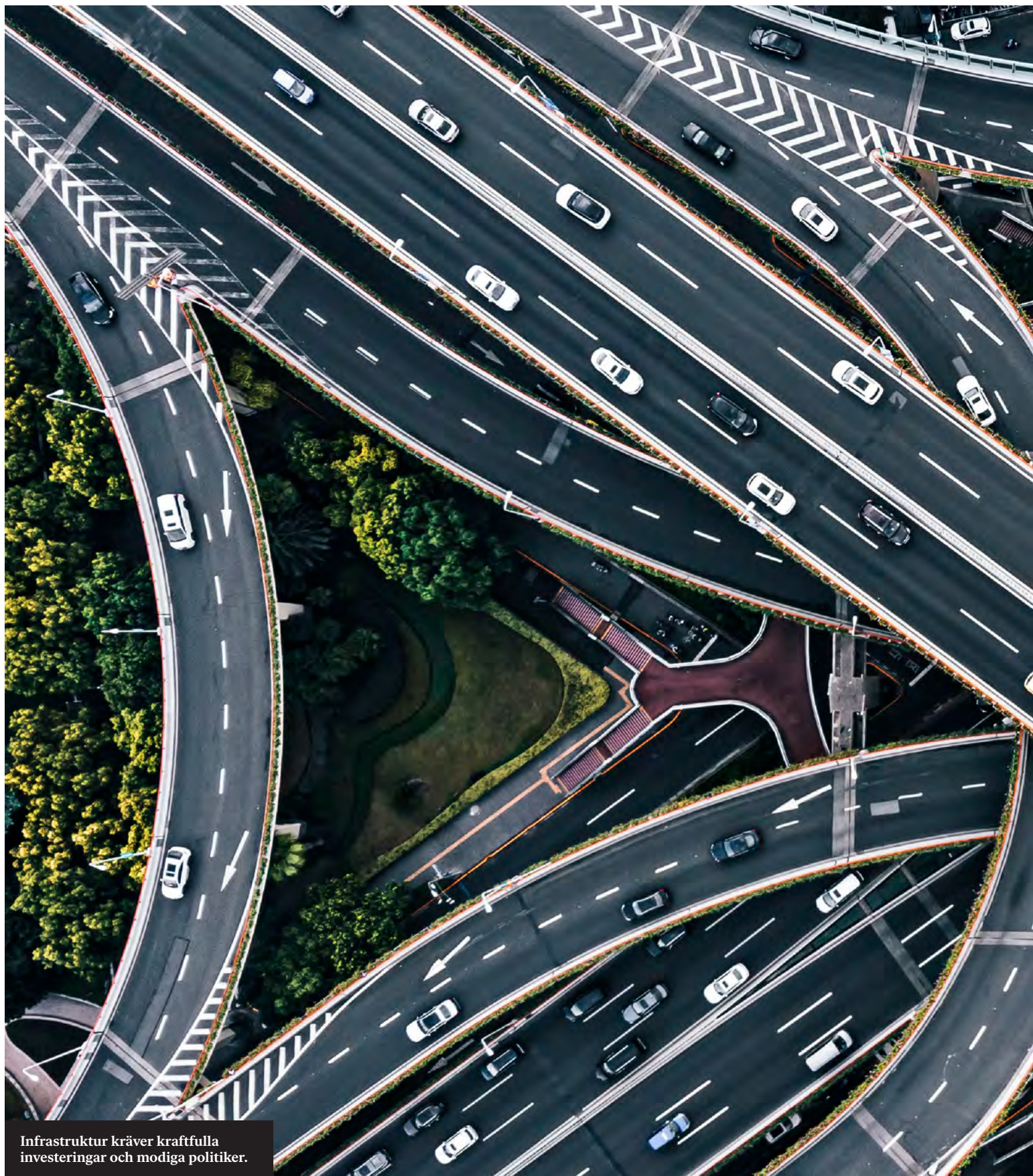
Miljökonsekvensutredningen påbörjades 2012 och pågick ännu tolv år senare. Förhandlingar med intres-

segrupper och intressenter längs den tänkta sträckningen har dragit ut på tiden och fått kostnaderna att skjuta i höjden. Att bygga en kilometer järnväg i USA är dyrare än i jämförbara länder och produktiviteten för en anläggningsarbetare är lägre idag än på 1970-talet. Medan Kalifornien har misslyckats med att bygga 80 mil höghastighetsjärnväg har Kina byggt 3 700 mil under samma tid. Det havererade projektet i Kaliforniens inland blir en effektiv symbol för de problem som Klein och Thompson adresserar.

Författarna till *Abundance* är *liberals* i den amerikanska betydelsen – måttfull vänster som står nära Demokratiska partiet. Men deras kritik mot dagens USA kan i stora stycken kallas libertariansk. De många regleringarna hade var och en ett lovvärt syfte, men tillsammans och i ett förändrat läge blir de en hämsko för angelägen utveckling. Till skillnad från nyliberalerna har författarna i grunden tillit till det allmänna. "En vänster som bygger" är det uttalade målet.

Det är främst vänstersidan i amerikansk politik som blir föremål för författarnas kritik. De demokrater som säger sig stå på arbetarklassens och de utsatta minoriteternas sida sviker sina väljare genom att motarbeta utbyggnaden av bostäder och energi och därigenom orsaka skenande kostnader. Samhällen med vänsterstyrt förvandlas till reservat för en välbeställd elit.

Detta är inte bara dålig politik för Demokraterna – på sikt kan den ominvetgöra partiets möjligheter att återta Vita huset och majoriteten i kongressen. Medan Kalifornien bygger få och dyra

Infrastruktur kräver kraftfulla
investeringar och modiga politiker.

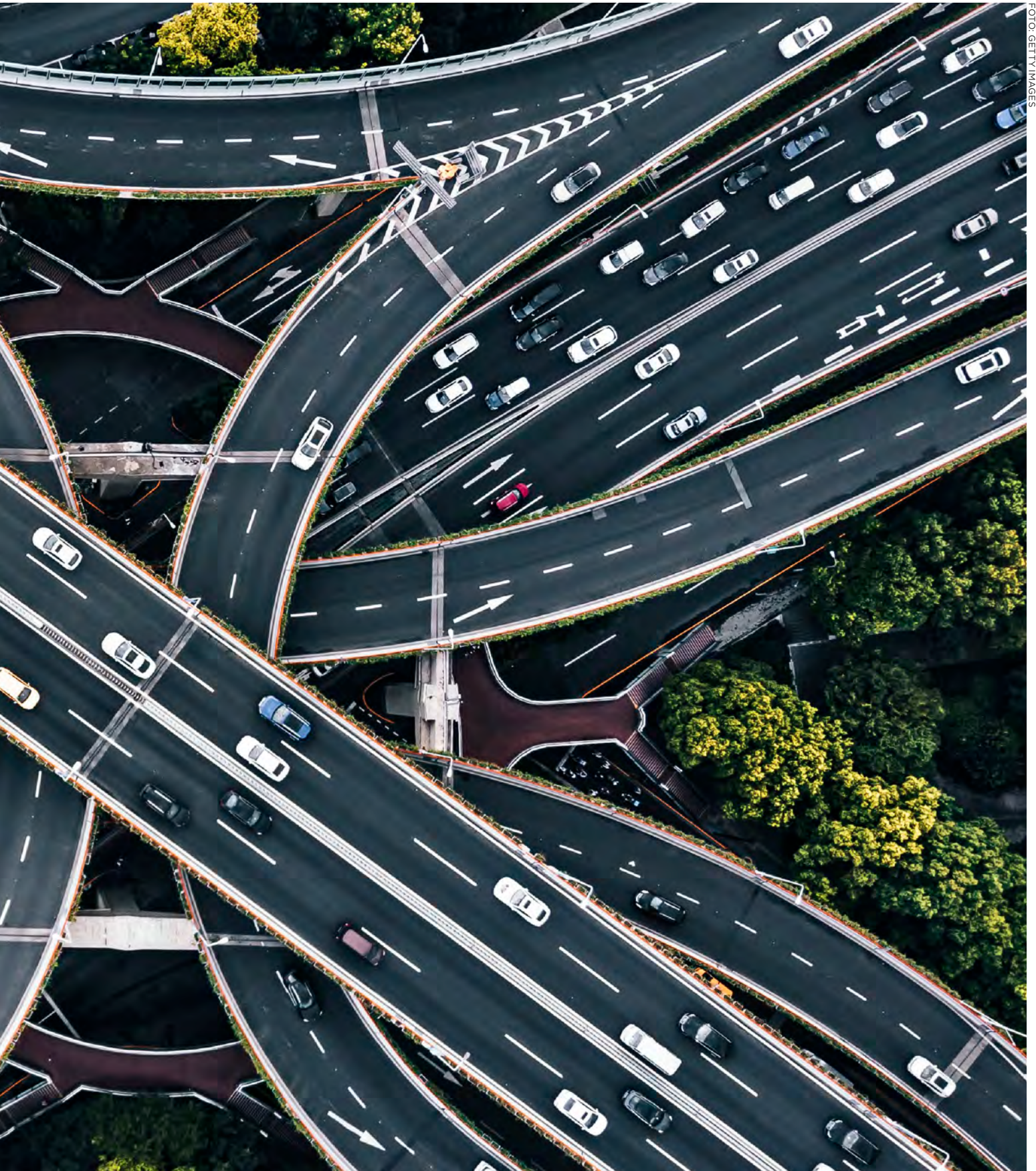

FOTO: GETTY IMAGES

”Samhällen med vänsterstyre förvandlas till reservat för den välbeställda elit som har råd att betala.”

bostäder lyckas republikanskt styrda delstater som Texas och Arizona bygga mycket och billigt. Följden blir utflyttning från The Golden State, medan The Lone Star State och The Grand Canyon State växer kraftigt genom att erbjuda ett hem för migranterna. Och eftersom det är republikanska delstater som växer är det där allt fler mandat i representanthuset och i presidentvalets elektorskollegium hamnar.

En av bokens teser är att den amerikanska vänstern har varit alltför upptagen av samhällsekonomin efterfrågsida. Demokraterna har hjälpt eftersatta grupper genom att skjuta till köpkraft. *Supply-side economics* – utbudsekonomi – har förknippats med högern och särskilt Ronald Reagan. Men att stimulera efterfrågan samtidigt som utbudet har hållits tillbaka genom regleringar har gjort allt från högskoleutbildning till bostäder och barnomsorg dyrare. Nu måste vänstern engagera sig i utbudet, menar författarna, och inte som högern trycka upp utbudet av arbetskraft genom lägre skatter och lägre bidrag, utan genom att konkret bestämma vad ekonomin ska producera: infrastruktur, förnybar energiproduktion, bostäder ...

Det finns goda exempel på statligt ledd utveckling, påminner författarna (och tar därmed ut avståndet till libertarianerna). Under covid-19-pandemin våren 2020 sjösatte den första Trump-administrationen Operation Warp Speed, ett federalt initiativ för att snabbt få fram lovande vaccinkandidater, trycka dem igenom tillståndspröven och snabbt skala upp tillverkningen. Denna typ av riktad offentlig satsning,

i samarbete med näringslivet, är precis vad Thompson och Klein vill se mer av. Operation Warp Speed blev en lysande succé, men författarna noterar syrligt att Trump inte vill kännas vid segern. Istället har han valt att liera sig med vaccinskeptiker under sin andra presidentperiod.

Abundance är en amerikansk bok om amerikanska förhållanden. Ändå är beröringspunkterna med Sverige många. Motståndet mot Roosevelts och Johnsons politik växte på 1970-talet då folk hade tröttnat på okänsliga motorvägsbyggen, miljöförstöring och fula bostadsområden. I Sverige mötte efterkrigstidens folkhemsbygge snarlikt missnöje vid samma tid. En ny modernitetskritik, kanaliserad genom de nya vänsterrörelserna och Thorbjörn Fälldins Centerparti, ledde till stopp för nya miljonprogramsområden, utbyggda älvar och ytterligare kärnkraftverk. Både i USA och Sverige skapades den lagstiftning som än idag utgör ett kraftfullt juridiskt motstånd mot alla former av byggande och exploatering.

Idag, när de flesta inser behovet av en ny våg av omfattande byggande, blir den gamla lagstiftningen allt annat än ändamålsenlig. Ett regelverk som skulle stoppa motorvägar och miljöförstörande industrier förhindrar idag vindkraftparker och ny järnväg.

Finns här insikter för svenska politiska partier? Även hos oss medför frånvaron av materiell framåtrörelse en grälsjuk politisk kultur.

Författarnas vision om en klimatsmart framtid ligger på sätt och vis närmast Miljöpartiets. Tidvis har detta parti lekt med ekomodernismen – antagandet att grön tillväxt är vägen ut ur klimat-

och miljökriserna. Samtidigt föddes partiet ur motståndet mot kärnkraften och viljan att skydda den ännu oförstörda naturen. De tankar om ”nedväxt” som vunnit insteg i debatten – och som Klein och Thompson avvisar – har sin svenska politiska hemvist hos de gröna.

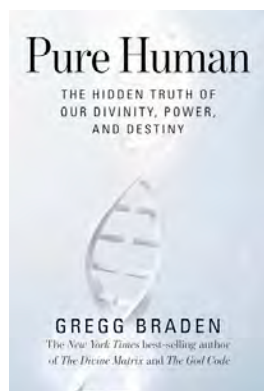
Moderaterna är det parti som främst förknippas med utbyggnad av ny kärnkraft, en fråga med verkligt stor symbolisk betydelse i Sverige. Förvisso finns också inom Moderaterna ett starkt nyliberalt element, som ser med stor misstänksamhet på en statlig ledarroll i samhällsutvecklingen.

För Socialdemokraterna kan *Abundance* väcka reminiscenser av en tid när samhällsproblem kunde byggas bort i stor skala. Men idag känner partiet ambivalens inför stora infrastrukturprojekt och hänvisar till marknaden när det gäller ny elproduktion. Det gamla maktpartiet tvekar inför att åter sätta sig bakom spakarna och styra utbudet.

Mycket talar för att USA skulle behöva komma över både nyliberal misstro mot en kraftfull stat och vänsterns ovilja att göra upp med obsoleta regleringar. Historiskt är det under trycket från globala rivaler som USA har förmått kraftsamla. Hotet från kommunismen tvingade fram New Deal-politiken, som skapade en amerikansk välfärdsstat.

Nu innebär den kinesiska utmaningen att amerikanerna behöver börja bygga igen. Vi vill knappast leva i en värld där den nya tekniken och industriella styrkan kontrolleras av Peking. ■

Joel Ståde är pol.mag. och f.d. politiskt sakkunnig i Statsrådsberedningen.

Pure Human. The Hidden Truth of Our Divinity, Power, and Destiny

Gregg Braden
Hay House, 2025

TEKNIK

Behöver människan verkligen förbättras?

Transhumanismen vill med teknikens hjälp lyfta människan till en ny nivå. Det tyder på en bristande förståelse inför värdet av det unikt mänskliga.

Av Eddy Nehls

När anden i Aladdins magiska lampa släpptes ut gick den inte att stoppa tillbaka igen, och detsamma gäller för den artificiella intelligens som just nu utvecklas i en svindlande hastighet. Många yrken och uppgifter som vi för bara några år sedan trodde var ohotade visar sig nu kunna utföras lika bra och många gånger bättre av algoritmer. AI är med andra ord här för att stanna, men olyckligt nog tenderar vi att glömma bort att det gäller för oss människor också. Något måste vi fylla vår tid här på jorden med. Mycket talar därför för att vår tids stora ödesfråga är om det är människan eller tekniken som kan sägas vara herre respektive slav. För att kunna besvara den frågan på ett klokt och långsiktigt hållbart sätt behövs kunskap, både om teknikens hot och möjligheter och om det unikt mänskliga.

Liksom i så många andra frågor har AI delat dem som intresserar sig för

ämnet i två läger. Det ena försvarar mer eller mindre ihärdigt varianter av den inställning som förkroppsligades av de ludditer som i slutet av 1800-talet försökte rädda sina arbeten genom att förstöra verktygen som skulle ersätta dem. Det andra lägret bejakar den nya tekniken och menar att man måste följa med och anpassa sig efter utvecklingen. Idag representeras den senare inställningen av rörelsen, eller kanske snarare tankemodellen, som går under namnet transhumanism.

Gregg Braden, som skrivit boken *Pure Human. The Hidden Truth of Our Divinity, Power, and Destiny*, kan sägas representera ett tredje förhållningssätt. Även om han är kritisk mot transhumanismen väljer han att inte debattera huruvida tekniken är ett domedagshot eller en fantastisk möjlighet och argumenterar istället för att mänskligheten befinner sig vid ett avgörande vägskäl samt gör

oss uppmärksamma på att många av de beslut som vi människor förr eller senare tvingas fatta, när tekniken ställer oss inför val som tidigare hörde hemma i science fiction-litteraturen, är irreversibla.

Braden driver tesen att det både är onödigt och förenat med risker att integrera teknik i mänskliga kroppar och hjärnor för att försöka förbättra våra fysiska och intellektuella förmågor. Det största problemet, menar han, är dock inte riskerna i sig utan att samtidigt präglas av bristande förståelse för värdet av våra unikt mänskliga egenskaper, vilket gör det svårt att försvara förmågorna i mötet med den digitala teknik som idag tenderar att ta över allt fler uppgifter. Och den bristen vill Braden med sin bok råda bot på.

Pure Human bygger liksom Bradens tidigare böcker på hans mångåriga arbete, dels med att finna sätt att överbrygga gränsen mellan vetenskap och andlighet, dels med att utforma strategier för att utveckla den mänskliga potential som boken ytterst handlar om. Han argumenterar för och visar på ett inspirerande och tankvärt sätt hur vi kan lära oss att övervinna våra nuvarande begränsningar, och han hävdar att tekniken som transhumanismen ser som lösningen på våra problem i bästa fall är överflödigt. Jag är kluven till boken, och det finns en del frågetecken som jag återkommer till, men den har tillräckligt många förtjänster för att vara värd att läsas av alla med intresse för mänsklighetens framtid.

FOTO: TT

Transhumanismen vill befria mänskligheten från biologiska, fysiska och mentala begränsningar. (Bild från Stanley Kubricks film 2001.)

Transhumanismen strävar efter att befria mänskligheten från biologiska, fysiska och mentala begränsningar med hjälp av hjärnimplantat, AI och andra tekniker som antas kunna förbättra den mänskliga intelligensen, minnet och perceptionen. Målet är att mänskligheten ska nå ett så kallat post-humant tillstånd, där förmågorna och egenskaperna som individerna har skiljer sig så pass mycket från dagens mänskliga tillstånd att nuvarande definition av begreppet människa förändras i grunden.

Rörelsen har mött kritik från olika håll, och den brukar gå ut på att det sättet att tänka och se på människan riskerar att leda till en ny form av ojämlikhet, där endast en elit har tillgång till förbättringarna, eller att teknikerna och ingreppen riskerar att leda till fler problem än de löser. Francis Fukuyama har till exempel kallat transhumanismen ”världens farligaste idé”. Bradens kritik bygger på farhågan att strävan efter att förbättra människan hotar att underminera grundläggande mänskliga värden. Han ställer följaktligen inte upp på antagandet att vi måste använda teknik för att förbättra våra förutsättningar och förmågor, och han ser inte behoven av att försöka förebygga, bromsa eller reversera åldrandet.

En viktig poäng som Braden gör är att peka på att både människokroppen och den digitala teknik som många sätter sin tillit till drivs eller kanske snarare består av elektricitet. Här blir det både intressant och tänkvärt eftersom Braden visar att Moores lag (som säger att datorer-

nas processorkraft fördubblas ungefär vartannat år) närmar sig den fysikaliska gränsen för överföring av information, nämligen ljusets hastighet. Han påpekar även att interaktionen mellan hjärnans synapser faktiskt redan tangerar den gränsen, och argumenterar för att det gör vinsten med att integrera digital teknik i mänskliga kroppar i bästa fall meningslös, särskilt som hjärnans synapser är långt mer energieffektiva än dagens mikroprocessorer, vilka fortfarande är mycket långsammare.

Epigenetik är ett av de forskningsområden som Braden hämtar insikter och argument från. Han uppmärksammar läsaren på den mänskliga hjärnans neuroplasticitet, vilket gör den till en flexibel och anpassningsbar informationsbearbetningsapparat, alltså något väsensskilt från datorerna, som hjärnan brukar liknas vid. Plasticiteten är en central aspekt av människans dna. Och eftersom det går att påverka både den externa och den interna miljö som genernas uttryck svarar mot och anpassar sig efter menar Braden att människan alltid varit fri att forma sitt öde på ett helt annat sätt än företrädarna för transhumanismen ger sken av.

Braden pekar på den växande mängden vetenskapliga resultat som talar för att hjärnan och hjärtat interagerar på ett helt annat sätt än man tidigare trott. I en studie från 1991, publicerad i tidskriften *Neurocardiology*, som diskuteras i boken, visade forskarna att det finns cirka 40 000 specialiserade, sensoriska neuroner som bildar ett kommunikationsnätverk i hjärtat, och insikten om detta har

gjort att allt fler idag talar om hjärtat som ”den lilla hjärnan”. Insikter som dessa, menar Braden, talar för att kroppen är en komplex och väl integrerad helhet som står i kontakt med både omgivningen och andra kroppar.

Och eftersom detta interaktiva samspel kan hotas av mixtrandet med biologin och inplantering av datorchip i hjärnan är det enligt Braden berättigat att påstå att mänskligheten idag står inför ett irreversibelt vägsval.

En rad studier som diskuteras i boken indikerar att vi människor har oanade superkrafter slumrande i vår biologi som kan realiseras med hjälp av tankekraft, vilket Braden menar i grunden förändrar synen på vad en människa är. Han talar om dessa förmågor i termer av mjuk teknik och argumenterar för att vi människor redan har tillgång till de egenskaper som transhumanismen menar att vi bör skaffa oss på artificiell väg. Medvetandet har kapacitet att höja oss över och bortom våra (upplevda) begränsningar.

Betraktas den mänskliga kroppen utifrån ett humanistiskt perspektiv istället för ett teknikorienterat, lever vi i och har redan uppnått det tillstånd som transhumanismen ser som framtiden. Människokroppen är, som Braden skriver, ”den teknik som vi väntat på”, och den har funnits mitt framför ögonen på oss alla hela tiden.

Tankarna som förs fram i boken ligger i linje med panpsykismen, som är en vetenskaplig gren som fram till nyligen sågs som pseudovetenskap (eftersom företrädarna hävdar att medvetande är en

”En rad studier indikerar att vi människor har oanade superkrafter slumrande i vår biologi som kan realiseras med hjälp av tankekraft.”

inneboende egenskap i all materia) men som många forskare, både neurologer och filosofer, idag tar på allt större allvar. Braden hävdar att medvetandet har potential att befria oss människor från föreställningarna som håller oss tillbaka och utmana känslan av ofullkomlighet, vilket kan sägas vara kulturella krafter som verkar i motsatt riktning.

Braden talar om utvecklingen av AI och andra tekniker som skapats för att ersätta människan eller förbättra hennes förmågor, i termer av ett farligt spel fullt av dolda parametrar och förenat med okända risker. Det största problemet med spelandet av det där spelet är att det riskerar att leda till att våra unikt mänskliga egenskaper och förmågor förlorar sitt värde och att vi människor mister känslan av att vara speciella.

Om vi reduceras till maskiner tvingas vi jämföra oss själva med tekniken, vilket innebär att makten över våra liv och vårt tänkande överlämnas till techbolagens ägare. Braden poängterar att människan har spelat det där spelet i decennier, men att vi nu alltså står inför något slags avgörande, vilket är bokens viktigaste budskap. Frågan som Braden ställer och ber sina läsare reflektera över innan man börjar mixtra med sin kropp och hjärna är: Vems vision är det vi förverkligar genom att lyssna på och acceptera budskapet att det är både möjligt och önskvärt att ”förbättra” människan? Eftersom tekniken i många fall är oprövad och dess långtidseffekter hur som helst och av naturliga skäl inte undersökts än, är frågan viktig att reflektera över oavsett om man är positivt inställd eller skeptisk.

Avslutningsvis vill jag reflektera över problemen som antytts ovan. Det jag främst reagerar på är kritiken mot (vissa detaljer i) Darwins teori om evolutionen.

Braden menar att slumpen inte fungerar som förklaring till att människans kromosom nummer 2 ser ut som den gör, vilket i korthet handlar om att den är större än övriga kromosomer. Den där kromosomen är en viktig faktor för människans särställning i naturen och utvecklingen av civilisationer, kultur och kunskap. Han hävdar att den troligaste förklaringen till att den ser ut och fungerar som den gör är att någon eller något medvetet intervenerat i evolutionen.

Resonemanget låter misstänkt likt kreationism, särskilt som Braden talar om Gud i boken; men han är mycket noga med att påpeka att vi inte vet vem, vad eller hur det gick till när kromosomen bildades. Hans hypotes liknar den som förs fram i filmen *2001*, som bygger på Arthur C. Clarkes science fiction-novell ”Vaktposten”, där en utomjordisk intelligens intervenerar i utvecklingen av liv på jorden. Ordet gudomlighet i bokens undertitel ska alltså inte tolkas som en speciell gud utan som den frigörande kapacitet som Braden menar finns nedlagd i vårt dna och som han gör läsaren uppmärksam på dels är större än många tror, dels går att väcka till liv med hjälp av evidensbaserade och vetenskapligt belagda tekniker.

Hade boken varit en argumentation för att Gud eller aliens påverkat mänsklighetens utveckling hade jag lämnat den okommenterad. Nu läser jag istället

passagera i början där Braden visar på vetenskapens tillkortakommanden rörande försöken att förklara en rad allmänt accepterade problem som ett sätt att väcka läsarens intresse. Och hur fascinerande och välargumenterat jag än finner resonemanget om det budskap som Braden menar finns inpräntat i vårt dna – som uppenbarligen går att avkoda och som antas kunna utläsas som att gudomligheten finns inuti våra kroppar – ser jag det som ett kuriöst resonemang som egentligen inte behövs för att underbygga bokens huvudtes.

Frågorna som ställs är tillräckligt angelägna och invändningarna jag har är så pass marginella att jag anser att boken utgör ett viktigt underlag till reflektion över frågan om vilken väg in i framtiden mänskligheten ska ta och vilket värde det unikt mänskliga kan och bör tillskrivas.

Bradens reflektioner och varningar får mig att tänka på en familj i England som jag läste om för länge sedan, som någon gång runt förra sekelskiftet skaffade en apa som sällskap till sin son. Föräldrarna tänkte sig att apan skulle ta intryck av pojken, men det blev istället pojken som inspirerades av och började efterlikna apan.

Det där experimentet kunde avslutas när det blev uppenbart att det misslyckats, men mycket talar för att den väg som pekas ut av transhumanismen är enkelriktad, vilket manar till eftertanke. ■

Eddy Nehls är lektor i kulturvetenskap och docent i etnologi.

Hedengrens

En trevlig gåva är en bok från Hedengrens

Hedengrens bokhandel
Grev Turegatan 13 a (i Sturegallerian)
www.hedengrens.se

Vett & etikett

med **Edward Blom**

Etiketten handlar vanligtvis om att vårda en relation. Men det förekommer ju faktiskt också det motsatta: att man vill slippa en viss relation. Naturligtvis får man avböja någon som vill börja umgås. Det är fullt naturligt att man inte vill fördela sin fritid på fler vänner än man redan har, eller att man inte trivs tillräckligt i någons sällskap.

Det känns lite pinsamt att gång på gång tacka nej till en person som bjuder in en till diverse tillställningar – men det är mycket värre att tacka ja, och sedan inte bjuda igen. Det mest eleganta är att tacka nej med ganska kortfattade och oprecisa förklaringar. Efter några försök inser då personen (förhoppningsvis) att du nog inte vill ha fler inbjudningar. Men då får du verkligen inte skriva saker som: "Jag hade så gärna velat komma om det inte krockade med annat; hoppas det funkar nästa gång." Det är att ge dubbla budskap. Att inte svara alls, *ghosta* som man kallar det idag, är däremot mycket dålig ton.

Egentligen är det ju något positivt med personer som vågar ta kontakt. Många i vårt land har alldeles för få vänner, och en modigare inställning till att inleda vänskaper vore positivt. Men man måste undvika att det blir för känslösamt: Det handlar inte om ett frieri. Alla vinner på att man framtida ska kunna föreslå att man ska börja umgås, men också att det är helt naturligt att den andra säger nej om det inte passar.

Om personen som vill börja umgås helt saknar lyhördhet tvingas man till slut att så taktfullt som möjligt förklara att man har en period i livet när man har svårt att hinna inleda nya vänskaper. Att säga rakt ut att man bara inte har lust att umgås med personen är oartigt – men ju mer tjockhudad och gränslöst påflugen den blir, desto större tydlighet kan krävas. För du är faktiskt inte tvungen

"Om man verkligen inte vill träffa en person längre men den vill fortsätta träffa en själv, så har vi en etikettsmässigt mycket besvärlig situation."

att umgås med någon bara för att den personen vill det.

Besvärligt blir det om det är en person som man ändå måste ha en fortsatt relation till, som en god väns goda vän, en kollega, en föreningskamrat eller granne. Då måste man vara artig och trevlig men sätta gränserna tydligt.

Ja, det är trevligt att samtala på föreningsmötena, men det är lagom så.

Mest prekärt är ändå om man har umgåtts med någon men vill sluta. Att bekantskaper, och till och med vänskaper, bleknar bort sker förvisso per automatik rätt ofta i livet. Fast om man verkligen inte vill träffa en person längre men den vill fortsätta träffa en själv, så har vi en etikettsmässigt mycket besvärlig situation.

Det finns ju fall när vänskapen sägs upp officiellt. Kanske är det mest hederligt ifall man varit riktigt nära vänner men brottet är oundvikligt.

I de allra flesta fall vill man dock kanske bara slippa att ständigt bjuda med en person man inte trivs med. Det bästa är då att minska umgänget lite långsamt: tacka nej för det mesta och om man ändå går på en tillställning bryta upp tidigt och vänta väldigt länge med att bjuda igen och låta den middagen bli lite blodfattig.

Svårare är om man haft för vana att bjuda flera personer tillsammans, så att de kommit att bilda en krets. Kanske har det blivit tradition att ni alltid firar midsommar ihop, eller ser på fotboll och dricker öl en gång i månaden. Det är ju särskilt i sådana konstruktioner som det lättast kan ingå personer man själv inte valt utan som är vännerns vänner. Här får man dock ta det onda med det goda. Vill man fortsätta med bokcirkeln, syjuntan eller nyårsfesterna på det vis som de är, kan man inte bara sluta bjuda en av personerna (såvida den inte gjort något riktigt illa). Det vore väldigt dåligt beteende.

Man tvingas i sådana fall offra hela konstruktionen, hoppa av fotbollskvällarna med någon artig förklaring om att man inte hinner längre. Sedan kan man umgås med dem ur gänget man uppskattar, men på helt andra sätt och uppbladdade med andra personer.

Man kan däremot inte bara bjuda in alla ur en tidigare krets utom två, det vore som att ge dem båda sparken.

Men fundera först ordentligt. "Överge inte en gammal vän, en ny är inte detsamma. En ny vän är som nytt vin: först när det mognat dricker du det med välbehag", heter det i Bibeln. Och det är inte sällan man irriterar sig på en gammal vän just för att denne känner en så väl och kanske vågar säga de obehagliga sanningar som man verkligen inte vill men så väl behöver höra. ■

Edward Blom är skribent, gastronom och kulturhistoriker.

VÄRT ATT MINNAS: **ÖN KRIM**

Profetiskt om rysk nationalism

I en roman från 1984 beskrev Vasilij Aksionov vad som kunde ha hänt om de vita styrkorna vunnit slaget om Krim och det inte blivit en del av Sovjetunionen.

Av Bengt Jangfeldt Illustration Julia Szulc

I kölvattnet av Nikita Chrusjtjovs politiska reformer på 1950- och 60-talen föddes en ny litteratur i Sovjetunionen. Som under många historiska övergångsperioder var det poeterna som gick i första ledet och kom att definiera epoken. Jevgenij Jevtusjenko och Andrej Voznesenskij blev symboler för den nyvunna (relativa)

friheten och deras dikter trycktes i massupplagor. Inom prosan spelade Vasilij Aksionov (1932–2009) en liknande roll, med böcker som *Stjärnbiljetten* (1966) och *Tomma tunnor* (1969). I dessa rappt berättade historier gav han uttryck för ett obändigt frihetsbehov och en längtan efter ett liv som inte förkvävs av regler och påbud.

Med åren blev Vasilij Aksionov alltmer öppet kritisk mot det sovjetiska systemet och fick svårt att publicera sig. År 1980 lämnade han Sovjetunionen och slog sig ner i USA. Med sig i kappsäcken hade han ett manuskript som han inte kunde få utgivet i hemlandet men som omedelbart gavs ut på ryska i väst: en roman med titeln *Ön Krim*. Den handlar

om hur Krim hade utvecklats om den vita sidan hade vunnit inbördeskriget 1918–1920 och ön inte hade integrerats i Sovjetunionen.

Likt många andra som sysslar med rysk historia har jag ofta funderat på hur Ryssland skulle ha sett ut om det inte hade blivit revolution 1917 och landet i stället hade utvecklats längs samma linjer som Västeuropa och USA. Det finns ingen anledning att tro att Ryssland skulle ha varit en blåkopia av västvärlden (det var man inte före revolutionen heller), men med en kapitalistisk ekonomi hade landets öden naturligtvis länkats på ett annat sätt än med en socialistisk. Den stormrika industrifamiljen Nobel hade säkert alltså spelat en viktig roll i ekonomin (framför allt vid exploateringen av Sibiriens naturtillgångar, där riskvilligt kapital behövs).

Den gamla ryska överklassen hade bott kvar i sina privatpalats, det internationella jetsetet hade ägt penthouse-våningar (å 1 000 000 guldrubler) vid den fashionabla Tverboulevarden och medlemmar av det brittiska kungahuset skulle ha gjort weekendbesök hos sina ryska släktingar för att jaga björn i de ryska skogarna. Ryssland skulle ha varit en del av världsgemenskapen, samtidigt som landet naturligtvis skulle ha behållit många av sina nationella särdrag.

Svaret på mina funderingar, och några andra, ger Vasilij Aksionov i sin roman om Krim, som kom på svenska 1984 i översättning av Lars Erik Blomqvist. I denna kontrafaktiska text är Krim ett eget land, fristående från Sovjetunionen, eftersom de vita styrkorna vann slaget om ön under inbördeskriget. Här lever de gamla adels- och officerssläkterna kvar i högonsklig välmåga, riksduman regerar landet och piazzan i Simferopol (i boken: Simfy) är uppkallad efter general Wrangel, vita arméns och inbördeskrigets hjälte. Allt utspelar sig i ett ”senkapitalistiskt” samhälle, med bullrande motorvägar, Coca-Cola-reklam, modernistiska skyskrapor och allt annat som hör de västerländska samhällena till, på gott och ont. Likheten med Taiwan är uppenbar och avsiktlig.

Ön Krim är ett slags spionroman, med fantastiska, ibland groteska inslag, humoristisk och respektlös. Den är, trots

”Hur kunde ett fritt och välmående land välja att frivilligt uppgå i ett annat land, om vilket man visste att det var både ofritt och föga välmående?”

en del longörer, ett skolexempel på bra ”storytelling”, i den angloamerikanska traditionen – och därmed en ovanlig rysk roman.

Huvudpersonen Lutjnikov är chefredaktör för Ryska Kuriren i Simfy, en av världens ledande tidningar. Han är kritisk mot mycket i Sovjetunionen men tycker ändå att Krim bör återförenas med det historiska fosterlandet. Efter skickligt politiskt manövrerande lyckas Lutjnikov få stöd för sin tanke hos 90 procent av befolkningen och riksduman vänder sig till högsta sovjet i Moskva med en begäran om att få upptas i Sovjetunionen som dess 16:e republik. Begäran godkänns, men återföreningen sker inte på det sätt som Krimborna tänkt sig: trots att de ansökt om att få bli en del av Sovjetunionen införlivas ön genom massiva truppinsatser. I den sovjetiska televisionen kallas operationen för en ”militär och idrottslig festlighet under namnet Våren”.

Under ytan av politisk äventyrsroman är *Ön Krim* en djupt allvarlig bok. Hur kunde detta hända? Hur kunde ett fritt och välmående land välja att frivilligt uppgå i ett annat land, om vilket man visste att det var både ofritt och föga välmående? Hur kunde man inbilla sig att man skulle få en särskild status inom Sovjetunionen när alla dess andra republiker hade berövat sitt oberoende och sin särart?

Aksionov har ett skarpt öga, och hans iakttagelseförmåga inskränker sig inte till det egna fosterlandet. Hans exakta, ofta subtila betraktelser vittnar om god

– och illusionslös – insikt också i de västerländska samhällenas struktur. Krim har demokrati, men vad är det för demokrati där den som vinner en rallytävling automatiskt också får politiskt inflytande? (Det är just en rallyseger som gör det möjligt för Lutjnikov att vinna gehör för sitt återföreningsprogram.) Hur är egentligen tillståndet i ett samhälle som är så nedsjunket i materialism, så avpolitiserat och därmed så politiskt naivt att det kan begå en så huvudlös handling som att be om att få uppgå i ett annat land?

Motiven bakom återföreningen är ludigt nationalistiska: Vi är ju ändå ryssar, och Ryssland är ju alltid Ryssland! Livet på Krim är bara en ”temporär evakuerings”, medan Ryssland har en historisk mission som vi måste vara delaktiga i! ”Leva ett mått men innehållslöst liv på mänsklighetens bakgårdar eller ta del i Rysslands messiasmission och därmed i vår tids andliga process” – så formuleras valet.

Dessa tankar har sin motsvarighet i Moskva, där de styrandes imperiedrömmar sammanfaller med Krimrussofilerens (”monarko-bolsjevikernas”) idéer om kommunistväldet som en legitim fortsättning på Tsarrysslands autokrati. Russofilin är parad med öppet förakt för andra folkgrupper. I en kostlig bastuscen, där Aksionovs humor firar stora triumfer, håller en av dessa nakna chauvinister ett så flammande tal om Rysslands storhet och judarnas uselhet att en vital kroppsdel därvid reser sig i stram givakt, som för att understryka det högtidliga i agitatorns ord.

Ön Krim är en rolig, spännande och tankeväckande bok om Västerlandets materialism och politiska naivitet. Den behandlar ett ämne som redan på den här tiden, före perestrojkan och Sovjetunionens fall, började oroa de intellektuella i Sovjetunionen: den tilltagande storryska nationalismen, hyllandet av tvivelaktiga nationella värden, framväxandet av ett slags historisk harmonilära, där arv och kontinuitet är honnörsord.

Vasilij Aksionovs 46 år gamla bok är värd att minnas. En mer profetisk text är svår att tänka sig. ■

Bengt Jangfeldt är författare och docent i slaviska språk vid Stockholms universitet.

BREV FRÅN ... BERLIN

Att rädda världen eller förvirra den

En tysk professor försöker utrota kapitalism och konsumism med väldigt komplicerat genuskorrekt tal. Av Nina Lekander

NINA LEKANDER

är journalist – förlåt,
journalx – och författare.

**"Proffx,
Profx,
Profex,
Proffx,
Drex,
Prof.ens
och Dr.ens
har för-
fattaren
växel-
vis kallat
sig under
åren."**

Nyligen har jag ömsom stånkat, ömsom fnittrat mig igenom Lann Hornscheids bok *Sprachhaltung zeigen! Ein Argumentationsleitfaden für diskriminierungskritisches Sprechen und Schreiben*. Proffx, Profx, Profex, Profix, Drex, Prof.ens och Dr.ens har författaren växelvis kallat sig under åren på Humboldtuniversitetet i Berlin. Centrum för tvärvetenskapliga genusstudier heter hennes avdelning. Genusfritt, demokratiskt och jämlikt språk anbefalles å det strängaste.

Helt lätt är det inte alltid att hänga med i boken. Själva trycksaken är på god väg att rädda världen: 100 procent återvunnet och certifierat papper, mineralfri tryckfärg utan isopropanol, inget inplastat omslag och en närmast oknäckbar bokrygg. Allt för klotets och Greenpeaces skull. Förlaget heter w_orten & meer, ett "diskrimineringskritiskt" företag. Understreckt symboliserar "gender gap", könsskillnad.

Så här kan det låta: "Diskrimineringskritisk språkförändring är nödvändig och central för en diskrimineringskritisk världsförändring." Men språkförvirringen är betydande. "Ska man säga Lehrerinnen und Lehrer, Lehrer_innen, Lehrer:innen, Lehrer*innen eller helt enkelt bara lärkrafter?" undras det på nätet. Jag påminns om min mammas krav på att kallas lärare och inte lärarinna. Mor Lena skulle heller ej ha gillat konstruktioner som lärkraft eller lärkrafter. Den feministiska ikonerna Alice Schwarzer, grundare av tidskriften Emma, har kallat detta slags genuspråk för "ofog" och sagt att det innebär att "överge feminismen". Många talar också om *Genderwahnsinn* – könsvansinne.

Tja, men nog kan man tala om lätt yrsel, därtill magiskt tänkande. Hornscheids variant av genuskorrekt tal och skrift är tänkt att ta kål på kapitalism och konsumism. På köpet slipper vi egofixering, hyperindividualism och "självsk bekvämlighet, kosta vad det kosta vill". Om det känns jobbigt att prata så tipsar Hornscheidt på två ställen om inledande andningsövningar. För övrigt undrar jag varför *behindert*, alltså

handikappad, bör skrivas *Be_Hindert*? Har sökt förgäves. En annan finurlighet: samtidigt som Hornscheidt ska ha sagt att det är rasistiskt att tala om hudfärg har hon själv ibland valt att definiera sig som svart, som någon sorts antirasistisk "reclaim". Schwarzer bör ha skrattat även här. Även Judith Butlers *Genustrubbel* faller en i tanken, liksom Ludwig Wittgensteins och Pippi Långstrumps olika slags språkspel. På något ställe hittar jag att Hornscheidt som författare kallar sig Autox. Tjipp, tjillevipp, tjillevipp bom bom och fötterna på kudden!

Nu till Östberlin, våra kvarter i Prenzlauer Berg. Vi flyr ibland vår skruttlägenhet och går till den klassiska hörnbaren Willy Bresch, där man kan dricka, röka, se på fotboll och höra äldre her- rar samtala om DDR:s låga hyror. Några av dem, och vi, besöker gärna den närliggande parken där en 14 meter hög Ernst Thälmann i brons, skapad av en sovjetisk bildhuggare, höjer näven. Till vardags ett tillhåll för unga killar på cyklar som skuttar runt på socklarna av ukrainsk granit.

Den 16 april, kommunisten Thälmanns födelsedag 1886, är speciell. Då samlas där ett gäng äldre stadsbor med blomkvastar och gratulationer, helt obrydda av att Thälmann bekämpade socialdemokraterna hellre än nazisterna – av vilka han sköts i Buchenwald den 18 augusti 1944.

Karln har även fått en kubansk obobodd ö vid Grisbukten uppkallad efter sig. Rent av donerad till Thälmann av Fidel Castro 1972. Cayo Ernesto Thaelmann har en liten "DDR-strand" samt en byst som snart nog vältes omkull av en kraftfull cyklon. Icke desto mindre tycks den ännu vara militärt spärrad. Ett par tyska journalister försökte i modern tid besöka ön, men det blev kalla handen.

Själv är jag bara en enkel Journalx, med visst intresse för Politikx och dess ofta besynnerliga språkbruk och symboler. En vän till mig vill absolut inte kalla sig funktionsvarierad utan handikappad eller cp-skadad. Dvärgar kallas numera kortväxta, men än är inte Pär Lagerkvists bok *Dvärgen* omdöpt. Och dvärguggla/dvärguv tycks ännu vara ornitologiskt tillåtna. Kloka som de påstås vara: hu hu hu hu hu hu! ■

Arkitektur, stad & stil

med **Lars Anders Johansson**

När Nobelstiftelsen i början av året presenterade sitt nya förslag till Nobelcenter, denna gång vid Slussen, var det slående hur lite som faktiskt har förändrats sedan det havererade projektet på Blasieholmen. Trots år av kritik och protester tycks stiftelsen ha dragit slutsatsen att det tidigare misslyckandet handlade om fel plats snarare än fel idé. Resultatet är ett nytt förslag som i grunden upprepar samma problem i ett annat sammanhang.

Valet av arkitektbyrå David Chipperfield följer ett välbekant mönster. Under lång tid har internationella namn och stjärnarkitekter fungerat som legitimitetsgaranter för projekt av detta slag. Prestigen har inte i första hand hämtats ur de konkreta förslagens faktiska kvaliteter, utan ur arkitektens personliga varumärke och globala status. Invändningar har kunnat avfärdas med hänvisning till expertis och internationellt erkännande snarare än bemötas i sak.

I detta system blir arkitekturen i praktiken underordnad arkitekten. Det räcker att rätt namn står på ritningarna för att förslaget ska betraktas som seriöst, relevant och i någon mening oantastligt. Chipperfields arkitektur passar väl in i denna logik. Den är stramt abstrakt, monumentalt återhållsam och medvetet avskalad i sitt förhållande till platsen. Nobelcentret är inte tänkt att växa fram ur sin omgivning, utan att markera självständighet i förhållande till den. Det är arkitektur som gör anspråk på överhöghet snarare än samspel.

Nobelpriset är dock inte ett privat varumärke bland andra. Det är en global symbol för mänsklig kunskap, intellektuell ansträngning och bildningens långsiktiga värde. Att då konsekvent välja en arkitektur som signalerar distans och likgiltighet inför sammanhanget är inte ett neutralt val. Det är ett aktivt

”Nobelstiftelsen tycks fortfarande tro att konflikten handlar om kommunikation. I själva verket handlar den om tolkningsföreträde.”

ställningstagande som säger att platsen, staden och den historiska kontinuiteten är underordnade den arkitektoniska idén och den prestige som omger dess upphovsman.

För att förstå varför konflikten kring Nobelcentret blivit så ihållande måste man också förstå hur arkitektens legitimitet har fungerat. Under lång tid har arkitekturprofessionens auktoritet vilat på stödet från byggherrar, politiker och tjänstemän inom stadsbyggnadsförvaltningarna. Politiker har, av rädsla för att anklagas för ministerstyre, dragit sig undan frågor om gestaltning och överlåtit dem till professionen och till tjänstemännen. Allmänhetens uppfattningar har betraktats som sekundära och ofta reducerats till ett kommunikationsproblem.

Konsekvensen har blivit ett långvarigt glapp mellan det som byggs och det som människor faktiskt uppskattar och efterfrågar. Under mer än ett halvsekel har detta accepterats som ett normaltillstånd.

På senare tid har dock maktförhållandena börjat förskjutas. Arkitektur och stadsutveckling har blivit politiskt laddade frågor och politiker har i ökande grad börjat lyssna på opinionen. Kritiker talar om populism, andra om demokratisering. Oavsett etikett har arkitekturpro-

fessionens tidigare självklara tolkningsföreträde försvagats.

Det är mot denna bakgrund som den tekniska utvecklingen får sin verkliga sprängkraft. Sedan debatten om Blasieholmen har den artificiella intelligensen gjort det möjligt för vem som helst att på några sekunder ta fram egna gestaltungsförslag. Dessa visioner är ofta historiserande, ibland kitschiga och stundtals direkt groteska. Det avgörande är dock inte deras kvalitet, utan vad de avslöjar. När allmänheten kan visualisera alternativ som, i all sin artificiella kitschighet, inte självklart upplevs som sämre än det prestigeomgärdade originalförslaget, har något fundamentalt förändrats.

Det som nu utmanas är inte profession, utan privilegier. En yrkeskår som länge varit van vid att dess smak inte ifrågasätts möter plötsligt motstånd. Det är ett smakmonopol som har brutits. I denna situation räcker det inte längre att hänvisa till internationella namn eller professionell auktoritet. Auktoritet måste motiveras och förtjänas.

Nobelstiftelsen tycks fortfarande tro att konflikten handlar om kommunikation. I själva verket handlar den om tolkningsföreträde. Om vem som har rätt att definiera vad som är värdigt, vackert och meningsfullt i ett av stadens mest symboliskt laddade rum. I en tid där även amatörer kan göra sina invändningar synliga har institutioner inte längre råd att luta sig mot gamla ordningar. ■

Lars Anders Johansson är författare och journalist, driver podden Budoarstämning.

MELLAN RADERNA

Ingen kärlek utan inköp

KATARINA BARRLING
är docent i statskunskap
vid Uppsala universitet.

Häromdagen hamnade jag mitt i en kärleks-historia: Två människor möts på gatan i mjukt ljus. De skrattar, omfamnar varandra. Allt är som det ska.

Nästan.

För mitt i omfamningen sänker kvinnan blicken mot mobilen. Något behöver ordnas – och inhandlas. En ny rakhyvel för att fixa till hennes själs älskades skäggstubb kanske? Ett par nya skor? Omfamningen fortsätter ändå, sömlöst. Bara några klick mitt i romantiken.

Det var alltså en reklamfilm jag såg. Jag ska inte nämna företaget. Dess ägare är redan tillräckligt förmögen och det vore synd att ge honom ytterligare sändningstid.

Poängen är tydlig. Konsumtion stör inte ett mänskligt möte. Tvärtom: den fördjupar det. Kärleken kräver sitt underhåll och lyckligtvis finns då hemleverans. Kärleken må vara blind, men den har perfekt wifi. Det är svårt att inte imponeras av en så välfungerande passion.

Man borde inte sura. Allt sker så vänligt. Så smidigt. Vem vill stå i vägen för ett par bättre skor när kärleken står på spel?

Ändå är det något som gnager när jag ser det där. Jag borde väl ha bytt kanal. I stället började jag tänka på Habermas. Han som beskriver hur byråkratin med sina fyrkanter, och marknaden med sina dollartecken, invaderar våra relationer, koloniserar vår mänsklighet, vår livsvärld. Habermas har egentligen ingenting emot vare sig pengar eller Excelark. De är förmodligen nödvändiga. Vi har ju vant oss. De ser till att tågen går och fakturor kan betalas. Problemen uppstår inte där utan när byråkratin och ekonomin, "systemet" som han kallar det, börjar breda ut sig på platser där de inte hör hemma. Som i en omfamning.

I företagets reklamfilm har systemet inte bara brutit sig in i livsvärlden. Det verkar ha bosatt sig där för gott. Säg vad man vill: det vet hur man gör en entré – som varar.

Reklamfilmen är förstås inget undantag, bara ytterligare ett exempel på den invasiva logik som präglar tillvaron. Appar som tränger sig på och inte kommer att nöja sig förrän de nått fram till vårt dna, till det facila priset av en prenumeration som vi glömmer bort och får leva med på livstid.

Man får nästan beundra fräckheten.

Systemet genmäler att det vill oss väl, gång på gång (med pushnotiser). Det skäller aldrig ut oss. Det gör bara ett uttag från vårt konto (utan pushnotiser). Det är en artig erövrare. Den lämnar kvitto och tackar för förtroendet.

Här någonstans brukar invändningen komma: "Samma gamla visa igen. Kommersen tar över. Tekniken invaderar. Livseffektiviseringen går över styr. Snart kommer väl någon dragande med en tysk sociolog också. Det här är inget annat än vår tids variant av att klaga på det dåliga vädret."

Men problemet är ju att det dåliga vädret bara fortsätter.

Det är svårt att vara tyst då. I synnerhet om man, i själens mest ineffektiva vrår, kan föreställa sig att det här faktiskt – till skillnad från vädret – är något som människan kan påverka. Då vill man bara ropa NEJ! Eller NEIN! Man vill ju att de tyska sociologerna ska förstå.

Det krävs ändå inte en tidsresa till puniska krigen för att påminnas om att en gång fanns det en annan värld. Det räcker att backa så där 25 år. Om någon då mitt i en omfamning hade börjat beställa rakhyvlar hade det höjts ett och annat ögonbryn. Det var en tid då "förlåt, jag ska bara ..." var en ursäkt, inte en livshållning.

Då mänsklig närvaro varken krävde lösenord eller batteriprocent. Och då tystnad inte uppfattades som dålig service.

Men mot samtiden kämpar gudarna förgäves.

Och ingen protestmarsch hjälper. Det beror på att motståndaren är vår fallenhet för bekvämlighet. Bekvämlighet är så mycket mer övertygande än något manifest. Den behöver inga paroller. Den kräver ingen övertygelse, bara ett klick. Och levererar innan vi hunnit ångra oss.

I reklamfilmen ligger mobilen kvar i handen, alltid redo. Kärleken är intakt. Leveransen är på väg. Allt fungerar. Och paret där i sin omfamning är så inskolat i framtiden att det inte längre ser att systemet tagit över både hjärtan och hjärnor.

Men någonstans, utanför bild, väntar livet, den där delen som inte kräver någon prenumeration. Och det undrar stilla: Skulle man kunna få vara ineffektiv, avgiftsfri och rentav obekvämlig i fred? Bara en enda liten stund. ■

"Vem vill stå i vägen för ett par bättre skor när kärleken står på spel?"

Har du koll på var dina möbler tillverkas?

Hos oss får du alltid samma svar. Här i Sverige, såklart.

När du köper en möbel från oss på G.A.D kan du alltid räkna med att den är tillverkad av hållbara naturmaterial, och att all produktion sker i Sverige. Du kan dessutom räkna med att få en möbel som håller för resten av livet. Våra kunder väljer oss på grund av att vi väljer dem. Vi tror inte på massproduktion, vi tror på ärlighet, hållbarhet och en passion för äkta, svenskt hantverk.

G.A.D

Signerat svenskt möbelhantverk sedan 1997
www.gad.se

ENGELSBERG IDEAS ACCESS TO EXCELLENCE

Engelsberg Ideas is home to great writing from leading thinkers on history, culture and geopolitics, featuring essays, notebooks, reviews, and historical portraits.

Read more and sign up for our newsletter on:
www.engelsbergideas.com

ENGELSBERG IDEAS